

Chalak Kaveh, Harald Endre Tafjord og
Ola Teige (red.)

KONTAKTSONER OG GRENSEOMRÅDER

Interaksjon, konflikt og samarbeid i Norden,
Midtøsten og Midtvesten ca. 1520–2020

Kontaktsoner og grenseområder

Chalak Kaveh, Harald Endre Tafjord og Ola Teige (red.)

Kontaktsoner og grenseområder

*Interaksjon, konflikt og samarbeid
i Norden, Midtøsten og Midtvesten
ca. 1520–2020*

© Chalak Kaveh, Harald Endre Tafjord, Ola Teige, Ian Peter Grohse, Susann Holmberg,
Terje Mikael Hasle Joranger, Harald J. Krøvel, Inger Marie Okkenhaug,
M. Şefik Peksevgen og Åsmund Svendsen.

Dette verket omfattes av bestemmelsene i *Lov om opphavsretten til åndsverk m.v.* av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC BY-NC-ND 4.0. Denne lisensen lar andre kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, under forutsetning av at det oppgis korrekt kreditering og lenke til lisens. Dette kan gjøres på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av verket. Materialet kan ikke benyttes til kommersielle formål. Dersom du remixer, bearbeider eller bygger på materialet, kan du ikke distribuere det endrede materialet.

Lisensvilkår: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.no>

Boka er utgitt med støtte fra Høgskulen i Volda.

ISBN Hefte utgave: 9788202811884
ISBN PDF: 9788202801144
ISBN EPUB: 9788202833091
ISBN HTML: 9788202833107
ISBN XML: 9788202833114
DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.206>

Dette er en fagfelleverdert antologi med unntak av innledningskapittelet.

Omslagsillustrasjon: Kong Frederik 4. brev til visestattholderen og Slottsloven i Norge, datert København den 25. juni 1717, med beskjed om at han hadde bestemt at dommen over tre menn i Fet prestegjeld som hadde drept tre svenske kvinner under invasjonen av Norge året før ikke skulle ankes. Det originale kongebrevet, med kongens egenhendige signatur og rester av hans røde vokssegl, ble bevart i Stattholderskapets arkiv, men har blitt skadet av fukt eller råte i løpet de 306 årene det har ligget lagret og den øverste delen er nå borte. (Riksarkivet, Stattholderembetet 1572-1771, Ikke innbundne kongebrev, pk. (15 1717-1731), 1717, 25.6./Foto: Ola Teige).

Omslagsdesign: Carine Fløystad, Cappelen Damm AS
Cappelen Damm Akademisk/NOASP
noasp@cappelendamm.no

Innhold

Innledning	7
<i>Chalakh Kaveh, Harald Endre Tafjord og Ola Teige</i>	
DEL 1 NORDEN	21
Kapittel 1 Reformasjonen på Færøyene – en nordtysk kulturarv?	23
<i>Ian Peter Grohse</i>	
Kapittel 2 «De 3de ihjelskutte qvindfolk». Frykt, avsky og mord under den svenske invasjonen av Norge i 1716	47
<i>Ola Teige</i>	
Kapittel 3 Grensesetting i uavklart landskap. Seksuelt misbruk av barn før seksuell lavalder	79
<i>Susann Holmberg</i>	
Kapittel 4 Skulehaldaren på landsbygda – ein meklar i ei kontaktzone?	101
<i>Harald J. Krøvel</i>	
DEL 2 MIDTØSTEN	121
Chapter 5 Early Modern Royal Court as Contact Zone	123
<i>M. Şefik Peksevgen</i>	
Kapittel 6 Kontaktsoner og dødssoner – et studium av Kurdistan på 1980-tallet (Irak) og post-2015 (Tyrkia)	145
<i>Chalakh Kaveh</i>	
DEL 3 MIDTVESTEN	165
Chapter 7 Transitions, Transformations and Contact Zones: Sibling Migration to Minnesota, 1881–1891	167
<i>Inger Marie Okkenhaug</i>	

Kapittel 8 Tomt land – ny nasjon	189
<i>Åsmund Svendsen</i>	
Chapter 9 Land-taking and Community Building in Wisconsin, 1846–1860	211
<i>Terje Mikael Hasle Joranger</i>	

Innledning

Chalakh Kaveh, Harald Endre Tafjord og Ola Teige Høgskulen i Volda

Introduksjon

Høsten 2022 var det 50 år siden opprettingen av historiestudiet ved Møre og Romsdal distriktshøgskule, Volda. Jubileet ble markert med et seminar med *grenseområder* og *kontaktsoner* som tema, og med ansatte ved Historisk institutt, som nå er en del av Høgskulen i Volda, og inviterte kolleger som innledere. Målet med seminaret, foruten å markere jubileet, var å legge til rette for utgiving av en antologi, knyttet til historiefaglige perspektiver som fagmiljøet har til felles.

Dette faglige fokuset er nært knyttet til studietilbudet instituttet tilbyr, som igjen er blitt til over tid. Selve grunnleggingen av distriktshøgskolene ble lagt ved et stortingsvedtak, 20. juni 1969, der de tre første distriktshøgskolene ble lokalisert til Rogaland, Agder og Møre og Romsdal. I Møre og Romsdal førte kampen om lokalisering til en todelt løsning, med avdelinger både i Volda og Molde.¹ En viktig årsak for lokaliseringen i Volda var at dette alt var et etablert skolested med lang tradisjon med utdanning av lærere, foruten å være et sterkt symbolsted, knyttet til det nynorske språket.² De første studentene kom til Volda to år etter vedtaket, men årsstudiet i historie ble først startet opp høsten 1972. Ifølge Oddbjørn Melle, som har skrevet om distriktshøgskolens tidlige historie, stod fag som norsk og historie sentralt i planarbeidet da et fagtilbud skulle på plass. Selve utformingen av historiestudiet fant sted våren 1971: Det var da et sentralt mål at historiestudiet ikke skulle være en kopi av det faget som allerede eksisterte ved

---

1 Melle 1999b: 370–371, 396–401

2 Melle 1999a: 204, 206–211

universitetene. Studiet ble av den grunn utformet som et ettårig studium i lokalhistorie, satt sammen av delemnene allmennhistorie, lokalhistorie og lokalsamfunns sosiologi.³ Fokuset på sosiologi falt raskt ut, og utover 1980-årene ble årsstudiet mer likt grunnfag i historie ved universitetene. Likevel har lokal- og regionalhistorie også senere stått sterkt ved i Volda, både med hensyn til forskning og undervisning. Samtidig har studiet utviklet seg etter hvert blitt supplert med nye emner, også innen internasjonal historie. Sentralt i denne utviklingen var etableringen av et mellomfagstillegg i 1993 og mastergraden *Kultur møte* fra 2008, sistnevnte i samarbeid med det religionsfaglige miljøet ved høyskolen. Denne utvidingen av fagporteføljen gjenspeiler også en gradvis utviding av fagmiljøet over tid, der faglig ansatte i fagmiljøet i dag i langt større utstrekning enn tidligere også arbeider med internasjonale og transnasjonale temaer, både innenfor eldre og nyere historie.⁴ I tillegg til kultur møter, er *grenseområder* og *kontaktsoner* temaer som kollegiet ved instituttet slik det er på 2020-tallet har til felles: Dette er også temaer som er aktuelle og fruktbare i studiet av kultur møter gjennom historien. Disse begrepene, eller kanskje rettere sagt perspektivene, er også hovedfokus i denne antologien, som inneholder bidrag fra ni historikere. Alle artiklene behandler et eller begge av disse begrepene.

Denne innledningen vil kort presentere begrepene *grenseområder* og *kontaktsoner* fra et teoretisk perspektiv, og vil i tillegg gi en omtale av de ulike bidragene til antologien. Kapitlene er forskjellige og handler om det helt konkrete til det mer metaforiske, fra stor skala til nærstudier. I tid spanner bidragene fra overgangen fra middelalderen til tidlig nytid på begynnelsen av 1500-tallet helt frem til vår tid og 2020-tallet. Geografisk er bidragene konsentrert om tre områder, eller klynger om man vil: Et slik område er Norden, Norge og nabolandene og grenseområdene mellom dem. I tillegg omhandler flere av bidragene en periode hvor Norge var del av en større nordeuropeisk konglomeratstat, Danmark-Norge. Det andre området er Midtøsten. Selv om vi her må ta med oss at Det osmanske riket, som det ene kapittelet skriver om og som dessuten er del av det historiske bakteppet for en annen, også var en europeisk og til dels afrikansk stat. Det siste området er Midtvesten i USA. Artiklene her har et særlig fokus på det norske utvandrersamfunnet. I denne siste bolken er avstikkere til andre deler av verden som Kina og indre Troms i Norge. I alle disse periodene

---

3 Melle 2012: 23–25; Nordås & Tvinnereim 2012: 76–79

4 Madsen 2012: 43; Melle 2012: 32

og stedene undersøkes møter, kontakter og forhandlinger mellom aktører og grupper som foregikk i konkrete og metaforiske grenseområder, hvor det var ulike former for kontakt mellom aktører.

Kontaktsoner

Kontaktsoner kan defineres som de fysiske og/eller sosiale rommene hvor det forekommer kontakt mellom ulike kulturer – mennesker, grupper eller organisasjoner som ser på hverandre som forskjellige. Det skjer ved hjelp av ulike former for formidlingsstrukturer som letter kontakten. Ofte, men ikke nødvendigvis, er maktrelasjonene asymmetriske. Begrepet ble først brukt vitenskapelig av den amerikanske litteraturviteren Mary Louise Pratt.⁵ For Pratt var dette begrepet en reaksjon på ordet 'grense' i faglitteraturen, der det som regel har vist til juridiske, sosiale og geografisk distinksjoner og til konflikt. Ved å bruke ordene 'kontakt' og 'sone' la Pratt i stedet vekt på møter og samhandling.⁶ Hun definerte kontaktsoner som

social spaces where cultures meet, clash, and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power, such as colonialism, slavery, or their aftermaths as they are lived out in many parts of the world today.⁷

Begrepet har siden blitt tatt i bruk av en rekke sosiologer og historikere, blant annet Judith Becker i hennes arbeid om kristen, vestlig misjon. Hun understreker at kontakten mellom ulike grupper og aktører i en misjonskontekst foregår i en historisk kontekst, og legger sterk vekt på den spesifikke politiske og kulturelle situasjonen kontakten foregikk i og ulike former for hierarkisk ulikskap. For misjonærenes vedkommende legger Becker også vekt på en annen kontaktsone, den mellom misjonærer og støttespillere i deres hjemland, som i hovedsak var en forestilt kontaktsone, men som vises igjen i det skriftlige kildematerialet. Becker peker også på et tredje aspekt, den «personlige kontaktsonen».⁸ Ved at aspekt ved ulike kulturer ble innlemmet i et individ, kunne en person bli en type kontaktsone i seg selv; det en kan kalle *cultural brokers*, kulturmeklere, som legger til rette for kontakt og som skaper forbindelser mellom kulturer og folk.⁹

---

5 Pratt 1991

6 Teige 2022; Williams 2015: 297–308

7 Pratt 1991: 34

8 Becker 2015: 10, 11; Okkenhaug 2022: 151

9 Habermas 2019

Grenseområder

Grenseområder viser til skiller mellom stater, men også mellom ulike folk og kulturer. Et grenseområde er et område hvor parter, som regel stater eller samfunn, grenser til hverandre. Området omfatter begge sider av grensen. Det at (minst) to kulturelle og politiske systemer er i nærheten av hverandre i disse områdene gir dem en egen dynamikk. Fastlagte grenser er på mange måter et produkt av de moderne statene og statssystemet som vokste frem på 1500–1600-tallet, og er knyttet til områder der det før dette ikke nødvendigvis fantes et skarpt skille, men derimot en bredere kontaktzone på begge sider av grensen. Et sentralt bidrag til studiet av *grenseområder* er den amerikanske historikeren Peter Sahlins' bok *Boundaries: The making of France and Spain in the Pyrenees* (1989). Denne studien tar for seg fastleggingen av grensen i Roussillon mellom Frankrike og Spania i 1659 og historien til denne grensen og dens omland i de påfølgende århundrene frem til vår tid. Et sentralt poeng for Sahlins er at grenser i denne perioden langt fra bare var faste stengsler, men vel så mye var kontaktsoner mellom ulike stater, der embetsmenn, statlige organer og andre forvaltere av statens jurisdiksjoner kunne kommunisere og utveksle informasjon, tjenester og personer: «The zonal character of the frontier is a construction of each state independently and of two contiguous states together.»¹⁰

Grensesonen består av de interne jurisdiksjonene som hver stat har etablert ved grensen, og et større område på hver side av grenselinjen der statene «realize policies of international cooperation and friendship, or bon voisinage [godt naboskap]».¹¹ Som fagfelt og som perspektiv i historiske fremstillinger ser studier av grenseområder på hva som skjer når disse partene møter hverandre og samhandler på ulike måter. Pratts kontaktzone-begrep er det kulturelle uttrykket til et bredere a konsept enn det grenseland er, som omfatter både politiske, økonomiske og sosiale relasjoner, i tillegg til kulturmøter og kulturell kapital.

I løpet av de siste tiårene har studiet av grenseområder, *borderland studies*, blitt et livlig felt i internasjonal antropologi, geografi og historie. Her har ikke minst kontaktzonebegrepet spilt en sentral rolle. I historisk litteratur er begrepet *grenseområde* blitt brukt for å se på regionene hvor de tidligmoderne kolonirikene i Amerika møttes, men det er også i de siste tiårene blitt utvidet til å se på grenseområder i Europa og verden ellers. I

10 Sahlins 1989: 5

11 Sahlins 1989: 1–9, 77–102, 274–276

denne konteksten har historikere brukt det for å utfordre og nyansere det eldre *frontier*-begrepet først formulert av amerikaneren Frederick Jackson Turner i 1893, med dets konnotasjoner om ekspanderende staters overlegenhet og overvinnelse over mer eller mindre «usiviliserte» samfunn og urbefolkninger. Turners *frontier*-begrep har hatt stort gjennomslag og brukes fortsatt ofte i denne typen studier, ikke bare relatert til territoriell ekspansjon og maktrelasjoner.¹²

Norden

I det første bidraget i antologien, også kronologisk, «Reformasjonen på Færøyene – en nordtysk kulturarv» retter Ian Peter Grohse blikket mot Færøyene som kontaktzone gjennom økonomisk forpliktende samhandling mellom færøyske og nordtyske kulturbærere på første del av 1500-tallet, et forhold preget av asymmetriske maktrelasjoner. Grohse problematiserer den færøyske historikeren Louis Zachariasens påstand om at reformasjonen på Færøyene ble innført av borgere fra Hamburg som i perioden ca. 1520 til 1553 drev handel og fungerte som ombudsmenn for den danske kongen. Et sentralt premiss for Zachariasens påstand, var at to hamburgske kjøpmenn med styringsombud på Færøyene, Thomas Koppen og Joachim Wullenwever, tok aktivt del i den konfesjonelle omvendingen i hansabyen Hamburg, og at dette lå til grunn for tildelingen av Færøyene i len. I sin studie av kildene til perioden finner Grohse få holdepunkter som støtter denne påstanden om de tyske kjøpmennenes rolle i innføringen av reformasjonen, da de bare oppholdt seg på Færøyene i kortere perioder og trolig hadde liten økonomisk interesse av å drive protestantisk forkynning eller å være involvert i innføringen av kirkelige reformer. En av de tyske kjøpmennene, Koppen, som var borger av Hamburg og lensherre over Færøyene fra 1529 og frem til sin død i 1553, synes rett nok å ha profitert på reformasjonen. Grohse argumenterer for at innføringen av reformasjonen kom fra Bergen, som til tross for en økt handel mellom Færøyene og de nordtyske områdene holdt fram med å være den nærmeste og naturlige kilden til kulturell og kirkelig endring. Foruten komparative perspektiv til utviklingen på Island, blir dette blant annet underbygd med å vise til det at høvedsmannen på Bergenhus frem til 1545 var mottaker av «geistlige

---

12 Houtum 2000: 57–83; Peleggi 2012: 141–147; O'Reilly 2018: 3–9

goods og renter», og at den nye superintendenten Jens Gregoriusson Riber før utnevnelsen var kapellan ved domkirken i Bergen.

I kapitlet «Grensesetting i et uavklart landskap» undersøker Susann Holmberg saker som omhandler seksuelt misbruk av barn i Norge i tidsrommet fra 1687, da Christian 5.s norske lov ble innført, til ca. 1800. En seksuell lavalder ble først innført i lovverket med Kriminalloven i 1842, men også før dette eksisterte det en spenning mellom den normative loven og de moralske grensene i samfunnet. Holmberg viser i sin gjennomgang av ni ulike rettssaker med seksuell omgang mellom voksne og barn hvordan tinget fungerte som en kontaktzone mellom teori og praksis når det gjaldt seksuallivets grenseområder. Her var det mulig å forhandle frem klarere grenser i tilfeller der sosiale normer og strafferett ikke nødvendigvis korresponderte. Holmberg utvider på den måten forståelsen av begrepene grenseområder og kontaktsoner til også å omfatte immaterielle grenser i samfunnet, til gråsoner mellom lov og moral. I tillegg blir begrepet *grenseforhandlere* introdusert for å skildre dommernes rolle, da de la frem fortolkninger av loven og hvordan denne kunne brukes, og der det ofte var uenighet og forskjellig mellom ulike rettsinstanser og aktører. Holmberg fremhever forhandlinger rundt tolkninger og justeringer i forståelsen av lovens grenser. Viktige aktører i den sammenheng var også enkeltpersoner i lokalsamfunnet som reagerte på overskridende seksuelle handlinger mot barn og ungdom, og lokale autoriteter som fulgte opp og behandlet sakene. Tinget, som førsteinstans, fungerte i denne sammenheng som en kontaktflate mellom lovens normer og de grenseoverskridende handlingene, der seksuelt overgrep viste seg å være uavklart i lovverket. Dette viser en forventning om at grenser burde finnes og at seksuell omgang som omfattet barn var noe separat fra den som omfattet voksne. Utfordringen bestod i å slå fast *hvor* grensen gikk. Holmberg viser at hvis man ser på sakene hun undersøker kronologisk, så er det tydelig at det skjedde endringer i løpet av hennes undersøkelsesperiode. Det er tydelig i behandlingen av to blodskamsaker hun skildrer, der barnet går fra å bli sett på som delvis medskyldig i den første saken, til å fristilles fra å ha noe ansvar for det som skjedde i den senere saken. Det gjaldt særlig i møtet mellom teori og praksis. Samtidig var også fortolkningen av lover preget av fortolkernes og håndhevernes kontekst, noe som også reflekteres i at ideen om en kriminell lavalder ble tydeligere i løpet av hundreåret. Holmberg poengterer at de få og spredte sakene gjør at man må være forsiktig med å trekke bastante konklusjoner, men at de viser tendenser i en utvikling som tyder på en endret

holdning i samfunnet og rettsvesenet knyttet til dette temaet. Grensekartet som ble fremforhandlet og utviklet på 1700-tallet, gjorde seg dessuten også gjeldende ved utviklingen av en ny kriminallov på 1800-tallet.

Ola Teige tar i «'De 3de ihjelskutte qvindfolk'. Frykt, avsky og mord under den svenske invasjonen av Norge i 1716» opp en dramatisk drapssak i det svensk-norske grenselandskapet under den store nordiske krig. De drepte kvinnene var konene til soldater i den svenske hæren som invaderte Norge under Karl 12.s kommando i 1716. Kvinnene hadde fulgte den svenske invasjonsstyrken fem dager etter at denne hadde passert gjennom Fet på Romerike i mars dette året, men ble drept etter at de forlot gården Svindal. Drapsmennene kom fra marginene i bygdesamfunnet, en husmann, en sagdreng og en svensk desertør, som også var husmann, men som i tillegg fungerte som stodderfogd. Kildene viser at imidlertid at også bøndene på Svindal var involverte i drapene, trolig var det de som tok beslutningen i forkant. Det er de dansk-norske myndighetene på flere nivåer og deres håndtering av hendelsen og det etterfølgende rettslige oppgjøret som er kapittelets tema. De mange krigene utkjempet mellom Danmark-Norge og Sverige i perioden mellom 1567 og 1720 utgjør et viktig bakteppe for saken. I denne perioden var ikke felthærene de homososiale (enkjønnede) organisasjonene de senere skulle bli. De bestod også av ikke-stridende som fulgte med. Både dette og at drapene skjedde i et grenseområde i krigstid hadde stor betydning for hvordan saken ble håndtert i rettsvesenet, ikke minst ved aktørers argumentasjon for at gjerningsmennene og deres medskyldige skulle frifinnes. Selv om det i dette landskapet var hyppig kontakt over grensen, vitner kildematerialet om at de hyppige krigene førte opp under hat og fiendskap i befolkningen. I denne perioden utviklet det seg negative stereotyper av nabofolket, der også den dansk-norske statens propaganda spilte en sentral rolle. Dette, sammen med at området ofte var krigsskueplass, skapte et klima som bidrar til å forklare bøndenes beslutning om å ta livet av kvinnene og myndighetenes behandling av saken i etterkant. Utfallet av drapssaken viser at de dansk-norske myndighetenes reaksjon ikke var enhetlig. Høyerestående embetsmenn ville straffe gjerningsmennene hardt, men den lokale sorenskriveren, embetsmannen med mest lokal tilknytning og som var den som skulle dømme i rettssaken mot drapsmennene, var mest opptatt av å unnskyldte drapene. Han viste til grenseområdets blodige historie og historier om gamle og nye svenske overgrep mot befolkningen der, og hevdet at det langt på vei burde unnskyldte der de hadde gjort mot de tre kvinnene. Til slutt ga han derfor også

de tiltalte en mildest mulig straff. Denne dommen ble senere bekreftet av kongen i København.

I det siste kapittelet i denne bolken, «Skulehaldaren på landsbygda – ein meklar i ein kontaktzone», retter Harald J. Krøvel oppmerksomheten mot skoleholderen på landsbygda og hans posisjon i skjæringspunktet mellom bondesamfunnet og embetsmannsstaten i Norge på 1800-tallet; embetsmannsstaten representert lokalt ved sognepresten. I kapittelet drøfter Krøvel hvorvidt Mary Louise Pratts kontaktzonebegrep, sammen med begrepet kulturmegler, kan øke forståelsen av skoleholderens rolle som et bindeledd mellom de to kulturene på første del av 1800-talet. Skoleholderen som brukes som eksempel, er Hans Hansson Pillarviken (1798–1863), som hadde sitt virke i Vågå prestegjeld i Gudbrandsdalen på midten av århundret. Pillarvikens selvbiografi utgjør en sentral inngang til analysen, og sammen med bevarte brev bidrar den til å kaste lys over hans selvforståelse og oppfatning av presten som embetsmann og prestens rolle i forhold til skoleholderen. Krøvel problematiserer rollen skoleholderen hadde som kulturell megler i en bredere forstand, både i møtet mellom den hegemoniske embetsmannskulturen og den lokale bondekulturen. På samme tid blir dette tradisjonelle skillet i norsk historieskriving nyansert gjennom å vise hvordan elementer av folkekulturen også vandret den andre veien under nasjonalromantikken. Krøvel får frem at Pillarviken, gjennom sin lærdomstrang og virke, over tid utviklet en kulturell kapital som gjorde det mulig for ham å nærme seg representanter for embetsmannstanden kritisk. Skoleholderen gjør dette gjennom en vurdering av ulike presters forkynning, initiativ i skolesaker og deres holdning og relasjon til ham selv som skoleholder. Foruten påvirkning fra embetsmannskulturen løfter Krøvel også frem Pillarvikens personlige religiøse omvendning. Et møte med haugianismen kom til å påvirke hans vurdering av prestestanden: Det førte også til at han nedvurderte sitt eget forfatterskap og sin livsførsel før omvendingen. I analysen av Pillarviken står også nettverksbåndene han knyttet til andre personer sentralt, særlig de som omfattet andre evnerike bondeungdommer i skolesektoren. Her får Krøvel frem hvordan endringer i utdanningen av lærere, innføring av lærerseminarier og fremveksten av en formell organisering av gruppen, sammen med etablering av egne tidsskrifter, bidro til å endre deres posisjon i samfunnet fra midten av 1800-talet. Skoleholderen ble med dette en markant skikkelse i bygdesamfunn, men fremdeles en megler i kontaktsonen på den norske landsbygda.

Midtøsten

M. Şefik Peksevgen retter i sitt bidrag «Early Modern Royal Court as Contact Zone» oppmerksomheten mot Det osmanske riket. Han har spesielt søkelys på hoffet ved Topkapı-palasset i Istanbul på 1500-talet. Innledningsvis blir temaet hoffkultur satt inn i en bred forskningshistorisk kontekst, der ulike forståelser og tilnærminger til temaet blir gjort rede for, med Norbert Elias' studie av hoffet til Ludvig 14. som startpunkt og videre til sentrale bidrag innen forskingsfeltet de siste tiårene. Som inngang legger Peksevgen vekt på hvordan osmanske hoffkulturen og sultanens styre ble forstått av vesteuropeiske observatører, slik som den britiske ambassadøren Sir Paul Rycaut på 1600-tallet, noe som synliggjør deres perspektiver og fordommer. Byggingen av Topkapı-palasset tok til kort tid etter erobringen av Konstantinopel i 1453, og sentralt i Peksevgens videre analyse av hoffet står den romlige konstruksjonen av palasset. Han viser også hvordan inndelingen av slottskomplekset i ulike deler adskilt av borggårder påvirket tilgangen til sultanen, og gjorde ham mer opphøyd og avsondret. For politiske aktører på ulike nivåer indikerte tilgangen de hadde til de ulike nivåene hvor mye makt og hvilken politisk status de hadde. Dette var ikke statisk; det varierte over tid og var avhengig av de enkelte sultanene, men også av posisjonen og makten til storvesirene. Dette er tema i siste del av kapittelet, der storvesiren Sokollu Mehmeds rolle i osmansk politikk i årene mellom 1565–1579 drøftes. Et poeng er hvordan hoffet endret karakter i årene etter hans død. Det politiske livet ble mer pulserende og flere konkurrerte om politisk autoritet og makt. Et sentralt poeng hos Peksevgen er at hoffene i tidlig moderne tid kan forstås som kontaktsoner ikke bare mellom kulturelt ulike diplomatiske sendebud, men også som en arena for kontakt og maktkamp mellom politiske aktører med ulik status innenfor den osmanske politiske kulturen. Denne kampen om makt og posisjoner kommer tydelig til syne mot slutten av Sokollu Mehmeds tid som storvesir, under regjeringsperioden til sultan Murad-3. (1574–1595). Murads styre varslet et skifte, med en sultan som tok mer aktiv del i styringen av staten. Det innledet en periode med hyppige utskiftninger av storvesirer, noe som gjorde at de var i mindre stand til å utøve makt og autoritet og ble mer avhengige av å ha gode relasjoner til andre med makt ved hoffet.

I kapittelet «Kontaktsoner og dødssoner» undersøker Chalak Kaveh det såkalte «kurdiske spørsmålet» gjennom å betrakte grenseområdet Kurdistan som en kontaktsone slik Pratt har anvendt dette begrepet. Kaveh

argumenterer med at begrepet er særlig relevant for å forstå både de transnasjonale og grenseoverskridende trekkene ved «det kurdiske spørsmålet» og de gjeldende politiske dynamikker i Kurdistan. Kontaktsonebegrepets relevans studeres gjennom to ulike perioder og rom, nemlig utviklingen i Irak på 1980-tallet og Tyrkia i perioden etter 2015. Kapittelet innledes med ferske eksempler fra Iran og Tyrkia (2023) for å påpeke hvordan disse statene reagerer på interne utfordringer ved å beskyldte og sette søkelyset på kurdiske organisasjoner, noe som ofte fører til grensekryssende militære aksjoner. Gjennom disse tilfellene studeres videre hvordan statene forsøker å påtvinge sin orden i kontaktsonen Kurdistan. Dessuten undersøkes statenes forhold til den kurdiske befolkningen i og utenfor sine statsgrenser. Kaveh drøfter geografiske og demografiske aspekter som påvirker kurdiske politiske bevegelser, samt hvordan grensene innebærer både utfordringer og muligheter for samfunnene og gruppene i kontaktsonen. Et annet diskusjonsmoment i kapittelet er nasjonalismens rolle i kontaktsonen og hvordan de tre andre omkringliggende nasjonalismene (henholdsvis persisk, tyrkisk og arabisk) har påvirket kurdisk nasjonalisme. I kapittelet argumenteres det blant annet med at både tyrkisk og kurdisk nasjonalisme – det ene ofte som en reaksjon på den andre i en selvforsterkende dynamikk – er en «utømmelig kraft» og selvstendig kilde til og opprettholdelse av konfliktene i området. Kaveh argumenterer med at dynamikkene i kontaktsonen Kurdistan kan ha ekstreme ytterpunkter, fra tvangsmigrasjon til fredelig sameksistens. Ideen om «dødssoner» innen en kontaktsone blir også berørt og refererer til situasjoner der statene forsøker å eliminere det sosiale rommet i sin helhet gjennom eksempelvis folkeflyttinger, folkemord og massakre. Selv om all annen undertrykkelse og asymmetriske maktforhold betraktes å være innenfor kontaktsonebegrepet, mener Kaveh at disse tilfellene utgjør et unntak fordi det sosiale rommet er essensielt for Pratts definisjon av en kontaktsone.

Midtvesten

I «Transitions, Transformations and Contact Zones. Sibling Migration to Minnesota, 1881–1891» undersøker Inger Marie Okkenhaug søsknene Rønnings liv og emigrasjonserfaringer. Halvor, Torbjørg og Nils Rønning emigrerte fra Norge til Midtvesten i USA sent på 1800-tallet. Der ble de misjonærer for den evangelisk-lutherske haugianerkirken. Blant spørsmålene kapittelet tar for seg er hvilke sosiale og økonomiske faktorer som

muliggjorde søskenflokkens emigrasjon, og hva slags rolle religion spilte i deres overgang og transformasjon som migranter. Reflekterte den transnasjonale migrasjonsprosessen de kjønnede forventninger til arbeids- og familielivet, spør Okkenhaug. Vi følger Torbjørgs reise gjennom hennes brev til broren Nils, her ser vi forbindelseslinjer fra deres barndom til hennes senere misjonsreise til Kina. Den sterke påvirkningen som haugianismen hadde på søsknenes oppvekst og liv blir også synliggjort gjennom kapittelet. Haugianismebevegelsens oppmuntring til sosial mobilitet og emigrasjon spilte også en avgjørende rolle i deres liv. Den eldste broren, Halvor, emigrerte først til USA, etterfulgt av Torbjørg og Nils. Søskenenes tilpasning til det amerikanske livet ble tilrettelagt gjennom det norsk-amerikanske lutherske samfunnet og den haugianske synoden. Torbjørgs overgang fra migrant til norsk-amerikansk misjonær var karakterisert av kjønns-spesifikke utfordringer og muligheter. Hun gikk fra å være tjenestejente til å bli misjonær i Kina. Kapittelet fokuserer også på søsknenes individuelle reiser: Torbjørg og Halvor ble begge misjonærer i Kina. Torbjørg giftet seg med en svensk misjonær og døde ung, mens Nils på sin side bosatte seg i Minnesota og ble en fremtredende forfatter og forlegger av norsk-amerikansk luthersk litteratur. Deres historier reflekterer de mangfoldige erfaringene til norske emigranter i Amerika; påvirket av religiøs overbevisning, sosial mobilitet og kulturell integrasjon. Okkenhaug konkluderer med at søsknenes liv ble transformert gjennom migrasjons-erfaringen og understreker hvor viktig religiøse samfunn og individuell handlekraft var i formingen av emigrantenes liv.

I kapittelet «Tomt land – ny nasjon» drøfter Åsmund Svendsen den norske historikeren og politikeren Halvdan Kohts syn på nordamerikanske urinnvånere og plasserer hans tekster om Amerika i sin samtidskontekst. Gjennom å analysere Kohts brev til kona Karen Grude Koht og et utvalg av hans bøker, undersøker Svendsen hvordan og hvorvidt Koht reflekterte over etableringen av Amerika i et landskap som ikke var tomt, men hvor det i realiteten hadde bodd mennesker i flere tusen år. Svendsen spør om hva slags syn Koht hadde, og hvilken funksjon urfolkene i Amerika hadde i hans tolkning av kontinentenes historie. Kapittelet undersøker også Kohts evolusjonistiske syn på historisk utvikling. I korte trekk mener Svendsen at Kohts syn på Amerika var preget av sympati blandet med kritiske blikk på aspekter som kapitalisme og imperialisme. Og når det gjelder spørsmålet om hvor opptatt Koht var av urfolket i Amerika, mener Svendsen at det var i svært liten grad. Han reiste gjennom de nylig innlemmede statene

i USA og observerte det historiske kulturlandskapet som var formet av urinnvånerne. Svendsen anvender Pratts kontaktzonebegrep og studerer begrepets bruk på den amerikanske konteksten slik sosiologen Karen V. Hansen har gjort det. Hvordan var samhandlingen mellom de skandinaviske nybyggerne og amerikanske urinnvånerne? I diskusjonen vektlegger Svendsen dessuten Kohts tvisynte syn på emigrasjon. På den ene siden forandret emigrasjonen fra Europa både kontinentet og det amerikanske samfunnet. På den andre siden var Koht på et generelt grunnlag kritisk mot assimilasjonspolitikken, både overfor immigranter og urfolket. Ifølge Koht var dette å anse som tvangsprosess som ikke tok hensyn til gruppers kulturelle modernisering på deres egne premisser, og det var uheldig at slike prosesser skjedde som et press ovenfra. Svendsen fokuserer videre i kapittelet på Kohts karakterisering av Amerika som et grunnleggende «tomt land» (terra nullius). Koht fremstilte urfolket som en del av naturen som en hindring kolonistene måtte overkomme for å skape den amerikanske nasjonen. Urfolket representerte slikt sett et tilbaketog stadium. Endelig behandles Kohts videre forfatterskap og fremstillingen av urfolkbefolkning i både Amerika og Norge. Koht legger til grunn for et utviklingssyn både i Amerika og i Norge. Ifølge Svendsen trengs det mer forskning på Kohts fremstilling av urfolk i Norge, for eksempel når det gjelder samene.

Terje Mikael Hasle Joranger undersøker i sitt kapittel «Land-taking and Community Building in Wisconsin, 1846–1860» norsk-amerikaneres bidrag til samfunnsformasjon i Midtvesten på 1800-tallet, belyst gjennom utviklingen i byen Springdale i Wisconsin i perioden i årene 1848–1861. Dette var en periode som omfattet den første fasen av norsk innvandring til Amerika, og nettopp nordmenn utgjorde en betydelig del av den hvite bosetningen i Springdale. Kapittelet setter søkelys på de norske innvandrernes tilpasningsprosess i Amerika for eksempel med hensyn til språk og skikker, samt deres samhandling med andre etniske grupper. I de nylig koloniserte områdene opprettholdt nordmennene sin etniske identitet samtidig som de aktivt deltok i lokalpolitikken og ble gradvis integrerte i det amerikanske samfunnet. Gruppenes interaksjon i Springdale beskrives gjennom flere teoretiske innganger. I tillegg til Pratts kontaktzonebegrep kontrasterer Jorangers kapittel Frederick Jackson Turners *frontier thesis* med Jon Gjerdes syn. Turner hevdet at grenseområdene omskapte europeiske innvandrere til en samlet amerikansk rase, mens Gjerde understreker mulighetene for etniske samfunn til å opprettholde kulturelle mønstre

og segregering. Gjerde undersøker hvordan eierskap av land tillot innvandrere i å etablere kulturelt distinkte bosetninger, spesielt i øvre Midtvesten. Også Joranger undersøker i myten om områdene i Nord-Amerika der norske og andre innvandrere bosatte seg var «tomt land», og viser hvordan den tidlige amerikanske historiografien ignorerte urfolks kultur. Livene til urfolk (og andre etniske grupper) var dessuten et fraværende tema i brevene som norsk-amerikanerne sendte hjem til familie og venner i Norge. De ble oftest ikke nevnt i det hele tatt. Også bruken av lover – for eksempel Indian Removal Act og Homestead Act – blir gjenstand for diskusjon i kapittelet. Lovene ble brukt til å fordrive urfolk til fordel for hvite gruppers bosetting. Joranger påpeker at forholdet mellom bosetterne og urfolk var komplekst og omfattet både konflikt, konkurranse og tidvis fredfull sameksistens. Konseptet om etnisk mangfold blir også vurdert av Joranger, som fremhever hierarkiet i de tidlige hvite bosetningene og hvordan de norske bosetternes status ble hevet fra «utlendinger» til en anerkjent og mer likeverdig gruppe, spesielt etter deres deltakelse i borgerkrigen.

Forfatterbiografier

Chalak Kaveh er førsteamanuensis i historie på Høgskulen i Volda. Kaveh har doktorgrad fra Universitetet i Oslo og har blant annet forsket på folkemord, europeisk politikk overfor rom og romani, samt Kurdistan og kurdisk historie.

Harald Endre Tafjord er førsteamanuensis i historie ved Historisk institutt, Høgskulen i Volda. Han har primært forsket på iberisk middelalderhistorie, men har også jobbet med lokalhistorie og historiedidaktikk.

Ola Teige er førsteamanuensis i historie ved Høgskulen i Volda. Hans hovedfelt er dansk-norsk politisk og sosial historie fra ca. 1600 til 1840, spesielt sosiale nettverk, byråkrati, kriminalitet, elite og korrupsjon, samt skeiv historie og Norge under første verdenskrig.

Referanser

- Becker, J. (Red.) (2015). *European missions in contact zones: Transformation through interaction in a (post-) colonial world*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Houtum, H. V. (2000). An overview of European geographical research on borders and border regions. *Journal of Borderlands Studies*, 15(1).

- Habermas, R. (Red.) (2019). *Negotiating the secular and the religious in the German Empire: Transnational approaches*. Berghahn Books.
- Madsen, K. A. (2012). Historisk institutt: Forskning og undervisning. Med vekt på tida etter etableringa av Høgskulen i Volda i 1994. Et utenfrablikk. I A. Døssland, A. Kjelland, H. Krøvel & M. Sinderud (Red.), *Frå Volda til verda – fjerne og nære kultur møte* (s. 39–70). Akademika forlag.
- Melle, O. (1999a). Bourdieu og Volda. «Motkultur» som «symbolsk kapital»? Eller saga om høgskulen som fann si bygd. *Historisk tidsskrift*, (2), 174–213.
- Melle, O. (1999b). *Ein høgskule finn sitt distrikt. Nasjon – region – institusjon. Om bakgrunnen for høgskuleetableringa i Møre og Romsdal. Volda og Molde* [Doktorgradsavhandling]. Høgskulen i Volda.
- Melle, O. (2012). Historiefagets formingsfase: Frå lokal identitet til nasjonal legitimitet. I A. Døssland, A. Kjelland, H. Krøvel & M. Sinderud (Red.), *Frå Volda til verda – fjerne og nære kultur møte* (s. 17–38). Akademika forlag.
- Nordås, H. & Tvinnereim, J. (2012). Lokalhistorie ved MRDH Volda. Nyskaping i ei forsøksstid. I A. Døssland, A. Kjelland, H. Krøvel & M. Sinderud (Red.), *Frå Volda til verda – fjerne og nære kultur møte* (s. 71–86). Akademika forlag.
- Okkenhaug, I. M. (2022). Thora Wedel Jarlsberg (1863–1930): Tro og nasjonale gjerninger. I H. V. Kleive, J. G. Lillebø & K. Sæther. *Møter og mangfold: Religion og kultur i historie, samtid og skole* (s. 149–174). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.156>
- O'Reilly, W. (2018). Fredrick Jackson Turner's frontier thesis, orientalism, and the Austrian Militärgrenze. *Journal of Austrian-American History*, 2(1). <https://doi.org/10.5325/jaustamerhist.2.1.0001>
- Peleggi, M. (2012). The social and material life of colonial hotels: Comfort zones as contact zones in British Colombo and Singapore, ca. 1870–1930. *Journal of Social History*, 46(1). <https://doi.org/10.2307/41678979>
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the contact zone. *Profession*, 33–40.
- Sahlins, P. (1989). *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press.
- Teige, O. (2022). Over grensen (og tilbake igjen). Utlevering av forbrytere mellom Norge og Sverige 1720–1738. I T. E. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (s. 7–34). Dreyers forlag.
- Williams, L. (2015). Revising the 'contact zone': William Adams, reception history, and the opening of Japan, 1600–1860. I J. Kuehn & P. Smethurst (Red.), *New directions in travel writing studies* (s. 297–312). Palgrave Macmillan.

DEL 1

Norden

KAPITTEL 1

Reformasjonen på Færøyene – en nordtysk kulturarv?

Ian Peter Grohse Norges arktiske universitet

Abstract: The chapter examines the proposition, first advanced by Faroese historian Louis Zachariassen, that the Reformation was introduced to the Faroe Islands by German merchants from Hamburg who held trading privileges and governing authority in the Faroes between ca. 1520 and 1553. Hamburg and the Faroes represented two dramatically different cultural spaces. In addition to obvious differences in language and living conditions, the two settings had distinct religious cultures, as the burghers of Hamburg had embraced Lutheranism in 1529. Two burghers who obtained trading rights and governing authority in the Faroes were active participants in Hamburg's Reformation, thus it is reasonable to speculate that they continued their efforts in the Faroes, the seat of a Catholic bishopric. Closer examination, however, reveals little to suggest that German merchants, who spent limited time on the isles and had no immediate economic incentive for proselytizing, were involved in the initial spread of Lutheran ideas or the initial institution of ecclesiastic reform. The article proposes, therefore, that the Reformation was coordinated from Bergen, which, despite the Faroes' increased commercial contact with the Continent, remained the most proximate and natural source of cultural inspiration.

Keywords: the Faroes, Hamburg, trading, the Reformation

I omtrent tretti år, mellom 1520 og 1553, hadde kjøpmenn fra hansabyen Hamburg eksklusive handelsrettigheter og styringsmyndighet på Færøyene, et norrønt samfunn og norsk kongelig skattland med tradisjonelt sterke økonomiske, politiske og kulturelle bånd til det vestafjelske Norge.¹ Det var ikke første gang øyboere hadde vært i kontakt med nordtyske handelsdrivende. I over et århundre hadde hanseater besøkt Færøyene og de øvrige nordatlantiske skattlandene, noe sporadisk og gjerne i strid med gjeldende lov, på søken etter blant annet vadmél, skinn og fisk.² I prinsippet var monarkiet, som siden siste halvdel av 1300-tallet styrte Norge og dets skattland fra Danmark, forpliktet til å ivareta Færøyenes forhold til Norge, især til stapelmarked Bergen, og dermed tilse at «ingen utenlandsk mann» (*engen vtlenstr maðr*) drev direktehandel med skattlandet.³ Monarkiets tildeling av formelle handelsprivilegier og styringsombud til hamburgere mot slutten av middelalderen markerte imidlertid en endring i Færøyenes forhold til omverden: det vestnordiske, norskorienterte øylandet ble til en «kontaktzone», som etter Mary Louis Pratts definisjon betegner «social spaces where cultures meet, clash, and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power».⁴ Nærmere sagt ble øyene til et sosialt rom for tiltakende hyppig og politisk og økonomisk forpliktende samhandling mellom færøyske og nordtyske kulturbærere. De sistnevntes makt som kongelige ombudsmenn og leverandører av nødvendige tilførsler betød at disse møtene var preget av *asymmetriske* maktforhold.

Et krusifiks som henger i Viðareiddi kirke, helt nord i landet, er blant de eneste synlige levningene etter dette nordtysk-færøyske kulturmøtet.⁵ Som det kan ses fra dets forgylte innskrift, ble korset donert i 1551 av Thomas Koppen, en borger av Hamburg som i over tjue år, fra 1529 frem til hans død i 1553, var lensherre over Færøyene. Det er kanskje talende at dette krusifikset, som trolig er det eldste gjenstående lutheranske inventarstykket i landet, bærer et nedertysk navn. Ifølge Louis Zachariasen, som skrev mest inngående om denne perioden i landets historie i sin *Føroyar sum rættarsamfelag 1535–1655*, hadde nemlig Koppen og hans tyske ombudsmenn,

1 Om Norge og Færøyene, se Debes 1995a; Helle 2019; Øye 2008.

2 Arge & Mehler 2012; Hammel-Kiesow 2019: 29, 31, 32, 37; Mortensen 2006

3 NgL 3, no. 53. Jf. idem, no. 83

4 Pratt 1991: 34. Begrepet «kontaktzone» har blitt brukt og tilpasset til ulike samfunnsvitenskapelige, deriblant faghistoriske, studier. Om dets bruk i denne antologien, se innledningen.

5 Arge 2019: 287; Holterman 2020: 203; Lydersen 2021: 178–180

som hadde omfavnet lutheranisme, ansvar for reformasjonens overføring fra kontinentet.⁶

Det følgende er en revurdering av denne tolkningen. Det argumenteres for at tyskerne som pleide kontakt med øyene var forretningsfolk uten tyn- gende grunner eller myndighet til å igangsette teologiske og kirkeadmini- strative reformer i øylandet. Riktignok synes den førnevnte Thomas Koppen å ha profittert fra reformasjonen, som innebar tilegnelsen og omdispon- ringen av kirkegods til kongelige embetsmenn. Hans rolle i reformasjonens initiering og gjennomføring er imidlertid mindre åpenbar enn Zachariasen gav uttrykk for. For å vise det skal jeg etter en kort gjennomgang av tidligere forskning om Færøyenes reformasjon gjøre rede for kirkepolitiske forhold i Hamburg og på Færøyene frem til ca. 1530. Deretter skal jeg se nærmere på kontakten mellom de to kultursfærene og drøfte hvorvidt konfesjonelle ulikheter påvirket hamburgeres forhold til lokalsamfunnet.

Reformasjonens tyske budbringere?

Hamburg var et arnested i den nordtyske reformasjonen og to av de «ham- burgske kjøpmennene» (*hamborgeske køffmændh*) som hadde styringsom- bud på Færøyene, Thomas Koppen og Joachim Wullenwever, tok aktiv del i hansabyens konfesjonelle omvending.⁷ Ifølge Zachariasen var det neppe tilfeldig, særlig hva gjelder Thomas Koppen, som angivelig ble utnevnt som lensherre av Fredrik 1. sommeren 1529 nettopp fordi han hadde omfavnet den nye tros læren og var egnet til å «få lutheranisme innført i Færøyene og til å legge kirken på øyene under kongen».⁸ Ved sitt valg som norsk konge høsten 1524 hadde Fredrik 1. riktignok lovet at Norges kirke skulle forbli under «den hellige kirkens tro helligste far, paven, og romernes kirke» (*then hellige kirckes troo helligeste fader pawen oc Rummere kircke*) og skjermes mot «Luthers kjetterske disipler» (*kiettere Lutherj discipler*),⁹ og i deres eget hyllingsbrev fra 17. august samme år uttrykte færøyingene tillit til at kongen ville akte de færøyske «kirkjenes privilegie og frihet [...] som ein hederlig og kristen kung».¹⁰ Zachariasen antydte imidlertid at kongens

6 Zachariasen 1961: 167–180

7 Om Hamburgs reformasjon se f.eks. Postel 1986; Scheib 1976; Sillem 1886. Om Wullenwever og Koppen, se f.eks. Holterman 2020: 126–127; Lappenberg 1851: 116–117.

8 Zachariasen 1961: 165: «faá lutherdómin innfórdan í Føroyum og at leggja kirkjuna í oyggjunum inn undir kong»

9 NgL 2r 4:1

10 Zachariasen 1961: 164

løfter var bevisst villedende. Selv om han «aldri tok helt til denne nye troslæren», var Fredrik I., som samtidig hertug av Holstein, «sterkt påvirket av lutheranismen» som «hadde vunnet innpass i Hamburg».¹¹ Med hjelp fra hamburgere, som han hadde «stor velvilje» for, kunne den utvendig katolske kongen la den nye troslæren overføres til Færøyene på en diskret og politisk taktfull måte.¹²

Påstanden virker ved første øyekast overbevisende. De viktigste hendelsene knyttet til landets reformasjon skjedde mens Thomas Koppen var lensherre og andre hamburgere drev regelmessig handel med øyene. Omkring 1538/1539 godtok den færøyske allmuen den nye kirkeordinansen – *Den Rette ordinants* – som Kristian 3. hadde innført i Danmark og Norge et år tidligere.¹³ Snart deretter, omkring 1539, ble landets siste katolske biskop, Amund Olavsson, avsatt og erstattet som landets geistlige leder av en luthersk superintendent, Jens Gregorsson Riber.¹⁴ Kirkegods, som utgjorde størsteparten av alt jordegods i landet, kom samtidig under kongelig kontroll og ble lagt til Koppens len i 1545.¹⁵ Og en gang før 1547 ble en latinskole i Tórshavn etablert til utdanningen av lutherske prester, en institusjon som Koppen donerte til hvert år.¹⁶

Om det var en direkte sammenheng mellom reformasjonen i Hamburg og på Færøyene, er imidlertid usikkert. Den færøyske presten Lucas Jacobsøn Debes tiet om hamburgerne i sin kirkehistoriske redegjørelse i *Færoæ & Færoa reserata* fra 1673.¹⁷ Æren for utryddelsen av romersk-katolsk «Superstition», slik det heter hos Debes, går snarere til kong Kristian 3., som «saa snart hand var stadfæst udi Regimentet [1536] affsætte alle sine Herre-Biscopper udi alle sine Lande oc Riger».¹⁸ Selv om Hans Jacob Debes gjorde rede for hamburgernes handelsmessige og politiske bedrifter i bind 2 av sin *Føroya søga* fra 1995, skrev han heller ikke noe om deres religiøse holdninger eller kirkepolitiske målsettinger.¹⁹ Zachariasens påstand får større oppmerksomhet hos Bart Holterman i hans avhandling om tysk-nordatlantisk handel (2020), der han viser seg enig i at hamburgere muligens var «the

11 Zachariasen 1961: 165: «tók tó aldri heilt við hesi nýggi trúarlæru [...] sterkt ávirkaður av lutherdóminum [...] hevði fingið innivist í Hamburg»

12 Zachariasen 1961: 164: «storri vælvild». Jf. Grell 2016: 45

13 Imsen 2017: 54, 85–86

14 Debes 1995b: 139

15 NRR: 83

16 NRR: 102; jf. Olesen 2005: 106

17 Debes 1673: 290–292

18 Debes 1673: 292. Jf. Friis 1632: 147

19 Debes 1995a: 134–140

driving force behind the introduction of the Reformation in the Faroes».²⁰ Han slutter imidlertid med at dette er «hard to prove due to the absence of sources».²¹ Arkeologene Símun V. Arge og Natascha Mehler tar også forbehold i sin tolkning av de religiøse motivene på tyskproduserte flisfragmenter fra Kirkjubøur, det gamle bispesetet på Færøyene: Selv om noen har klare lutherske motiver og trolig kom til øyene mens Thomas Koppen var lensherre, er det uklart om de ble importert direkte fra Hamburg eller via kjøpmenn i Bergen.²² Zachariasens påstand om hamburgeres reformasjonsvirksomheter har med andre ord ikke vært bekreftet, ei heller avkreftef eller nyansert i den øvrige forskningslitteraturen. Hans bidrag er ellers så sentralt i forskning om denne perioden i færøysk historie at den likevel fortjener nærmere gransking og eventuelt nyansering.

Hamburgere og den «farlige sekt og lære»

Færøyene ble innledningsvis omtalt som en «kontaktsone». Dette forutsetter en viss avstand eller avvikelse mellom kulturene som kom i kontakt på øyene, med andre ord at aktørers kulturelle forutsetninger var forskjellige nok til at man kan tale et kulturelt *møte*, snare enn et kulturelt kontinuum. Med sine 15 000 til 20 000 innbyggere var Hamburgs bysamfunn på mange måter ulikt det sparsomt befolkede jordbrukssamfunnet på Færøyene.²³ Da den første navnekjente hamburgereren mottok handelsrettigheter og styingsombud på øyene omkring 1520, delte de likevel et felles vesteuropeisk kulturgods: katolisisme. Det var først mot slutten av tiåret, da hamburgere omfavnet lutheranisme, at deres kulturmøte med øyboerne fikk en religiøs dimensjon.

Vandrende predikere hadde begynt å spre Martin Luthers budskap blant Hamburgs borgere og lavere sjikter alt omkring 1522,²⁴ og selv om byrådet, i likhet med myndigheter i andre «vendiske» hansabyer, først ville dempe den «nye farlige sekt og lære» (*nye ferlicke secte und lere*) i frykt for sosial uro,²⁵ vant den raskt innpass hos deler av byeliten.²⁶ I 1528 inviterte byrådet reformatoren Johannes Bugenhagen, som rådet to år tidligere hadde

20 Holterman 2020: 127

21 Holterman 2020: 127

22 Arge & Mehler 2017: 9; jf. Holterman 2020: 201–202

23 Postel 1986: 319–321

24 Postel 1986: 136–193

25 HR 3: 9, nr. 2, par. 96–97 (s. 18); jf. idem nr. 247, par. 60 (s. 389)

26 Cordes 2019: 466; Postel 2009

bebreidet som en «mistenkelig, opprørsk mann» (*vordechtlich uprorich Mhann*),²⁷ til å avfatte en ny kirkeordinans.²⁸ Denne kirkeloven, godtatt av rådet og borgerskapet 15. mai 1529, stadfestet rådets kontroll over byens kirkelige institusjoner.²⁹

Joachim Wullenwever og Thomas Koppen, som var henholdsvis fogd (1520; 1529–1533) og lensherre (1529–1553) på Færøyene, spilte viktige roller i Hamburgs reformasjon. Byrådets ekspropriasjon av byens kirker og klostre skjedde under oppsikt av såkalte Oberalten, et kollegium av diakoner med ansvar for almissekistene ved byens hovedkirker.³⁰ Wullenwever var blant de første å bli valgt til kollegiet under Bugenhagens opphold mellom 9. oktober 1528 og 9. juni 1529. Allerede før kirkeordinansens vedtak begynte han og de andre Oberalten, eller såkalte «Kisten lüde» – en nedsettende betegnelse brukt av katolikker for å fremheve kollegiets påståtte grådighet – å ransake byen og omegnens kirkelige institusjoner. I et samtidig brev til paven ble Wullenwever og hans kollegaer beskyldt for å ha «fullstendig ødelagt» (*gänzlich verstoret*) flere altere og erstattet hellige relikvier med flaggermus «som spott av biskopene» (*in Spottheit der Bischoppen*).³¹ Selv om de mest sensasjonelle anklagene ikke lar seg etterprøve, antok den katolske, og usjenert partiske, historikeren Lebrecht Dreves at disse tidlige tilhengere av lutheranisme i Hamburg var drevet av «fanatisk hat mot alt som er hellig» (*fanatische[m] Haß gegen alles Heilige*) og i stand til å utøve «de mest avskyelige sakrilegiene» (*die abscheulichsten Sacrilegien*).³² Sant eller ei hadde Wullenwever tydeligvis opparbeidet et godt nok navn i lutherske kretser til å få oppdraget å geleide Bugenhagen, som for øvrig var sentral i innføringen av reformasjonen til Danmark og Norge,³³ til Wittenberg på byrådets regning sommeren 1529.³⁴

I likhet med Wullenwever medvirket Thomas Koppen i byrådets tilegnelse av kirke- og klostergods i Hamburg og omegn. Koppen, som senest siden 1517 hadde utført diverse administrative og diplomatiske oppdrag for Fredrik I.,³⁵ deltok i kongens kjøp av cistercienserklostret i Reinbek i

27 Postel 1986: 215

28 Cordes 2019: 472–473

29 Koch 2005

30 Bertheau 1885

31 Staphorst 1729: 83

32 Dreves 1866: 22

33 Lausten 2011

34 Lappenberg 1851: 116–117; Sillem 1886: 153–154

35 Kroman 1959: 43, 46, 50

Holstein, knappe to mil fra Hamburgs bykjerne, våren 1529.³⁶ I motsetning til det hamburgske rådets samtidige konfiskasjon av kirkegods, som ifølge kritikere ble utført med sjokkerende råhet og kynisme, synes eien-
domsoverføringen i Reinbek å ha gått relativt rolig for seg siden nonnene der allerede var, som en hamburgshistoriker skrev, «vunnet over til den evangeliske troen» (*für den evangelischen Glauben gewonnen*) og klar for å befri fra sine klostereder.³⁷ Koppens rolle i affæren var sannsynligvis rent administrativ: i tråd med priorens salgsbetingelser sørget han for at nonnene fikk 300 mark i pensjon på kongens vegne.³⁸ Tre år senere, i 1533, ble Kopp valgt som ny Oberalter.³⁹ Selv om han sluttet i denne stillingen etter bare tre år, fortsatte han å arbeide for geistligheten og menigheten i Hamburgs velferd ved å stifte hus for emeriterte prediker og predikerkoner og stipendier for teologistudenter.⁴⁰

Lutheranisme satt også sitt preg på byens kjøpmannsforeninger, som i likhet med andre laug og gilder i middelalderens Europa fungerte både som forretningsmessige organisasjoner og som sosial-religiøse fraternaliteter. Det såkalte Sankt-Anna-Broderskap, som ble stiftet som en katolsk sammenslutning for kjøpmennene som drev handel med Island, Hjaltland og Færøyene omkring 1500, hadde blitt omdannet som lutheransk forening innen 1533, da hjemreisende medlemmer begynte å gi donasjoner til å finansiere veldedige stiftelser som ble etablert etter reformasjonens innføring.⁴¹ Ut fra de velbevarte donasjonslistene, som oppgir antall skip og kjøpmenn som reiste til og fra øyene hvert år, kan det slås fast at mellom ti til tjue (maks 28) lutheranske hamburgere besøkte øyene om sommeren (se under).⁴² Wullenwever kan ha vært blant medlemmene.⁴³ Kopp fremtrer ikke på donasjonslistene, muligens fordi han, som Holterman påstår, aldri besøkte øyene og lot andre reise på hans vegne.⁴⁴ Siden han hadde eneretten til handel med øyene mellom 1529 og 1553, er det rimelig å anta at de fleste færøyfarerne som reiste i denne tiden gjorde dette under lensherrens lisens.

36 Heuer 1985: 102–103, 209

37 Lau 1867: 427

38 Heuer 1985: 102–103, 209

39 Postel 1986: 390

40 Postel 1986: 324 n 19, 326 n. 29. Jf. Holterman 2020: 126

41 Brandes 1934; Holterman 2020: 309–323, sp. 316–323

42 HANSdoc: 15330000HAM00; Holterman 2020: 141

43 Wullenwever og hans sønn, Oleff, donerte til broderskapet i 1554, HANSdoc: 15330000HAM00. Ifølge Holterman (2020, s. 322) er det imidlertid usikkert om alle som donerte tilhørte broderskapet. Om Oleff, se *ibid.*, s. 181

44 Holterman 2020: 345

Spørsmålet som melder seg, er om hansabyens reformasjon påvirket kongens avgjørelse om å bruke hamburgere i færøysk styring og forvaltning, slik som Zachariasen påstod i henhold til Thomas Koppen. Det er riktignok tenkelig at den sistnevntes erfaring fra Hamburg og omegn kvalifiserte ham til å bidra til Færøyenes reformasjon, særlig hvis han skulle ha ansvar for tilegnelsen av færøysk kirkegods på kronens vegne. Det må likevel påpekes at ingen samtidige eller senere kilder vedrørende Koppens len nevner hans rolle i den nordtyske eller hamburgske reformasjonen, ei heller hans konfesjonelle lojaliteter eller personlige fromhet. Han sies snarere å ha fått lenet som vederlag for langvarig og trofast tjeneste som kongens «tyske sekretær» (*dudissche secreter*), en stilling han for øvrig hadde hatt langt før lutheranismen fikk fotfeste i Hamburg.⁴⁵

Hvis Fredrik 1. ville la lutheranisme innføres på Færøyene via Hamburg, måtte Joachim Wullenwevers bidrag til hansabyens reformasjon også ha vært en grunn for hans engasjement som kongelig fogd, det vil si stedlige forvaltningstjener, mellom 1529 og 1533. Zachariasen synes imidlertid ikke å ha tatt dette i betraktning og ytret faktisk skepsis om denne hamburgereens lojalitet til bevegelsen. Det skyldes at Wullenwever tok parti med Kristian 2., hvis konfesjonelle tilhørighet var inkonsekvent, under grevefeiden etter Fredrik 1.s død i 1533. Han stod i den forbindelse i direkte strid med Koppen, som støttet og ble støttet av den klart lutheranske kandidaten til den danske og den norske tronen, hertug Kristian av Holstein (senere kong Kristian 3.). Mens tronstriden herjet i og rundt Danmark, kjempet de to hamburgerne, som før hadde vært i partnerskap og delt lensinntekter, mot hverandre om kontrollen over det færøyske lenet. Av den grunn så Zachariasen for seg en «kamp om reformasjonen på Færøyene [...] mellom Thomas Koppen og Joachim Wullenwever, eller mellom kong Kristian den tredje og Kristian den andre».⁴⁶ Konfesjonell tilhørighet var imidlertid kun en av mange faktorer som påvirket aktørers holdning til tronkandidatene under denne striden, og det er ellers ingenting som tilsier at Wullenwever var mindre hengiven til Luthers lære enn hans tidligere partner var.

45 DN 23, Nr. 216; DN 12, Nr. 452, DN 22, Nr. 226; DN 10, Nr. 676

46 Zachariasen 1961: 13: «siðaskiftisstríðið í Føroyum [...] hevur staðið millum Thomas Koppen og Joachim Wullenweber, ella millum Kristian kong triðja og Kristian annan»

Færøyene og «den hellige romerske kirken»

Færøyenes kirke hadde fra tidlig av vært en hovedkanal for politisk, økonomisk og kulturell kontakt med omverden. I første omgang var denne kontakten begrenset til den vestnordiske-nordatlantiske sfæren. Bispedømmet, som ble opprettet en gang på det tidlige 1100-tallet, ble en av seks oversjøiske lydkirker under Nidaros ved eller en kort tid etter erkebispedømmets etablering i 1152/1153.⁴⁷ I likhet med deres motparter i de øvrige bispedømmene, fungerte Færøyenes biskoper som meglere mellom øylandet og fastlandet, og var etter alt å dømme instrumentelle i Færøyenes økonomiske og politiske integrering i Norges konges rike. Biskop Erlend, som innehadde bispetet på Kirkjubøur mellom 1269 og 1308, var for eksempel en av arkitektene bak *Saudabrevet*, en kongelig retterbot til Magnus Lagabøtes nye *Landslov* (1274), fra 1298.⁴⁸ I kanskje enda større grad enn de øvrige skattlandskirkene pleide bispedømmet på Færøyene nære forhold til Bergen, som mellom ca. 1150 og 1450 også var et nærmest ubestridt sentrum for handel, oppebørsel og rettsforvaltning i den vestlige delen av Norges konges rike. Den færøyske kirkens avhengighet av Bergen kan forklares ved at bispedømmet simpelthen var for lite til å underholde et eget kollegium. Det var i hvert fall tilfellet mellom 1246 og 1308, da landets tre biskoper hadde bakgrunn i Bergens domkapittel.⁴⁹

Først omkring 1400 begynte kirkens forbindelser å strekke seg bortenfor den vestnordiske verden. I omtrent førti år rundt århundreskiftet var bispedømmet besatt av to tyskere, Vikbold Verydem (ca. 1391–1408) og Johannes Theutonicus (ca. 1408–1431).⁵⁰ Ifølge Andras Mortensen fungerte disse som brobyggere mellom øylandet og kontinentet ettersom de opprettet eller pleide direkte handelsforbindelser til nordtyske byer.⁵¹ Denne direktehandelen, hevder Mortensen, brakte ikke bare velstand til Kirkjubøur bispegård, den hadde også påvirkning på befolkningens næringsgrunnlag.⁵² For å imøtekomme tilreisende kjøpmenn la innbyggere i økende grad om til tørrfiskproduksjon og begynte å bruke den rhinske gylden og nordtyske alen som standard verdiberegninger.⁵³ Det er dessuten indikasjoner på at

47 Det nevnes riktignok ikke i det opprinnelige *Fundasjonsbrevet for det norske erkebispedømmet* fra 1154, men ble tilføyd i stadfestelsen av dette brevet fra 1206. Se Bagge et al. 1973: 24.

48 Kolsrud 1913: 288–289; Mortensen 2021: 40

49 Haug 2012: 75–76

50 Kolsrud 1913: 290–291

51 Mortensen 2006

52 Mortensen 2006: 104–105

53 Mortensen 2006: 106–107. Jf. Debes 1673: 279–280

en kult til den irske sjøfarehelgen Brendan ble dyrket på øyene omkring 1420. Etableringen av denne kulten, som allerede var utbredt i nordtyske byer rundt Rhinmunningen, er ifølge Mortensen et videre vitnesbyrd om nordtyske kjøpmenns tilstedeværelse under de tyske biskopene.⁵⁴ Bart Holterman er uenig med noen aspekter ved Mortensens teori. Det finnes for det første bare to henvisninger til tysk-færøysk direktehandel i hanseatiske kilder fra 1400-tallet, da denne handelen fortsatt var ulovlig og i det minste formelt fordømt av nordtyske og norske myndigheter. De økonomiske endringene som Mortensen viser til kan for det andre forklares av færøyingers økonomiske avhengighet av Bergen, der hanseater ved kontoret kunne utøve indirekte innflytelse over færøysk handel ved å inngå kredittavtaler med mellomhandlerne som drev handelen mellom fastlandet og øylandet. Ifølge Holterman er det sannsynlig at færøyinger, som fortsatt forholdt seg til Bergen, tilpasset seg disse kreditørenes etterspørsel og verdiberegninger uten å samhandle med dem direkte.⁵⁵

Den færøyske kirkens forhold til Bergen ble svekket noe på 1400-tallet, da flere utlendinger uten tilknytning til domkapittelet ble utnevnt til Færøyenes bispesete. Nominasjonen og innvielsen av nordmannen Amund Olavsson, som hadde vært korsbror i Bergen, i 1533, markerte en slags gjenforening av det kirkelige fellesskapet mellom Kirkjubøur og Bergen.⁵⁶ Som hans forgjenger i høy middelalderen ville Amund styrke Færøyenes bånd til fastlandet, blant annet gjennom handel, som hadde blitt innskrenket etter at tysk direktehandel med øyene på alvor begynte omkring 1520.⁵⁷ Han pleide dessuten kontakt med makteliter i Norge, deriblant erkebiskopen i Nidaros, biskopen i Bergen og hovedsmannen på Bergenhus, som krevde styringsmyndighet over øyene og underkjente de «hamburgske kjøpmennene» sine lisenser og len.⁵⁸

Som korsbror i Bergen ville Amund vært vitne til utbredelsen av lutheranisme blant hanseater ved kontoret og erkebiskopen og biskopen av Bergen sin kamp for å hindre inntoget av «Luthers kjetterske disipler». Noen aspekter ved reformasjonen var Amund likevel villig til å tåle. For å kunne innta bispesete på Færøyene, undergav han seg kongens myndighet. I et tidlig steg mot reformasjon hadde Fredrik I. i 1527 erklært at biskoper i Danmark

54 Mortensen 2006: 105

55 Holterman 2020: 124–125

56 Debes 1673: 291

57 Degn 1939: 14–15; HANSdoc, 15330617KIR00

58 Degn 1939: 14–15, 16–17, 20–21, jf. HANSdoc, 15330617KIR00, HANSdoc 15340423BER00, HANSdoc 15340530KIR00; DN 10, nr. 677; DN 16, nr. 560

ikke lenger skulle få pavelig innvielse, et tydelig brudd med katolsk doktrine.⁵⁹ Selv om Færøyenes bispedømme hørte til Norges, ikke Danmarks erkebispedømme, sverget Amund ed på at han skulle «være kongen og hans etterkommere konger i Norge huld og tro».⁶⁰ Lucas Jacobsøn Debes påstod 150 år senere at Amund også «gaff [...] Kongen 1000. Færøeske Gylden» som en slags kirkelig lensavgift «for hans Confirmats».⁶¹ En kort tid etter hans konfirmasjon innrømte Amund til høvedsmannen på Bergenhus at kongen hadde «fullbyrdet og stadfestet [oss] til Færøyenes bispedømme i vår livstid, under hans majestets segl og brev derpå» (*ffwlbyrdhet oc stadfesth [oss] til færøoy byscopsdom i waar lyffstydh, wndher hans maiestatis insigle oc breffwet ther paa*).⁶² Det var altså en grobunn for reformasjonen. Spørsmålet er hvorvidt hamburgere dyrket den.

De «kjøpmennene fra Færøyene»

Når norske kilder fra 1530-tallet omtaler «hamburgske kjøpmenn» i forbindelse med Færøyene, sikter de i første rekke til handelsdrivendene med styringsombud på øyene, nærmere bestemt Thomas Koppen og Joachim Wullenwever.⁶³ Ved siden av disse relativt godt kjente skikkelsene var et titalls andre kjøpmenn uten offentlig styringsmyndighet. Som vi har sett, var også disse hamburgere lutheranere. Spørsmålet som melder seg er om denne tallmessig største gruppen, som ble omtalt som «kjøpmenn fra Færøyene» (*koplude van Feroe*) ved hjemkomst i Hamburg, hadde eller kunne ha hatt betydelig påvirkning på Færøyenes trossamfunn. Hanseatisk handel var tross alt et viktig medium for spredningen av lutheranisme til den nordiske verden, derunder til Norge, før reformasjonen ble instituert ovenfra som formelt kirkepolitisk vedtak.⁶⁴ Borgermesteren og byrådet i Lübeck, som i motsetning til deres motparter i Hamburg fortsatt motstod reformatoriske strømninger mot slutten av 1520-årene, kunne for eksempel melde i 1529 at «predikere i Norges rike og særlig i Bergen [...] forfører de enfoldige, simple og ulærte med det som gir seg for å være den hellige og evangeliske læren» (*predicantem jm rike Norwegenn vnd in sunderheit to Bergenn [...], de im schine der godtliken vnd euangelischen*

59 Sjøberg 1967; Olesen 2005: 94

60 NRR: 41

61 Debes 1673: 291

62 Degn 1939: 14–15; HANSdoc, 15330617KIR00

63 Se f.eks. DN 16, nr. 560, der de to kjøpmennene nevnes eksplisitt.

64 Grell 2005: 121, 129–131; Grell 2016: 46; Larson 2010: 216; Methuen 2019: 32–35

lere de einfoldigen simpelen vnd vngelerdenn voforen).⁶⁵ Ifølge lybekkerne var særlig «unge kjøpmenn» (*junge coplude*) utsatt for påvirkningen av «de opprørske predikerne» (*de vprorigen predicanten*) som kom til Bergen sammen med tyske handelsdrivende.⁶⁶

Den «folkelige» reformasjonen i nord var dog i første rekke et urbant fenomen som preget handelsbyer med store tysktalende befolkninger, slik som Stockholm, Malmö, København og Bergen.⁶⁷ Dens spredning til provinsielle omland foregikk derimot sakte. I det vestafjelske Norge var den religiøse «contagion», som James Larson omtaler den, begrenset i hovedsak til Bergen, som Ralph Tuchtenhagen kaller en «reformasjonsøy i det katolske Norge» (*Insel der Reformation im altkirchlichen Norwegen*).⁶⁸ I motsetning til hanseatene, som besøkte slike skandinaviske metropoler og sannsynligvis hadde lett for å trekke trøstende paralleller til egne hjembyer, traff hamburgere på et fremmed og sikkert for noen bedrøvelig miljø ved ankomst på Færøyene, et gjennomgående agrarisk samfunn hvis drøye tre tusen innbyggere var spredt langt og bredt over landets mange fjellrike øyer. Før 1800-tallet hadde Færøyene ingen steder som duget til å kunne kalles en by. Det som lignet mest var Tórshavn, som på 1600-tallet ble beskrevet som den «rette Skibshaffn» samt den eneste plassen på øyene som «de Søefarende [...] søger» og «den allmindelige Kiøbmands Handel er nedlagt».⁶⁹ Denne handelen foregikk i hovedsak noen få dager eller uker rundt Olsok (29. juli), når landets seks lokalforvaltere (systemenn) og tretti-seks nemdmenn (lagrettemenn) fra distriktene møtte på det årlige lagtinget på Tinganes.⁷⁰ På det travleste kan Tórshavns befolkning likevel ikke ha oversteget et par hundre mennesker.

Det er lite sannsynlig at lutherske ideer ble spredt på slike handelsstevner. For det første var den tyske tilstedeværelsen kortvarig og tallmessig begrenset. Donasjonslister fra det førnevnte Sankt-Anna-Broderskap opplyser om 15 handelsskip, hvert med et mannskap på 15 til 25 mann, som reiste mellom Hamburg og Færøyene i perioden fra 1543, da de første donasjonene fra færøyfarere ble nedtegnet, frem til 1556, da Færøyene ble lagt under Bergenhus.⁷¹ Selv om en regner med dobbelt så mange

65 DN II, nr. 522

66 Ibid. Jf. Grell 2005: 129–131

67 Grell 1990

68 Larson 2010: 319; Tuchtenhagen 2011: 61. Jf. Imsen 2016: 69–70; Methun 2019: 35

69 Debes 1673: 9; Friis 1632: 147

70 Arge 2019: 278; Mortensen 2021: 51

71 HANSdoc: 15330000HAM00

tyskere enn dette minimumstallet tilsier, er det snakk om et beskjedent innslag i landets befolkning. Riktignok utgjorde de en langt større del av deltakerne på det provisoriske markedet rundt lagtingsstevnet – kanskje en fjerde- eller tredjedel – men forutsetningene for betydningsfull kulturutveksling og religiøs dialog var ugunstige. I likhet med deres motparter på Hjalmland, som lignet på Færøyene i størrelse, topografi og demografi, er det sannsynlig at tilreisende som ikke hadde herberger i vente, overnattet på eller rett ved båtene sine, noe som trolig begrenset sosial kontakt med lokalfolket.⁷²

For det andre er det neppe gitt at vanlige kjøpmenn og skipperer hadde interesse i reformasjonens spredning til Færøyene. Her kan paralleller trekkes til Island, der hamburgere hadde drevet regelmessig handel senest siden Kristian 1.s (r. 1449–1481) tid. Det synes riktignok å ha vært en viss reformaktivitet rundt Skálholt, setet for det sørligste av landets to bispedømmer. Fire unge menn ved bispesetet, noen med tysk utdanning, sies nemlig å ha «avkastet katolsk lære» og tatt til «Luthers og hans tilhengers skrifter»,⁷³ og i 1534 klaget biskopen om at «utenlandske menn» (*utlendsker menn*) hadde forsøkt å innføre den «nyere tro og nye lov» (*nyrre Tru og nye Lögmale*).⁷⁴ Ifølge Gunnar Karlsson er det likevel lite som tyder på en «popular Protestant movement» på Island.⁷⁵ Bart Holterman ser heller ikke noe bevis på at kjøpmenn fra Hamburg hadde særlig betydning for Islands reformasjon.⁷⁶ Riktignok bygde hamburgske islandsfarere en liten kirke ved Hafnarfjörður på 1530-tallet, og det er rimelig å anta at de første lutheranske messene på Island ble holdt her på tysk.⁷⁷ Denne kirken var imidlertid ment å kunne romme tyske gudstjenester når islandsfarerne oppholdt seg i landet, ikke for å misjonere.⁷⁸ At tyske kjøpmenn trolig lot være å fremme sine konfesjonelle standpunkter overfor lokalfolket kan ifølge Holterman forklares av at de fryktet den sosiale uroen som reformasjonen ofte medførte, som «might damage their trade interests» og innskrenke deres lukrative «business with the church».⁷⁹

72 Jf. Holterman 2020: 150

73 Ólason 1919: 214: «fráhverfir katólskum kenningum [...] ritum Lúthers og samherja hans»

74 DI 9, nr. 570; Holterman 2020: 99; Ísleifsdóttir-Bickel 1996: 136

75 Karlsson 2020: 149–150. Jf. Lockhart 2007: 74.

76 Holterman 2020: 99

77 Ísleifsdóttir-Bickel 1996: 135

78 Karlsson 2020: 150

79 Holterman 2020: 99

For det tredje er det uklart om tyske kjøpmenn ville vært i stand til å formidle luthersk tankegods på en meningsfull måte. Den «folkelige» reformasjonsrørslen i skandinaviske byer begynte med karismatiske prediker, offentlige disputasjoner og sirkulasjonen av bøker og pamfletter,⁸⁰ gjerne på nedertysk, et språk som folk i de store nordiske handelssentrene hadde vært vant til i flere århundrer.⁸¹ Det kan imidlertid ha vært større kommunikasjonsvansker på Færøyene. Hanseatiske islandsfarere var tydeligvis klare over språkbarrierene mellom seg og lokalfolket når de etterlot drenger hos lokale familier over vinteren for å lære seg islendingers mål.⁸² Færøyenes mål kan ikke ha vært stort mer likt nedertysk enn islandsk var på 1500-tallet. Ifølge språkforskere fantes det riktignok en «passiv» bilingvalitet mellom nedertyske og nordiske språk som lettet kommunikasjon noe på steder med en sterk hanseatisk tilstedeværelse.⁸³ Dette kan også ha lettet enkle økonomiske transaksjoner og andre ukompliserte forhandlinger på Færøyene. Det er imidlertid lite sannsynlig at en analfabetisk fiskebonde, hvis kontakt med tyskere begrenset seg til noen dager om sommeren, ville kunne inngått i meningsfulle samtaler om teologisk vranglære, avgudsdyrkelse, indulgens og investitur. Her kan paralleller trekkes til Orknøyene og Hjaltland, der tyske lutheranere også drev handel, men ifølge Charlotte Methuen ikke hadde stor betydning for landenes reformasjon. Methuen påpeker at man må skille mellom «information and teaching», altså mellom det å ha overfladisk kjennskap til og det å omfavne reformatorisk tankegods.⁸⁴ «An invitation to a visiting merchant to attend a host's church», skriver hun, «or hearing passages and stories from a host's vernacular Bible, or attending family prayers, or seeing and discussing a Reformation broadsheet in a local tavern would have probably had more impact than a short encounter on a ship anchored in an isolated *vøe* [fjord]».⁸⁵ Orknøyingene og hjaltlendingers kontakter med tyske kjøpmenn var som regel kortvarige og forretningsorienterte. Det gjelder også færøyingers kontakt med de fleste kjøpmennene fra Hamburg.

---

80 Körber 2005: 25–29

81 Nesse 2017; Opsahl 2003: 184, 205–206

82 Holterman 2020: 172–173

83 Nesse 2017: 94

84 Methuen 2019: 45

85 Methuen 2019: 45

Biskopen og «den rette kristne dannemann»

Etter Pratts definisjon kjennetegnes «kontaktsoner» ofte av «asymmetrical relations of power», gjerne i koloniale kontekster, der øvrighetens og resten av befolkningens respektive kulturer avviker fra hverandre.⁸⁶ På det tidlige 1500-tallet måtte færøyinger forholde seg til ulike øvrighetsinstansanser – kongemakten i Danmark, riksrådet i Norge og lensherrene og fogdene i Hamburg – med ulik konfesjonell tilhørighet. Hamburgeres økende monopolisering av handel og styringsmakt under Fredrik 1. skapte i teorien forutsetningene for et klart «asymmetrisk» kulturmøte, ettersom den nye øvrigheten, som ifølge Zachariasen hadde myndigheten til å innføre kirkepolitiske reformer, tilhørte en annen konfesjon enn deres underordnede. Selv om kilder stort sett tier om øvrighetens forhold til vanlige færøyinger, inneholder de enkelte opplysninger om deres forhold til biskoper og andre kirkemenn. Spørsmålet er om konfesjonelle forskjeller preget samhandling mellom den tysk-lutheranske øvrigheten og det katolske presteskapet under deres oppsikt.

At hamburgeres forhold til presteskapet var anstrengt, behøver ikke uten videre tolkes som bevis på konfesjonskulturell gnisning. Det er særlig påfallende i tilfellet Joachim Wullenwever, som var den eneste hamburgerske øvrighetsperson som regelmessig besøkte øyene og pleide direkte kontakt med landets klerus omkring reformasjonen. Hans forhold til presteskapet, som strakk seg tilbake til hans tid som Kristian 2.s fogd omkring 1520, var konsekvent konfliktfullt.⁸⁷ Han ble eksempelvis anklaget for grov mishandling av en færøysk prest, Niklas Priester, som overtok fogderiet etter Wullenwevers fratreden som kongelig ombudsmann omkring 1521. Ifølge anklagene ble presten, som hadde tiltalt og bøtelagt hamburgerens frille i en barnedrapssak, angrepet av Wullenwever i eget hjem, frarøvet renter og andre inntekter som skulle tilfalle kongen og til slutt drevet ut av landet.⁸⁸ I tillegg sies hamburgeren å ha havnet i en bitter rettstvist over vrakgods som han solgte til den daværende biskopen i strid med gjeldende lov.⁸⁹ Wullenwevers forhold til lokalgeistligheten hadde ikke forbedret seg da Amund Olavsson overtok bispesetet i 1532. Snart etter hans ankomst på Færøyene, skrev biskopen til hovedsmannen på Bergenhus for å klage om

86 Pratt 1991: 34

87 Grohse 2021

88 *Samlinger* 1833: 366–367

89 *Samlinger* 1833: 368–371

at «denne hamburgske kjøpmannen» (*thenne Hamborger kopman*) hadde stjålet gods som tilhørte Bergens kjøpmenn og truet med å «ta segl og styre fra vårt skip» (*taka segl oc styre fraa warth skip*) for å hindre handel med byen.⁹⁰

Wullenwevers sjokkerende opptreden overfor Færøyenes klerus ligner ved første blick på det som katolikker i Hamburg anklaget ham og andre Oberalten for i 1529.⁹¹ Konfliktene på Færøyene forteller imidlertid lite eller ingenting om hamburgerens religiøse og konfesjonelle holdninger. De tidligste oppstod noen år før reformasjonen hadde fått fotfeste blant Hamburgs borgere og nærmest ti år før hamburgeren selv ble klandret for urett mot den katolske kirken. Selv om en velger å tolke Wullenwevers adferd på Færøyene som tegn på et antiklerikalt sinnelag, hadde selve konfliktene andre, materielle grunnårsaker. Den røde tråden i klagen fra det tidlige 1520-tallet, som inneholder en rekke andre beskyldninger, er hamburgerens griskhet og voldelighet, som verdslige øyboerne angivelig også fikk kjenne på kroppen. Det samme gjelder biskopens anklager mot ham i 1533. Selv om denne katolske prelaten ville vært vitne til spredningen av lutheransk tankegods blant tyskere i Bergen (se ovenfor), og selv hadde all grunn til å se seg truet av «Luthers kjetterske disipler», tiet han om religiøse spenninger i sin kritikk av Wullenwever.

Lensherren Thomas Koppen synes for sin del å ha hatt et relativt godt forhold til presteskapet på øyene. Biskop Amund ga uttrykk for det i et brev fra 26. mai 1538, der han takket Koppen «for alle deres ære og dyder, som dere i alle måtene har beviset oss og vårt folk med ord og gaver, som en rett kristen dannemann» (*for alle ethers ere oc dygder som i haffue oss oc wort folck mett ordt oc skennck i alle maade beuist haffue, som en rett Christenn Dannemandt*).⁹² Det er ved første øyekast merkelig at den katolske biskopen, som ifølge Hans Jacob Debes var lojal overfor «den katolske moderkirken» (*ta katólsku móðurkirkjuna*) og dermed skeptisk til reformasjonen, var såpass positivt innstilt til den lutheranske embetsmannen.⁹³ Sannsynligvis var biskopen klar over at han snart skulle miste sin stilling som Færøyenes åndelige leder. Alt før hans valg i Danmark høsten 1536 hadde Kristian 3. tvunget det danske riksrådet til å erklære at ingen «biskop, hverken de som nu lever eller nogre andre bisper skulle komme til noget verdslig

90 Degn 1939: 14–15; HANSdoc, 15330617KIR00

91 Staphorst 1729: 83

92 Degn 1939: 25; HANSdoc, 15380526KIR00

93 Debes 1995a: 139

eller geistlig regimente eller til noget bispedømme eller rente i Danmarks Rige». ⁹⁴ I tråd med «Norgesparagrafen» i kongens danske håndfestningsbrev fra 30. oktober samme år, hørte Norge og dets «ledemod», det vil si Norges skattland, under Danmarks rike, noe som innebar en utvidelse av denne regelens gyldighet til å omfatte de nordatlantiske skattlandene. ⁹⁵ Måneder før han skrev til Koppen hadde de kirkelige reformene inntruffet biskop Amunds hjemby, Bergen, hvor Geble Pederssøn hadde blitt ordinert som lutheransk superintendent. ⁹⁶ Brevet vitner, som Zachariasen bemerket, at «kongen var ute etter kirkegods» samt «Amund selv som Færøyenes kirkes biskop». ⁹⁷

Nøkkelordet i Zachariasens tolkning er «konge». I tråd med den nye kirkeordinansen var Kristian 3., som kirkeoverhode, den eneste med myndigheten til å avsette biskoper og konfiskere kirkegods. Det reiser i sin tur spørsmål om lensherrens egentlige rolle i affæren. Biskopen, som synes å ha ansett Koppen som en mulig alliert, sendte brevet sammen med gaver for å befeste mennenes gjensidige og «sanne vennskap, vel å holdes og lenge å ståes, mens vi fremmer vår sak hos hans kongelige majestet» (*trolig wenskaff well att holdast oc lennge att staa, vt agato negotium nostrum circa regiam maiestatem*). ⁹⁸ Antydningen er at lensherren skulle tale biskopens sak (*negotium*) overfor kongen, ikke for å hindre reformasjonens innføring, som på det tidspunktet var uunngåelig, men for å få kongen til å utvise mildhet i sin behandling av den avtroppende prelaten og resten av landets katolske klerus. Biskopens tillit til lensherren i denne sammenhengen kan forklare hvorfor han noen uker senere gikk sammen med alle prester i landet for å skriftlig attestere at Koppens tyske fogd, Laurents Pedheg, hadde «skikket sig og begået sig som en ærlig mand både med ord og gerning». ⁹⁹

Disse to kildene tyder på at lensherren i Hamburg etter presteskapets ønsker skulle fungere som «kulturmegler» (*cultural broker / cultural mediator*), et begrep som i postkoloniale studier anvendes om «trans-imperial subjects» som «sustained interactions across linguistic, religious, and

94 Imsen 2016: 23; Ingesman 2014: 34

95 Wegener 1852: nr. 19

96 Bang 1895: 20–43

97 Zachariasen 1961: 179: «kongur hevur verið úti eftir kirkjugóðsinum, og at onkur hevur verið úti eftir ámundi sjálvum sum bísipi fyri Føroya kirkje»

98 Degn 1939: 25; HANSdoc, 15380526KIR00

99 Zachariasen 1961: 180

political lines».¹⁰⁰ I dette tilfellet antydet biskopen at Koppen, hvis kulturelle bakgrunn, embete og konfesjon gjorde ham «fremmed» til Færøyenes innbyggere, ville balansere interessene til monarken i Danmark, på den ene siden, og det i økende grad maktløse katolske kleruset på øyene, på den andre. Dette og forrige brev tilsier at biskoper, som de mest bemidlede innbyggerne på Færøyene, var blant hamburgeres viktigste handelspartnere. Lensherren var kanskje av den grunn lite ivrig til å få ham ut av bildet. Det er riktignok uklart hvordan Koppen mottok biskop Amunds Ouverturner, eller om han noen gang talte den sistes sak overfor kongen. Kort tid senere innehadde en luthersk superintendent, Jens Gregoriusson Riber, det gamle bispegården på Kirkjubøur, uten at kilder forteller oss noe spesifikt om overdragelsesprosessen. Koppen kunne ikke – eller kanskje ville ikke – redde Amunds embete. Det kan imidlertid påpekes at den avgåtte katolske prelaten fortsatt oppholdt seg på øyene i 1551, over ti år etter at han mistet kirkeembetet sitt.¹⁰¹

Som Zachariasen antydet stod Koppen riktignok å tjene av biskopens avgang på andre måter, særlig gjennom inntekt fra den kirkelige eiendommen som ble lagt under kongen ved reformasjonens innføring omkring 1540. Koppen, som fikk beholde inntekten derfra mellom 1545 og 1553, synes imidlertid ikke å ha tjent av denne eiendomsoverføringen i første omgang. Dette kom frem i et kongelig brev fra 1545, der høvedsmannen på Bergenhus, Kristoffer Huitfeldt, nevnes som forrige mottaker av «geistlige gods og renter».¹⁰² Huitfeldts deltakelse i reformasjonen i andre deler av den nordiske verden er godt dokumentert. I 1536 hadde han som lensherre på Fyn beslaglagt bispegodset og fengslet den daværende biskopen av Odense.¹⁰³ Ett år senere ble han sendt til Norge for å pågripe erkebiskopen, Olav Engelbrektsson, som måtte rømme til Nederland for å unngå fengsling.¹⁰⁴ I 1541 dro Huitfeldt til Island, der han fengslet biskopen av Skálholt og tvang frem kongens kirkeordinans i den sørlige delen av landet.¹⁰⁵ Det er altså grunn til å tro at Huitfeldt, som hadde erfaring med reformasjonens innføring i de nordiske landene, førte oppsyn med kirkepolitiske omveltningene på Færøyene fra sitt sete i Bergen. Det er i den forbindelse nevneverdig at den nye superintendenten, Jens Gregoriusson Riber, hadde vært

---

100 Rothman 2012: 7

101 NRR: 144

102 NRR: 83

103 Fossen 2001: 409

104 Fossen 2001: 409–410

105 Jónsson 1774: 284 ff.

kapellan ved domkirken i Bergen før sin tilsending til Færøyene.¹⁰⁶ Selv om lensherren i Hamburg tjente rent økonomisk på Færøyenes reformasjon etter 1545, synes de første og mest avgjørende støtene mot øylandets katolske kirke å ha kommet fra København via Bergen.

Sluttord

Målet med dette bidraget var å revurdere hvorvidt Færøyenes kontakt med Hamburg, nærmere sagt kjøpmenn og styringsmenn fra Hamburg, skapte rammene for øylandets reformasjon. Konseptet «kontaktzone», som ofte brukes om arenaer for samhandling mellom kulturelt forskjellige aktører og aktørgrupper, gjerne på ulike nivåer i sosiale, økonomiske og politiske hierarkier, dannet i den forbindelse et nyttig teoretisk grunnlag. Drøftingen tok utgangspunkt i Zachariasens påstand om at hamburgere ble oppmuntret av kongemakten til å overføre lutheranisme, som fikk et fofeste i hansasbyen mot slutten av 1520-årene, til det katolske øysamfunnet. Påstanden bygger på et begrenset kildegrunnlag og ble fremmet uten fordypning om de mulige motivene og tiltakene som kunne ha ligget til grunn for hamburgeres reformaktivitet på øyene. Selv om den ikke lar seg motbeviser over enhver tvil, er det grunn til å stille spørsmål ved den påståtte kausaliteten mellom teologiske og kirkepolitiske utviklinger i Hamburg og på Færøyene. Det er i hvert fall ingen kildebevis på at hamburgere misjonerte eller iverksatt kirkepolitiske vedtak på Færøyene før 1545, da landets katolske kirke allerede var demontert og avløst av en lutheransk kirkeordning. Thomas Koppen kan nok ha prissatt de kirkepolitiske reformene som Kristian 3. innførte i Danmark, Norge og Færøyene, særlig etter at kongen la kirkegods til hamburgerens len. Det betyr imidlertid ikke at Koppen eller hans ombudsmenn var like aktive i lutheranismes innføring på Færøyene, et fjerntliggende og i mange henseende fremmede samfunn, som de var på deres egen hjemmebane.

Vi kan avslutningsvis komme tilbake til krusifikset i Viðareiði kirke, som ved første øyekast synes å vitne om Koppens omsorg for Færøyenes teologiske og kirkepolitiske forfatning. Et gammelt frasagn, gjengitt av Danial Lydersen i bind 1 av Viðareiðis bygdehistorie, sier at korset ble donert i 1551 etter at Koppen fikk «bud fra kongen om å gi gaver til alle

---

106 Bang 1900: 82; Debes 1995a: 139; Nicolaysen 1860: 61

kirkene på Færøyene».¹⁰⁷ Reformkongen Kristian 3. hadde gode grunner til å bekymre seg for kirkens velstand på det tidspunktet. I et brev fra 1551, altså samme år som korset ble donert, refset han færøyingen for deres påståtte «uvillighet til å [betale] tiender til kirken, presten og degnen», noe som tilsier at øyboerne hadde forbehold overfor det nye lutheranske presteskabet.¹⁰⁸ Færøyingen, hevder Lydersen, var tross alt «katolikker langt etter trosskiftet», som rent formelt trådte i kraft omkring 1540.¹⁰⁹ Bare noen år etter lutheranismes innføring hevdet Absalon Pedersen Beyer at Jens Gregoriusson Riber, den lutheranske superintendenten som skulle sørge for øyboernes sjeler, selv var nødt til å rømme i 1556 på grunn av «nogle modstandere der i landet, som honnom wore vgunstige».¹¹⁰ Kanskje var lensherren i Hamburg klar over at «den affældige, svage og interesseløse» prelaten, slik som kirkehistorikeren A. Christian Bang senere beskrev ham, var for «svag af Karakter» til å lede færøyingen til «det rene oc klare Euangelium».¹¹¹

Thomas Koppen, som ifølge Kristian 3.s brev fra 1551 skulle inndrive bøter fra dem som nektet å betale tiender, stod på kort sikt å tjene av færøyingens ulydighet overfor presteskabet. Hvis en velger å skjenke det førnevnte frasagn troverdighet, var han likevel *beordret av kongen* til å hjelpe øyboerne å finne tilbake på rett spor. Han var dessuten forpliktet til å donere 100 mark årlig til den nye latinskolen i Tórshavn, der unge færøyingen ble utdannet til lutherske prester. Det kan riktignok spekuleres om at Koppen, som tilhenger av Luthers lære, også følte et moralsk ansvar overfor Færøyenes trossamfunn. Donasjonene fremstår likevel som tjenesteplikter, fastsatt av kongen og pålagt lensherren, trolig i gjengjeld for blant annet avkastning fra færøysk kirkegods. Før 1545 ble disse avkastningene tilsendt Bergen, som godt kan ha vært det egentlige utgangspunktet for Færøyenes reformasjon i en organisatorisk forstand. Den lokale motstanden som kongen viste til i 1551 tilsier imidlertid at disse kirkepolitiske reformer, initiert i København og dirigert fra Bergen, ikke utløste noe umiddelbar åndelig omvandling hos landsfolket. Som Magne Njåstad påpeker var «the actual changing of the minds of men was more a prolonged process, more so in the political and economic peripheries than closer to the centres of power»

107 Lydersen 2021: 178: «boð frá kongi um at gevu øllum kirkjum í Føroyum gávu»

108 NRR: 143; jf. idem, s. 142.

109 Lydersen 2021: 178: «katolikkar til langt aftan á trúbotina»

110 Nicolaysen 1860: 61

111 Bang 1900: 83

i Skandinavia.¹¹² Det er lite som tyder på at de nordtyske kjøpmennene som besøkte Færøyene, og som selv hadde vært raske til å omfavne den nye troslæren på hjemmebanen, påskyndte eller forkortet denne utstrakte prosessen.

Forfatterbiografi

Ian Peter Grohse, ph.d. (2014), er førsteamanuensis i eldre historie ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, UiT Norges arktiske universitet. Han har tidligere holdt akademiske stillinger ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Westfälische Wilhelms-Universität Münster og Høgskulen i Volda. Han har publisert om Norges og hanseatenes politiske og økonomiske forhold til den norske kronens nordatlantiske skattland i senmiddelalderen, især Orknøyene, Hjalmland og Færøyene, i senmiddelalderen.

Referanser

Kilder

- Bertheau, C. (1885). *Johannes Bugenhagens Kirchenordnung für die Stadt Hamburg vom Jahre 1529* [Johannes Bugenhagens kirkeordinans for byen Hamburg fra året 1529]. L. Gräfe.
- Degn, A. (1939). *Nøkur gomul, áður óprentað brøv o. a. Føroyum viðvíkjandi* [Noe gammelt, etter utrykte brev etc. vedrørende Færøyene]. Varðin.
- Diplomatarium Islandicum*, bd. 9 [DI]. (1913). Íslenzka Bókmentafélagi.
- Diplomatarium Norvegicum* [DN]. (1849–1992). Det kgl. Norske Videnskabers Selskab.
- Hansdoc Database [HANSdoc]. (2017) (B. Holterman & J. Nicholls, Red.). Deutsches Schiffahrtsmuseum. Hentet 30. april 2023 fra <https://hansdoc.dsm.museum.ahrtsmuseum>.
- Hanserecessen, del 3, bd. 9.* (1913). Duncker & Humblot.
- Jónsson, F. (1774). *Historia Ecclesiastica Islandiæ*, del 2. Gerhard Giese.
- Nicolaysen, N. (1860). *Liber Capituli Bergensis. Absalon Pederssøns Dagbog over Begivenheder, især i Bergen, 1552–1572.* Johan Dahls Forlagshandel.
- Norges gamle Love indtil 1387*, bd. 3. (1849). Chr. Grøndahl.
- Norges gamle Love. Anden Række: 1388–1604*, bd. 4:1. [NgL 2r.]. (1904–1995). Riksarkivet.
- Norske Rigs-Registranter*, bd. 1, 1523–1571 [NRR]. (1861). Brøgger & Christie.
- Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie.* (1833). C. L. Roshauw.

Trykt litteratur

- Arge, S. V. (2019). Aspects of Hanse archaeology in the Faroe Islands. I N. Mehler, M. Gardiner & E. Elvestad (Red.), *German trade in the North Atlantic, c. 1400–1700. Interdisciplinary perspectives* (s. 277–289). Arkeologisk museum.

- Arge, S. V. & Mehler, N. (2012). Adventures far from home: Hanseatic trade with the Faroe Islands. I H. Harnow, D. Cranstone, P. Belford & L. Høst-Madsen (Red.), *Across the North Sea. Later historical archaeology in Britain and Denmark c. 1500–2000 AD* (s. 175–186). University Press of Southern Denmark.
- Arge, S. V. & Mehler, N. (2017). Biskupssetrið í Kirkjubø og siðaskiftið – eitt fornfrøðiligt íkast til Luther-árið í Føroyum [Bispetset på Kirkjubø og reformasjonen – et arkeologisk perspektiv på Luthers år på Færøylene]. *Frøði*, 2, 4–9.
- Bagge, S., Smedsdal, S. H. & Helle, K. (1973). *Norske middelalderdokumenter*. Universitetsforlaget.
- Bang, A. C. (1895). *Den norske kirkes historie i reformations-aarhundredet (1536–1600)*. Hjalmar Biglers.
- Brandes, G. (1934). Die geistlichen Brüderschaften in Hamburg während des Mittelalters [De geistlige broderskaperne i Hamburg i middelalderen]. *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*, 34, 75–176.
- Cordes, J.-C. (2019). «Des lutersschen Handels halven». Die Reformation in den norddeutschen Hansestädten Hamburg, Lübeck und Lüneburg als obrigkeitliche Herausforderung [«Des lutersschen Handels halven». Reformasjonen i de nordtyske hansabyene Hamburg, Lübeck og Lüneburg som øvrighetsutfordring]. I K. Fitschen, M. Schröter, C. Spehr & E.-J. Waschke (Red.), *Kulturelle Wirkungen der Reformation. Kongressdokumentation Lutherstadt Wittenberg August 2017* (Bd. 2, s. 465–476). Evangelische Verlagsanstalt.
- Debes, H. J. (1995a). Færøerne og Norge. En tusindårig forbindelses begyndelse, forløb og afslutning. *Historisk Tidsskrift*, 74, 22–56.
- Debes, H. J. (1995b). *Føroya søgu 2: Skattland og len* [Færøenes historie 2: Skattland og len]. Føroya Skúlabólagrunnur.
- Debes, L. J. (1673). *Færoæ & Færoa reserata. Det er: Færøernis oc Færøeske Indbyggeris Beskrivelse [...]*. Matthias Jørgensen.
- Degn, A. (1939). Nøkur gomul áður óprentað brøv o. a., *Varðin* 17.
- Dreves, L. (1866). *Geschichte der Katholischen Gemeinden zu Hamburg und Altona: Ein Beitrag zur Geschichte der nordischen Missionen* [Historien om den katolske menigheten i Hamburg og Altona: et bidrag til historien om den nordiske misjonen]. Fr. Hurterschen Buchhandlung.
- Fossen, A. B. (2001). Huitfeldt, Christoffer. I J. G. Arntzen (Red.), *Norsk biografisk leksikon: Bd. 4* (s. 409–410). Kunnskapsforlaget.
- Friis, P. C. (1632). *Norriges oc omliggende øers sandfærdige bescriffelse*. Melchior Martzan.
- Grell, O. P. (1990). The emergence of two cities: The Reformation in Malmø and Copenhagen. I L. Grane & K. Hørby (Red.), *Die dänische Reformation vor ihrem international Hintergrund* (s. 129–148). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Grell, O. P. (2005). The Reformation in Norway: A political and religious takeover. I R. Tuctehagen (Red.), *Aspekter der Reformation im Ostseeraum* (s. 121–144). Nordost-Archiv NF 13.
- Grell, O. P. (2016). The Reformation in Denmark, Norway and Iceland. I E. I. Kouri & J. E. Olesen (Red.), *The Cambridge history of Scandinavia: Bd. 2. 1520–1870* (s. 44–59). Cambridge University Press.
- Grohse, I. P. (2021). Kristian 2.s sak mot Joachim Wullenwever. Eksilkongens færøypolitikk ca. 1523–1525. *Historisk tidsskrift*, 101, 7–20. <https://doi.org/10.18261/ht.101.1.2>
- Hammel-Kiesow, R. (2019). The North Atlantic trade with Iceland, Shetland, Orkney and the Faroes and the policy of the Hanseatic diet (1369–1535). I N. Mehler, M. Gardiner & E. Elvestad (Red.), *German trade in the North Atlantic c. 1400–1700. Interdisciplinary perspectives* (s. 27–42). Arkeologisk museum.
- Haug, E. (2012). The metropolitan, the king and the bishops in ‘Norgesveldet’. I S. Imsen (Red.), ‘*Ecclesia Nidrosiensis*’ and ‘*Noregs veldi*’. *The role of the Church in the making of Norwegian domination in the Norse World* (s. 67–114). Akademika.
- Helle, K. (2019). Bergen’s role in the medieval North Atlantic trade. I N. Mehler, M. Gardiner & E. Elvestad (Red.), *German trade in the North Atlantic c. 1400–1700. Interdisciplinary perspectives* (s. 43–51). Arkeologisk museum.

- Heuer, H. (1985). *Das Kloster Reinbek: Beitrag zur Geschichte der Landschaft Stormarn* [Reinbek kloster: Bidrag til Stormarn-regionens historie]. K. Wachholtz.
- Holterman, B. (2020). *The fish lands. German trade with Iceland, Shetland and the Faroe Islands in the late 15th and 16th Century*. De Gruyter.
- Imsen, S. (2016). *Da reformasjonen kom til Norge*. Cappelen Damm.
- Ingesman, P. (2014). Reformation and confessionalisation in early modern Denmark. I L. I. Hansen, R. H. Bergesen & I. Hage (Red.), *The protracted Reformation in Northern Norway. Introductory studies* (s. 29–48). Orkana.
- Ísleifsdóttir-Bickel, V. A. (1995). *Die Einführung der Reformation in Island, 1537–1565: Die Revolution von oben* [Reformasjonens innføring på Island, 1537–1536: Revolusjonen ovenfra]. P. Lang.
- Karlsson, G. (2020). *Iceland's 1100 years*. Hurst.
- Koch, T. (2005). «Der Ehrbaren Stadt Hamburg Christliche Ordnung» durch Johannes Bugenhagen (1529)» [«Den ærbare by Hamburgs kristlige ordinans» av Johannes Bugenhagen (1529)]. I J. A. Steiger (Red.), *500 Jahre Theologie in Hamburg. Hamburg als Zentrum christlicher Theologie und Kultur zwischen Tradition und Zukunft* (s. 1–16). De Gruyter.
- Kolsrud, O. (1913). *Den norske kirkes erkebiskoper og biskoper indtil reformationen. Diplomatarium Norvegicum* 17 B.
- Kroman, E. (1959). *De sønderjyske fyrstearkiver*. E. Munksgaard.
- Körber, E.-B. (2005). Reformation als Kommunikations- und Verkehrserignis. I R. Tuchtenhagen (Red.), *Aspekte der Reformation im Ostseeraum* (s. 15–44). Nordost-Archiv NF 13.
- Lappenberg, J. M. (1851). Joachim Wullenwever, hamburgischer Oberalte und Rathsherr [Joachim Wullenwever, hamburgsk oberalte og rådsherre]. *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*, 3, 109–135.
- Larson, J. L. (2010). *Reforming the North – the kingdoms and churches of Scandinavia, 1520–1545*. Cambridge University Press.
- Lau, G. J. T. (1867). *Geschichte der Einführung und Verbreitung der Reformation: In den Herzogthümern Schleswig-Holstein bis zum Ende des sechszehnten Jahrhunderts* [Historien om reformasjonens innføring og utbredelse: i hertugdømmene Schleswig-Holstein fram til slutten av det sekstende århundret]. G. E. Rolte.
- Lausten, M. S. (2011). *Johann Bugenhagen – luthersk reformator i Tyskland og i Danmark*. Anis.
- Lockhart, P. D. (2007). *Denmark 1513–1660. The rise and decline of a Renaissance monarchy*. Oxford University Press.
- Lydersen, D. (2021). *Viðareiði – Slóðirnar og minnið* [Viðareiði – brøyter og minne]. Bd. 1. Sprotin.
- Methuen, C. (2019). Orkney, Shetland and the networks of the northern Reformation. I S. H. Berg, R. E. Kristiansen & C. D. Hambro (Red.), *Northern Reformations* (s. 25–53). Septentrio Academic Publishing.
- Mortensen, A. (2006). Økonomisk utvikling på Færøerne i senmiddelalderen. I A. Mortensen, A. R. Nielsen & J. T. Thor (Red.), *De vestnordiske landes fælleshistorie* (Bd. 2, s. 94–109). INUSSUK – arktisk forskningsjournal.
- Mortensen, A. (2021). Kongsumsiting, skattur, líkningareindir og fólk í tí føroyska skattlandinum umleið 1300–1600 [Kongelig forvaltning, skattlegging, vurderingsgrunnlag og befolkning i det færøyske skattlandet ca. 1300–1600]. *Fróðskaparrit*, 67, 36–80.
- Nesse, A. (2017). Trade and language: How did traders communicate across language borders? I W. Blockmans, M. Krom & J. Wubs-Mrozewicz (Red.), *The Routledge handbook of maritime trade around Europe 1300–1600* (s. 86–100). Routledge.
- Njåstad, M. (2014). From ecclesiastic backwater to international trouble spot – the Reformation decades in Jemtland. I L. I. Hansen, R. H. Bergesen & I. Hage (Red.), *The protracted Reformation in Northern Norway. Introductory studies* (s. 49–60). Orkana.
- Ólason, P. E. (1919). *Menn og menntir: siðskiptaaldarinnar á Íslandi: Bd. 1* [Menn og utdanning: reformasjonen på Island, bd 1]. Bókaverzlun Guðm. Gamaliëssonar.

- Olesen, J. E. (2005). Die Reformation im Königreich Dänemark [Reformasjonen i kongeriket Danmark]. I R. Tuchtenhagen (Red.), *Aspekte der Reformation im Ostseeraum* (s. 75–119). Nordost-Archiv NF 13.
- Opsahl, E. (2003). Del 1: 900–1537. I E. Opsahl & S. Sogner (Red.), *Norsk innvandringshistorie: Bd. 1. I kongenes tid, 900–1814* (s. 23–226). Pax.
- Postel, R. (1986). *Die Reformation in Hamburg 1517–1528* [Reformasjonen i Hamburg 1517–1528]. Gütersloher.
- Postel, R. (2009). «eyne gans nye ferlicke secte» – die Hansestädte und die Reformation [«eyne gans nye ferlicke secte» – hansabyene og reformasjonen]. I A. Graßmann (Red.), *Der Kaufmann und der liebe Gott. Zu Kommerz und Kirche im Mittelalter und Früher Neuzeit* (s. 131–146). Porta Alba.
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the contact zone. *Profession*, 33–40.
- Rothman, E. N. (2012). *Brokering empire. Trans-imperial subjects between Venice and Istanbul*. Cornell University Press.
- Scheib, O. (1976). *Die Reformationsdiskussionen in der Hansestadt Hamburg 1522–1528. Zur Struktur und Problematik der Religionsgespräche* [Reformasjonsdiskurs i hansabyen Hamburg 1522–1528. Religionsdiskusjoners struktur og problematikk]. Aschendorff.
- Sillem, C. H. W. (1886). *Die Einführung der Reformation in Hamburg* [Reformasjonens innføring i Hamburg]. Verein für Reformationsgeschichte.
- Sjøberg, E. (1967). Odense-privilegiet af 1527. *Historisk tidsskrift* (DK), 12(2), 337–362.
- Staphorst, N. (1729). *Historia Ecclesiae Hamburgensis diplomatica. Das ist, Hamburgische Kirchen-Geschichte, aus Glaubwürdigen und mehrentheils noch ungedruckten Urkunden* [Historia Ecclesiae Hamburgensis diplomatica, d.e. Hamburgs kirkehistorie, basert på troverdige og stort sett utrykte dokumenter] (Bd. 1, del 2). Felginer.
- Tuchtenhagen, R. (2011). *Kleine Geschichte Norwegens* [En kort norgeshistorie]. C. H. Beck.
- Wegener, C. F. (1852). *Aarsberetninger fra det kongelige geheimearchiv, indeholdende bidrag til dansk historie af utrykte kilder: Bd. 2*. C. A. Reitzel.
- Zachariasen, L. (1961). *Føroyar sum rættarsamfelag 1535–1655* [Færøyene som rettssamfunn 1535–1655]. Føroyar Fróðskaptarfelag.
- Øye, I. (2008). Kontakten mellom Bergen og Færøyene i middelalderen i arkeologisk og historisk lys. I C. Paulsen & H. D. Michelsen (Red.), *Simunarbók. Heidursrit til Simun V. Arge á 60 ára dagnum 5. september 2008* (s. 243–252). Fróðskapur.

KAPITTEL 2

«De 3de ihielskutte qvindfolk». Frykt, avsky og mord under den svenske invasjonen av Norge i 1716

Ola Teige Høgskulen i Volda

Abstract: This chapter investigates the murder of three women by farmers in the village of Svindal, in Fet municipality, that occurred during the Swedish army's invasion of Norway in 1716. It details the background and reasons for the murders, how they were subsequently perceived and justified, and how different Danish-Norwegian officials viewed and handled this case. As the murders took place close to the border, the analysis is framed through Peter Sahlin's concept of borderlands. The Swedish-Norwegian border zone was a contact zone, where relations changed in war time. The chapter shows that interaction between Swedes and Norwegians – and these murders – were shaped by this. Due to a long history of Swedish incursions and atrocities in previous wars, the local community was already fearful. Their fears were only exacerbated when soldiers passing Svindal two days before the murders accidentally burned down a farm. In addition, the farmers had little respect for women following an army and stated that they were legitimate targets. The distinction between the military and civilian spheres was less pronounced in this period, and armies often included many women and children. Another implication was they were disreputable women and/or Travellers (Romany). After the murders, the perpetrators were arrested and tried by the local bailiff. The local magistrate tried to stop the court case from going forward but was denied by royal order. He subsequently found the murderers guilty but sentenced them to time served. This sentence was accepted by the Danish-Norwegian government, which eventually decided not to appeal.

Keywords: early modern history, Denmark-Norway, borderlands, war atrocities, civilian-military relations, crime, collective memory

Søndag morgen den 15. mars 1716 ble tre kvinner skutt og drept på Furu, et nes som stikker ut i Øyeren i Fet på Nedre Romerike. Tre dager tidligere hadde en svensk hær på over 3000 soldater marsjert gjennom bygda. Den siste natten hadde soldatene tilbrakt ved de tre Svindal-gårdene. Da de dro videre neste morgen etterlot de den ene gården, Vestre Svindal, i full brann. De to andre gårdene var blitt plyndret for mat og verdisaker. De som bodde på gårdene hadde stukket til skogs, og sett det som skjedde på avstand. To dager etter dette kom det en slede med tre kvinner til Nordre Svindal, to eldre og en ung. De sa at de var soldatkoner på vei til den svenske leiren for å gjenforenes med sine menn. Da følget skulle reise videre, ble fem lokale menn med dem. Mennene førte sleden noen hundre meter ned bakken til Furu, med utsikt over Øyeren og Glommas utløp.

Flere av de som var til stede denne dagen vitnet året etter i retten om hva som fulgte. Det gjaldt spesielt de tre mennene som spilte særlige aktive roller i det som så skjedde. Henrik Madsen, en sagdregng på 22 år, tok frem et gevær og skjøt på kvinnene. Men han bommet, og en av dem, «som var it gammelaktig Menniske», løp ut av sleden. Henrik løp etter henne, tok henne igjen og leide henne tilbake til sleden. Da de kom tilbake skjøt først den 60 år gamle husmannen Jens Gaukerud en av de andre kvinnene i brystet, før Lars Larsen, en 31 år gammel svensk desertør, drepte den yngste på samme måte. Til sist skjøt Henrik den eldste. Da han senere ble spurt om ofrene hadde sagt noe, svarte han at de hadde nok hadde bedt om å beholde livet med «grædende taarer». Lars sa det samme, men la til at «de skiød dem dog jhjæl, saasom de vare svenske». Også Jens hadde skjönt at de bad for livet, de rakk hendene i været og han kunne ikke forstå at de bad anderledes «end Kiere Fader skiud mig vel». Men, la han til, han forstod uansett ikke «deris snack». Mens dette skjedde, kom tre jenter løpende ned bakken fra Svindal. De hadde hørt skuddene og rakk akkurat å få med seg det siste drapet.

Etterpå ble likene først gravd ned i en snøfonn, før de noen dager senere ble stappet ned i et hull i Glomma-isen. Det gikk ikke lang tid før ryktene om det som hadde skjedd spredde seg og nådde fogden. Det ble begynnelsen på en prosess som, selv om det det var rimelig klart hva som faktisk hadde skjedd, endte med at drapsmennene slapp unna med en mild straff.¹

---

1 Riksakivet (RA), Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

Tema og problemstilling

Det er disse drapene og de dansk-norske myndighetenes behandling av dem i ettertid som er tema for denne artikkelen. Det skjedde i det som kan defineres som det svensk-norske grenselandet eller grensesonen på Østlandet – en region som i fredstid var en kontaktsone mellom to stater og deres befolkning, med omfattende kontakt, utveksling og samhandling mellom svensker og nordmenn. I krigstid var regionen scene for andre typer møter mellom nordmenn og svensker – nå mellom soldater og sivile fra begge sider, mellom okkupant og okkupert, med de uavklarte og asymmetriske maktrelasjonene og kravene fra statlige representanter det førte med seg.

For en nærmere presentasjon av begrepet grenseområder viser jeg til antologiens innledning. Kort kan man si at et grenseland (*borderland*) eller en grensesone er større geografisk område hvor parter, som regel stater og/eller samfunn, grenser til hverandre og hvor innflytelsen av grensen kan merkes. Den amerikanske historikeren Peter Sahlins minner oss i sin studie av det fransk-spanske grenselandet om at «The zonal character of the frontier is a construction of each state independently and of two contiguous states together», og at selv om ideen om en grenselinje var gammel, ble den viktigere på 1600–1700-tallet. I flere områder, som mellom Norge og Sverige, «størknet» grensen. Gradvis ble den kartlagt, definert og opplevd som viktig, både for statene og de som bodde ved den. Sahlins legger til at «the zonal character of the frontier persists after the delineation of a boundary line».² Selve grensen, og møtet mellom partene langs den, ga altså en egen dynamikk til disse områdene – på begge sider. Studier av grenseområder ser på hvordan representanter for aktørene møtes og interagerer i dette området. I fredstid er området et møtested som har nettverk og systemer for samhandling på tvers av dem. I krigstid vil soldater fra en eller begge sider krysse grensen og møte og interagere med de som bor i samme område, men på den andre siden av grenselinjen. Kontakten mellom soldater og sivile, vil da kunne spenne over et vidt spekter – fra handel til tvangsinnndrivelse av mat og penger og fra vold og overgrep til kollaborasjon. Sahlins understreker følgelig at grensene ikke bare var stengsler, men like mye mellomstatlige kontaktsoner. I tidlig nytid skjedde det i Europa en utvikling hvor grensene mellom stater ble klarere og mer nøyaktig definert og oppmålt. Grenseområdene kom under fastere

---

2 Sahlins 1989: 4–5

kontroll av sentralmakten. Dette gjorde også at kontakten som i fredstid foregikk ved grensen ble nedfelt i mellomstatlige avtaler. I krigstid var områdene på hver side av en grense igjen også konfliktområder.³

Denne artikkelen er en undersøkelse og analyse av drapene på Furu, sett i sammenheng med *hvor* de skjedde, den særskilte typen geografisk og sosialt område grenselandet var, og *når* de skjedde, i krigstid. En overordnet problemstilling vil da bli: Hvilken betydning hadde det at drapene skjedde i en grensesone i krigstid for selve drapshandlingen og hvordan den ble bedømt og forklart i ettertid? I forlengelsen av dette vil artikkelen også forsøke å svare på tre mer empiriske spørsmål: (1) Hvorfor ble de tre kvinnene drept? (2) Hvordan ble beslutningen fattet? Hvem var med, og på hvilke måter søkte gjerningsmennene og lokalsamfunnet å rettferdiggjøre slike drap? Og til sist: (3) Hvordan ble gjerningen bedømt og håndtert av det dansk-norske statsapparatet i ettertid?

Kilder og historiografi

Hvilke kilder har vi så til trippeldrapet i Fet i 1716? Den viktigste er protokollen fra rettsaken som i 1717 ble ført på bygdetinget i Fet sogn mot beboerne på de tre Svindals-gårdene og andre som var involvert i drapene. Saken omfatter nær femti protokollsider med detaljerte vitnemål fra flere vitner.⁴ En annen viktig kilde er et forhør av de tre drapsmennene fra juni 1716, hvor de beskriver hva som skjedde da de drepte kvinnene.⁵ Det er også en supplikk til Kongen, skrevet av allmuen i Fet i forkant av rettsaken, hvor de søker å rettferdiggjøre drapene. Supplikken avdekker også en eldre konflikt mellom lokalbefolkningen og fogden.⁶ Til slutt finnes det spredte opplysninger i arkivmateriale fra den dansk-norske statens behandling av saken: brev, ordrer og notater fra ulike embetsmenn og myndigheter.

Lokalhistoriske kilder dokumenterer i tillegg at det i Fet frem mot vår tid fantes en muntlig tradisjon om drapene.⁷ Lokalhistorikeren Aasmund Svindal refererte en typisk versjon av denne i 1946:

3 Sahlins 1989: 1–9, 77–102, 274–276; Houtom 2000

4 Statsarkivet i Oslo (SAO), Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 193a–215

5 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

6 RA, Rentekammeret, Norske avdeling, Diverse, Norske innkomne brev til Rentekammeret og Norske Kammer, pk. 17 (1716–1809), Undersätter av Nedre Romerike fogderi og Fet prestegjeld til Kongen 1717

7 Refsum 1930: 125–127

Men noen få fruene til offisera kom seinere. Dom hadde blitt etter. Dom hadde med seg tre bærakister som folka trudde sølvet til Karl den 12te var i. Noen karer reiste etter dom ned på Øyeren og drap dom der. Dom tok det dom hadde, men lika putta dom under isen. Folka gjekk lengi og var redde for at svenska sku komma att og hemne seg. Ei av kistene var på Blesa, ei på Østanes og ei på Ringstad på Enebakneset [...].⁸

Svindal er også den første som man kjenner til omtalte hendelsen på trykk basert på en samtidig kilde, rettssaken i tingboken i 1717. Dessverre er hans gjengivelse relativt unøyaktig. Drapene er siden omtalt i *Bygdehistorie for Fet*, basert på Svindals artikkel.⁹

Den seneste omtalen av hendelsen finner man i den svenske historikeren Maria Sjöbergs bok *Kvinnor i fält 1550–1850* fra 2008. Også hun bygger på rettssaken, men med en langt mer nøye og kildekritisk lesning enn Svindal. Sjöbergs militær- og kjønnshistoriske studie tar for seg den sosiale sammensetningen av de europeiske felthærene i tidlig nytid. Hennes poeng er at disse hærene ikke var homososiale (enkjønnede) organisasjoner, som man kan få inntrykk av i militærhistorien. Ved siden av mannlige soldater, bestod de også av store mengder med ikke-stridende. Mange av dem kvinner og barn. Koner, tjenere, vaskekvinner, prostituerte, tuskhandlere og desslike fulgte hæren som en hale og utførte mange viktige oppgaver, blant annet matlaging, vasking og stell av syke og sårede. Sjöberg ser på forutsetningene for dette med utgangspunkt i den svenske hæren i stormaktstiden. Slik sett er det en analyse av både husholdsstrukturene innen hæren og av de homososiale enhetene i den. Den svenske militærledelsen mente at det var moralsk styrkende at soldater hadde med seg sine familier i felt. Sjöberg viser ikke bare at felthærene inneholdt mange kvinner, men også at skillet mellom de sivile og militære sfærene i dem var høyst porøst og uklart. Det var først med fremveksten av utskrevne massehærer utover 1800-tallet og et bedre forsyningsvesen at kvinnene forvant fra slagmarken og hærene ble (for det meste) homososiale organisasjoner.¹⁰

Det er i dette lyset Sjöberg undersøker hendelsen i Fet. Den store nordiske krig var ifølge henne toppunktet for husholdssystemet som en del av den svenske hæren. Hun undrer seg over at morderne endte opp med å bli frikjent: «Domslutet bör ha varit förvånande i samtidens ögon». ¹¹ Sjöberg

8 Svindals kilde til fortellingen var hans bestefar Jakob Olsson på Nordre Svindal (1828–1923). Han igjen skulle ha den fra en av søstrene til sin mor Anne Tostensdatter (1797–1881). Svindal 1946: 15

9 Arnesen 1980: 290–292; Horgen 1991: 285, 290–293, 330–332; Svindal 1946

10 Sjöberg 2008: 9–26, 183–201

11 Sjöberg 2008: 151

spør så om hva som motiverte et slikt resultat. Mord og drap ble jo på denne tiden som regel hardt straffet. Hun gjengir de ulike forklaringene og begrunnelsene som ble referert i retten for å minimere drapene. I tillegg til de mer opplagte poengene, at saken viser at soldathustruer var med den svenske hæren i 1716 og at krigstilstanden svekket normale rettslige normer, trekker hun spesielt frem rettens mistenkeliggjøring av kvinnene og at den la vekt på deres tette forbindelse med den svenske hæren. De var ikke sivile, men inngikk i en berettiget forhatt svensk armé. Ifølge Sjöberg var altså en viktig årsak til mordene og hva som skjedde etterpå at kvinnene beveget seg i et både geografisk og typologisk grenseland.¹²

Grenselandet

Områdene langs den svensk-norske grensen, fra Fredrikshald til Finnmark, var nettopp et slikt grenseland. Her var det kontakt og samhandling i fred, og møter og konflikt i krig. Grensen var følbar langt inn i landet på begge sider. I denne sonen var det tett kontakt over grensen, både i form av handel, sosiale relasjoner og annet. I sin avhandling om lokalbefolkningens respons på å bli okkupert av svenske styrker i krigen 1807–1814, som omfattet alt fra åpen motstand til kollaborasjon, definerer Morten Ottosen store deler av befolkningen i Akershus og Smålenene som innbyggere i et slikt grenseland.¹³

Samtidig er det klart at de mange krigene mellom Danmark-Norge og Sverige før 1720 påvirket relasjonen i grenselandet. Mellom 1567 og 1720 ble det utkjempet syv kriger, og lenge var krig normaltilstanden for innbyggerne i Norden. Kontakten over grensen ble til dels stanset og hindret, samtidig som det er dokumentert tilfeller av ulovlig handel i krigstid og såkalte «bondefreder». Det siste forekom sjeldnere fra og med midten av 1600-tallet, mens ulovlig handel forekom hyppig gjennom hele krigsperioden. Samtidig bidro de hyppige krigene til å nøre opp under forakt og negative stereotypier. I den dansk-norske regjeringens propaganda var svenskene arvefienden. Det var et fiendebilde som store deler av den norske befolkningen synes å ha tatt til seg, næret av fortellinger i ulike offentlige kommunikasjonskanaler, ikke minst prekestolene, om deres egne gode og

---

12 Sjöberg 2008: 149–153

13 Ottosen 2012: 78–80, 113

rettferdige konger som bare ønsket fred, men som ble påtvunget krig av de urettferdige og tyranniske svenskene.¹⁴

Dette fiendebildet fantes også i grenselandet på Østlandet, til tross for de nære båndene til den andre siden. En årsak til det var at dette området ofte var krigsskueplass, noe som gjorde at folk ofte møtte svenske soldater, enten de kom som okkuperanter eller gjorde mindre innfall over grensen. Deler av Østlandet ble okkupert under syvårskrigen 1563–1570, da Hamar og Sarpsborg ble brent av svenske styrker og regionen ellers ble plyndret og herjet. Under krigen på 1600-tallet foregikk de fleste trefningene på svensk side, men det var også mindre svenske innfall over grensen. Deretter ble deler av Østlandet okkupert under den store nordiske krig i 1716–1718. Ottosen har vist at historier fra tidligere okkupasjoner og innfall, om plyndring og overgrep, var aktivt til stede i folkeminnet under krigen 1807–1814, nitti år senere. Disse ble stadig gjenfortalt og styrket fiendebildet. Ikke minst nærret det opp under frykten for hva svenske soldater kunne gjøre hvis de kom. Bøndene ved grensen fryktet både plyndring, å bli tatt til fange og å bli utsatt for vold. Ottosen påpeker at denne frykten ofte ble bevisst nærret og speilet av statlig propaganda. Dette gjorde at befolkningen ved grensen var disponert til å flykte og gjemme seg når det kom fiendtlige soldater til deres bygder – en disposisjon svært mange bønder Europa i tidlig nytid hadde, ofte med god grunn.¹⁵

Et annet aspekt ved grenselandet var forekomsten av overløpere, deserterere, forbrytere og andre som krysset grensen for å søke tilflukt. De brukte grenselinjen og grenselandet som et tilfluktssted og en ressurs. Dette skjedde spesielt i eller rett før krigstider. Fra slutten av 1600-tallet var det vanlig at norske og svenske myndigheter utleverte grove forbrytere, mens småforbrytere, deserterere og fallittenter fikk bli. De fleste av disse reiste nok videre, svenske deserterere tok ofte verving i norske regiment, men en del ble også værende. Det bidro også til lokale kulturmøter. Ved krigsutbruddet i 1709 tok all kontakt over grensen slutt, og alle overløpere fikk bli. Et manntall over svensker i Norge i 1710 registrerte seks i Fet. En av dem har vi allerede møtt. Lars Larsen svenske, som han ble kalt, var en svensk soldat fra Torsö i Västergötland som hadde krysset grensen i 1709 etter å ha begått «mannslag» ved å drepe en sersjant. Han slo seg ned i Fet, hvor han fikk en husmannsplass og fungerte som stodderfogd, det vil si at

14 Viken 2022: 409–414, 417–422

15 Ottosen 2012: 18–135; Schiøtz 1949: 83–84, 196–217, 478; Teige 2022

han skulle føre tilsyn med tiggere og omstreifere og helst jage dem ut fra bygda. Dette var en upopulær og sosialt stigmatiserende stilling, altså noe man kunne sette overløpere til.¹⁶

Sivilt og militært i militærstaten

Som Maria Sjøberg påpekte, var det som vi i dag kaller sivilt og militært sterkt sammenfiltret på 1600–1700-tallet. Det ble ikke sett på som separate og distinkte sfærer. I Norden dukket begrepet «sivilist» opp på 1600-tallet, først i det militære rettsvesenet for skille ut hvem som ikke lå under militær jurisdiksjon. Utover 1700- og særlig 1800-tallet kom også dette ordet til å betegne den delen av befolkningen som ikke var tilknyttet det militære. Samtidig ser man også at de militære lovbøker i løpet av 1600-tallet gjorde det straffbart å bruke vold mot sivile, og at innkreving av penger og forsyninger måtte foretas med disiplin og moderasjon. Dette var influert av naturrettens tanker om rettferdig krig og hvem som legitime mål for vold i krigstid. De som ikke tok del i krigen – kvinner, barn, eldre, krigsfanger, prester, kjøpmenn og bønder – sto under kongens beskyttelse. Studier av svenske krigsrettssaker viser at disse bestemmelsene etter hvert også ble fulgt opp i praksis.¹⁷

Nyere forskning på militær–sivile relasjoner og overgrep mot sivile i Europa tidlig nytid har i økende grad undersøkt volden og de langvarige traumene kriger innebar, ikke bare for soldater, men også sivile. Ikke-stridende var dypt involvert i kriger. Mobilisering, krav om krigsskatter og forsyninger, innkvartering av egne soldater og okkupasjon av fremmede hærer virvlet opp folks liv og skapte flyktninger, gisler og krigsfanger. Samtidig er det også et økende fokus på å fremstille sivile som også aktive aktører i kriger og som bidragsytere til statens krigsinnsats, ikke bare som passive ofre for overgrep og massakrer.¹⁸ Bildet som trer frem, er at heller enn å være direkte involvert i kamphandlinger, ble sivile oftere påvirket av krig som følge av militær logistikk; det vil hærenes innsamling av proviant og penger, i tillegg til innkvartering av soldater. Det gjaldt både fra okkupasjonssoldater og bøndernes «egen» side. Slike møter var skadelige

16 Horgen 1991: 41, 374, 420; Minken 2009: 287–288; SAO, Kristiania stiftamt, Justisvesen, politi og utlendinger, Utlendinger i Akershus stift, pk. 1 Utlendinger i Akershus stift, 1710–1735, 2 Svensker i Skedsmo, Enebak, Høland, Aurskog, Fet og Sørum, tingsvitne fra Nedre Romerike fogderi II. og 12.9.1710

17 Collstedt 2014: 153–165; Sjøberg 2014: 226–229, 240–241

18 Charters et al. 2012

for sivilbefolkningen ikke bare fordi de innebar tap av penger og mat, men også fordi de ofte gikk hånd i hånd med røveri, plyndring og vold.

Opprettholdelsen av militær disiplin var dermed svært viktig for sivilbefolkningen. Det er tydelig at statene i Europa slet med å overholde de skrevne og uskrevne reglene som beskyttet og satte grenser for overgrep mot sivile. Med Barbara Donagans ord: «Soldiers and civilians alike sought to contain the forces of social disruption and chaos that seemed always to menace the thin skin of ordered society and in war threatened to burst free.»¹⁹ Disse reglene hadde tre utgangspunkt: (1) allmenne religiøse og moralske standarder, til dels kodifisert som folke- eller naturrett, (2) internasjonalt aksepterte og gjensidige skikker når det gjaldt krigføring, og (3) hærenes egne lovsamlinger. Litteraturen omtaler også den gradvise innføringen av felles lover for krigføring som er påvist i Norden. Ifølge Geoffrey Parker ble de fleste moderne konvensjonene som regulerte krigføring innført i Europa mellom 1550 og 1700, først i teorien og mer langsomt i praksis. Denne litteraturen inneholder mange eksempler på vold, overgrep og massakrer med soldater som gjerningsmenn, og rettsprosesser i etterkant av slike hendelser. Slikt forekom i alle kriger. Det er derimot langt færre eksempler på vold og overgrep foretatt av sivile i en krigssituasjon.²⁰

Krigen

Hvordan var så situasjonen når det gjaldt militær–sivil vold i det norsk-svenske grenselandet i 1716? Etter krigsutbruddet i 1709 var det lenge ganske rolig langs grensen. Fra mai 1710 forbød Slottsloven grensebefolkningen i Norge å handle med eller å ha kontakt med den andre siden. Til tross for dette kom det stadig inn rapporter fra grenseområdet om at folk fortsatte å handle med Sverige og at det fantes åpne veier over grensen. Slottslovens ordre ble derfor gjentatt en rekke ganger etter 1710. Det viser at det mange steder langs grensen fortsatt var kontakt.²¹ Da stattholderen i Norge, baron Voldemar Løvendal, i 1710 foreslo til den svenske siden at for å motvirke plyndring skulle eventuelle partier som partene sendte over grensen være i uniform og ha med seg skriftlige ordrer, ble dette avvist fra

19 Donagan 1994: 1138

20 Se f.eks. Donagan 1994; Meumann 2012; Parker 2002.

21 RA, Stattholderembetet, Kopibøker for Slottsloven, 7 Ordreprotokoll (1704–1711), f. 139b og 243a; RA, Danske Kanselli, Norske tegnelse, 19 (1710–1714), f. 371a og Norske innlegg, pk. 72 (1713), 31.5.; Schiøtz 1949: 256

svensk side som unødvendig. Faktisk kjenner man egentlig kun ett tilfelle av et overgrep mot ikke-stridende før 1716. Det skjedde i 1710, da en svensk styrke krysset grensen, plyndret 18 gårder i Eidsskog og skjøt i hjel en 84 år gammel kårkall.²² Avsnittssjefen, brigader Fölckersam, var sjokkert over de svenske styrkenes fremferd. Da han rapporterte om mordet anbefalte han stattholderen at «Unseren Bauern, so an den grentzen wohnen» ble evakuert over Glomma inn i landet. Svenskenes fremferd var «wieder die *Conventionen*» og stattholderen burde ta det opp med den andre siden. Da den norske hæren senere samme år invaderte Båhuslen ble det ikke rapportert om plyndring eller overgrep. Nordmennene samlet riktignok inn såkalt *kontribusjon* fra bøndene i områdene de okkuperte. Det var sedvane og forventet at militære styrker ikke skulle plyndre eller opptre voldelig mot sivilbefolkningen, men at lokale bønder måtte bidra med penger, fôr og mat for å dekke okkupasjonshærens behov.²³

I mars 1716 ble Norge invadert av en svensk hær ledet av kong Karl 12. Det var senvinter og sledeføre. Den var delt i to korps. Det ene, på ca. 3250 mann og under personlig kommando av kongen, krysset grensen i Høland i Nedre Romerike den 8. mars. Ved Høland prestegård overrasket de en norsk avdeling under oberst Kruse. Det kom til en skarp trefning, hvor Karl 12. selv deltok. Det endte med at nordmennene flyktet eller ble tatt til fange, og ca. 30 mann på hver side mistet livet. Etterpå fortsatte kongen og hans korps nordover fra Høland over Fet i retning Christiania.

Den 12. mars kom kong Karls korps frem til Svindals-gårdene i Fet, ca. 20 km nordvest for Høland. Ferdsselsveien nordover, til Skedsmo og videre til Christiania, gikk gjennom grenda. Svindal var i 1716 delt i tre bruk, Nordre, Søndre og Vestre Svindal, i tillegg til tre–fire husmannsplasser. Bonden på Nordgården het Jon Tallaksen og var gift med Kari Haraldsdatter. På Sørgården het brukerparet Ola Bårdsen og Anne Andersdatter. Både Jon og Ola var selveiere og blant Fets mest velstående og fremtredende bønder. På Vestgården var ikke brukeren Ola Kristoffersen selveier, selv om han ser ut til å ha sittet ganske godt i det han også. Hans kone, Inger

22 SAO, Kristiania stiftamt, Brevarkiv, Brev fra lokale instanser, Fogder, pk. 3 (1712–1713), Fra fogden i Solør og Østerdalen 1712, Juell til de Tonsberg 4.2.1712 og tingsvitne 13.4.1712

23 Etter felttoget ble det regnskapsført i Akershus stiftamtstuekasse en innbetaling på 653 rd., i tillegg til mindre mengder matvarer og 650 buskap. RA, Kommanderende general I, C Innkomne skriv ordnet etter avsender, pk. 79 Forskjellige brev (1706–1716), Fölckersam til Løvdal 1.9.1711. Se også Horst 2012: 123–125; Schiøtz 1955: 25, 49–50, 168, 175, 198–200, 252–275, 460, 573.

Tallaksdatter, var søsteren til Jon på Nordgården. Med barn, tjenestefolk og husmannsfamilier bodde det 40–50 mennesker i grenda.²⁴

På kvelden slo svenskene leir ved Svindal. Da de nærmet seg hadde folket på gårdene flyktet opp i åsen, hvorfra de kunne se soldatene som stimlet rundt husene deres. Snart sendte svenskene en husmann de hadde med seg som veiviser opp i skogen, der han fant noen av de som hadde rømt. Han hadde fått beskjed om å fortelle dem at kongen av Sverige hadde befalt at de skulle gå hjem, ingen skulle gjøre dem noe. Han viste frem en mynt han sa han hadde fått av Karl 12. i egen høye person. Noen av folkene på sør- og vestgårdene våget seg ned for å stille dyra, men ingen fra Nordgården. Grunnen må ha vært at de fleste av svenskene oppholdt seg der. I retten vitnet de at svenskene hadde forsynt seg med både halm og korn. Nå fikk de noen småpenger som betaling. En av de som hadde gått ned var Inger Tallaksdatter. Hun fortalte at soldatene hadde tatt det hun hadde av fôr, mat og korn. Da to offiserer morgenen etter tilbød henne penger som erstatning, skal hun ha svart trassig: «Jeg vil ingen Penge have, dj ere vore Fiender og kand gjøre hvad dj vil med oss naar vj nyder voris huus, da kand i tage alt det Jeg haver.»²⁵ Som svar hadde offiserene beskyldt henne for å forakte deres konges mynt og tvunget henne til å ta imot en håndfull mynter.

Da svenskene marsjerte videre neste morgen, den 13. mars, brøt det ut brann på Søndre Svindal. Årsaken var trolig et bål som var kommet ut av kontroll. Det skal ha blåst mye denne morgenen. Inger Tallaksdatter og andre løp til og klarte å hindre at brannen spredte seg til de andre gårdene. Samtidig så de at de svenske soldatene forsøkte å slukke brannen og bar ut noe innbo. Før de reiste videre, sa de at de ikke hadde tent på med vilje. Men Søndre Svindal brant likevel ned til grunnen. Kun en stue og en smie sto igjen. Bonden Ola Bårdsen fortalte senere hvordan han denne morgenen sto på åsen og så gården brenne med 24 kuer på båsen. Kona hans var syk, og var derfor blitt flyttet til en husmannsplass. Ola mente at dette hadde vært en stor påkjønning for henne og at det var årsaken til at hun døde senere samme vår.²⁶

Dagen etter krysset svenskene Glomma og slo leir ved Stalsberg i Skedsmo. Senere forente de seg ved Hølen med det andre korpset som kom

24 Horgen 1991: 270–315

25 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 211a

26 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 198a–199a, 13.2.1717, f. 202b–206b og 1.3.1717, f. 209b–211a

sørfra gjennom Smålenene, før de inntok Christiania. Den norske hæren hadde nå trukket seg tilbake til Gjellebekk mellom Asker og Drammen, men hadde etterlatt seg sterke garnisoner på Fredriksten, i Fredrikstad og på Akershus. Den norske ledelsen ble samtidig evakuert til Bragernes og siden til Skien. De svenske troppene oppførte seg relativt godt, men forsynte seg med forsyninger og dyr på gårdene de besøkte. Dette var på senvinteren, så det var landbefolkningens gjenværende forråd fra forrige høst som nå forsvant. Av og til, som vi så på Svindal, mot betaling. I tillegg kom nedbeiting av enger og åkere, samt materielle skader på hus og andre bygninger.²⁷

Kvinnene i sleden

Fem dager etter at den svenske hæren hadde passert gjennom Romerike, fulgte en slede med tre kvinner dens rute, gjennom Setskog, Høland og Fet. Flere som kvinnene møtte på denne reisen ble året etter ført som vitner i rettssaken mot de tre drapsmennene, og av deres vitnemål kan vi utlede noen opplysninger. Den yngste av kvinnene var kledd i en brun trøye og et spraglet skjørt av hjemmevevet verkenstøy og hadde ringer på fingrene sine. Den andre ble beskrevet som middelaldrende. Hun var ikledd blå kjole og blått skjørt. Den siste og eldste hadde på seg en sort trøye og et blått verkensskjørt. De var godt forsynt med vanter og øreluer. Den middelaldrende snakket noe svensk med tysk brytning, de to andre var det ingen som forstod. Følget reiste i en slede forspent med to rødlig hester og lastet med en kiste, et sammenbyltet sengeklede og to–tre strieposer.

En som hadde møtt dem var Anne Madsdatter på Skjeggenes i Setskog. Denne gården lå nær grensen, og i 1659 hadde svenske soldater plyndret gården og drept bonden. Tjue år senere, i 1679, hadde de nøydt seg med å plyndre. Nå, i 1716, hadde den svenske hæren tatt med seg det de fant av høy og korn på den forlatte gården. Neste fredag kom kvinnene til gården og bad om hus og høy til hestene. Det fikk de, og ga noen svenske skillinger for. Neste morgen spurte den yngste kvinnen etter veien til den svenske leiren. Hun sa de var rytterkvinner, det vil si kvinner som var gift med

²⁷ Archer 2018: 238–258; Morberg 2001; Tuxen 1927: 5, 77–93, RA, Danske Kanselli, Skapsaker, 94 Skap 16, pakke 6, Kommisjonsforretning over skader som allmuen i Nedre Romerike fogderi har lidd i krigsårene 1716–1719, b. 2, Fet sogn

svenske kavalerister og tilknyttet den svenske hæren. På lørdagen reiste de videre til Høland prestegård, kloss ved der slaget hadde stått mellom den norske og svenske hæren noen dager før. Her sa kvinnen at mennene deres var dragoner fra Stralsund i Nord-Tyskland. Hun nevnte at flere svenske soldater var på vei, noe som skremte de hun snakket med. Kvinnene ble vist likene som lå igjen etter slaget på kirkesvalen, visstnok for å se om de kjente igjen noen, og skal da ha grått «bitterlig».

Etter dette kjørte de videre til Nordre By i Fet. Denne gården hadde den svenske hæren passert uten å stoppe. Likevel lå fleste av folket fremdeles i skogen. De som var igjen, fortalte at kvinnene bad om hus i Guds navn og fikk overnatte fra lørdag til søndag. De ga inntrykk av å være erfarne reisende. Om kvelden tok de ut et stykke kjøtt fra en pose, som de stekte på glør. De bød et stykke havrebrød til folket på gården, som takket nei. Neste morgen fikk de kjøpe noe melk, som de brøt brødet sitt i. Flere fortalte at de hadde snakket med den eldste, hun som kunne noe svensk. Historien de fikk lignet den kvinnene hadde fortalt i Høland. De var soldathustruer på vei til den svenske leiren for å lete etter sine menn, som de ikke visste om var levende eller døde. Og det skulle være en «skokk» med soldater på vei etter dem.

Men vitnene på By fikk også vite mer. Den eldste kvinnen viste frem et papir med sort segl på, som skulle være et pass, men ingen så hva som stod på det. Ragnhild Klemetsdatter fra nabogården Auten, sa at selv om det var vanskelig å skjønne hva den eldste sa, så hadde hun oppfattet at det skulle være fem år siden kvinnen hadde sett mannen sin. Nå ønsket hun å få svenskekongens pass for å kunne reise hjem til Stralsund. Sverige var ikke et blivende sted. En tjenestepike vitnet at den samme kvinnen hadde sagt til henne at den nest eldste i følget var gift med en korporal. Videre var den yngste var den gamles datter. Hun var 24 år og hadde tre barn. To hadde dødd i Sverige og det tredje skulle være født og begravet på veien. Det var årsaken til at de hadde blitt igjen da hæren dro til Norge. På By var også husmannen Peder Skiøtte for å se til gården for bonden. Hans bakgrunn er ukjent, men navnet kan indikere at han hadde vært soldat eller jeger. Han hadde også fått med seg at de var rytterkvinner. Skiøttes vitnemål stemmer imidlertid ikke helt med de to andres, da han sier at den var den mellomste som snakket svensk. Og at da husmannen hadde spurt henne om hvordan de de turte å reise slik i et fremmed land, så hadde hun svart at det var hun som hadde fått et barn. Det var altså noen uoverensstemmelser med detaljer, men dette skyldes nok og at minnet til de norske vitnene

var usikkert. Det kan tyde på at kvinnes historien stemte, selv om de nok vred på detaljer når de kom til nye steder. Vi vet heller ikke hva de utelot.²⁸

Drapene

Hva som så skjedde, finnes det to versjoner av. I den ene versjonen, som ble fortalt av Henrik Madsen og de to andre drapsmennene, har Peder Skiøtte en sentral rolle i det som var en overlatt likvidasjon av de svenske kvinnene. I den andre, fortalt av bøndene på Svindal og andre vitner fra Fet, var Skiøtte kun et passivt vitne. Da Henrik Madsen ble forhørt etter udåden, fortalte han at han hadde tilbrakt natten før kvinnene kom på Auten.²⁹ Tidlig på søndag morgen hadde så Ragnhild Auten kommet til Henrik med et bud fra Skiøtte. Han skulle komme til By. Da han kom frem dit sendte Skiøtte ham videre til Svindal med beskjed om å forhøre med mennene der om hvorledes de skulle bære seg ad med de svenske kvinnfolkene. Både Peder og Ragnhild nektet for dette. De sa at Henrik riktignok hadde kommet til By i solrenningen, mens de svenske var der. Så hadde han gått videre, før dem, til Svindal.

Like etter Henrik Madsen fulgte sleden med de tre kvinnene. Da han kom til Vestre Svindal traff han på bonden Ola Kristoffersen og Lars Larsen Svenske. Henrik fortalte at det kom tre svenske kvinnfolk ridende etter ham. Ola sendte så en av sønnene sine til naboen og svogeren Jon Tallaksen på Nordre Svindal for å «si ham det at hand kand kom/m/er her neder saa vj forhøre med dem om de har brever at føre eller der kommer flere svensche efter». Da budet fremførte dette budskapet til Jon, var svaret enkelt og greit «det kand vi giøre».³⁰ Ifølge en tjenestejente så de akkurat da en slede som kjørte forbi, opp jordnet til Vestre Svindal. To kvinner gikk foran og en satt i. Da sa Jon Tallaksen til sin sønn Tallak: «Vil du gaae ned saa skal vj see hvad dj har att fare med, der er oplæst paa kirchegaarden Kongens Ordre at vj skal see efter sligt.»³¹ Han gikk til vestgården sammen med husmannen Jens Gaukerud. Jons kone, som ble igjen, var bekymret: «nu er Jeg Red, der kom/m/mer et svensk partj Efter.»³²

28 Horgen 1991: 133–134, 557, 589, 650; Løve & Ottesen 1999: 82–86

29 Horgen 1993: 525. Han kom fra gården Vindland i Fet og arbeidet på Ersrud sag der faren hans var sagmester.

30 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 212b–213a

31 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 203a

32 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 209a

Like før gruppen fra nabogården ankom, svingte sleden inn på tunet på Vestre Svindal. Inger Tallaksdatter, den samme som to dager før så trassig hadde konfrontert de svenske offiserene, beskrev en opphisset stemning. Ifølge henne løp Lars Svenske inn i stuen og tok et gevær som lå på sengen: «[D]er er nogle svensche tæver [tisper] ude som Jeg skal skÿde i hiel.» Inger hadde da svart at han «for Jesu dend skÿld» ikke måtte gjøre dem noe, bare for å bli svart «for vor herre bittre død skal Jeg saa». En av kvinnene hadde så kommet inn til henne, bare for å bli fulgt ut. Inger hevdet at hun da hadde ropt etter dem «i Jesu nafn, skÿd dem iche i hiel». Hun var reddere nå enn da fienden var på gården, sa hun senere i retten.³³ Dette er et dramatisk vitnemål, som vitner om både redsel og avmakt. Samtidig hadde Inger god grunn til å fremstille Lars Svenske som en blodtørstig og aktiv aktør. Vi må også huske på det andre punktet hvor det finnes to ulike versjoner: nemlig det om hvem som egentlig tok initiativet til, eller ga beskjed om, å drepe kvinnene på tunet.

Mennene som var samlet på Vestre Svindal begynte straks å drøfte hva man skulle gjøre. Det var Henrik Madsen, Ola Kristoffersen fra vestergården, hans sønn Hovel Olsen og Lars Larsen Svenske, samt Jon Tallaksen fra nordgården, hans sønn Tallak Jonsen og Jens Gaukerud. De sendte kvinnene inn i stua før de tømte og ransaket sleden. Senere påstod de at de lette etter papirer som kunne identifisere kvinnene, og at de ikke fant noe. Det lyder merkelig, siden vi vet at kvinnene så senest som kvelden før hadde vist frem et papir. Noen av mennene benyttet anledningen til å ta noen av de finere tingene de fant. Resten ble båret inn på gården.

Det neste gruppen måtte ta stilling til, var hva de skulle gjøre med kvinnene. Her avviker igjen de ulike versjonene av hendelsesforløpet. Ifølge Henrik Madsen og Jens Gaukerud var Jon Tallaksen klar på hva han mente burde gjøres: «det er icke andet wii skal skÿde dem jhjæl.» Ola Kristoffersen skal ha vært like nådeløs, «det er spot og skam vii skal lade dem fahre saaledes igiennem Landet, men lad os skÿde dem jhjæl».³⁴ Som bønder og husholdsoverhoder hadde de to stor autoritet, og resten sa seg enige med dem. Ola ga deretter fem stykker – Henrik Madsen, Lars Larsen, Jens Gaukerud, Hovel Olsen og Tallak Jonsen – beskjed om å kjøre kvinnene ned til Furulandet og drepe dem der. På samme tid skal de fem ha fått gevær av husfedrene. Bøndene ble altså ikke selv med, og selv om de sendte

33 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøger, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 211a–211b

34 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

hver sin sønn med, var det til slutt de tre mest sosialt marginaliserte som utførte udåden: husmannen, overløperen og drengen. Versjonen innbyggerne på de to Svindals-brukene ga av overlegningen er derimot ganske annerledes. Riktignok ble ingen av hovedpersonene forhørt i retten, men Ola Kristoffersens to døtre påsto at deres far aldri sa noe om å skyte noen i hjel. Derimot hadde han gitt beskjed om å føre kvinnene til øvrigheten: «det beste Jeg kand sige Eder saa kiør dem til lensmanden.» De hevdet også at Lars Larsen hadde protestert: «fort fort, dermed farer de deres vej», skal han ha sagt, «disse har intet at fare landet igienem etter og derfor skal vi skÿde dem i hjel».³⁵

Sleden og de fem nordmennene som fulgte den kjørte nå av gårde nedover bakken mot bredden av Øyeren. Det tok ikke lang tid før de som var igjen på vestgården hørte skudd. Kvinnene var raskt og summarisk blitt skutt og drept. Det var alle vitnene enige om. Etterpå kledde drapsmennene av kvinnene og gravde dem ned i en snøfonn. To dager senere gravde de frem likene og stappet dem ned i et hull i isen. Ifølge Henrik Madsen skjedde det etter Jon Tallaksens begjæring. Så ble klær og smykker delt mellom morderne og sleden kjørt opp til vestgården. Henrik tok den ene hesten og red tilbake til By. Peder Skiøtte hevdet etterpå at han hadde spurt Henrik om hvor det var blitt av kvinnene siden han hadde hesten deres. «[D]j blef ihiel skutte», hadde han svart.³⁶ Også Jens Gaukerud skal ha blitt konfrontert, da han kom tilbake med et sengeklede, flere klesplagg og et par kvinnesko. «Jeg har forhvervet mig saameget i dag», skal han ha sagt da han viste frem en blodig trøye med hull på ryggen. Da en tjenestejente utbrøt «hvad har i nu giort Jens», svarte han de «3de svensche qvinfolch skiød vi i hiel ved Furu».³⁷ Her må vi huske at Peder Skiøtte og tjenestefolket på Svindalsgårdene hadde mye å tjene på å fremstille drapsmennene som aktive parter i saken, fremfor husfedrene på Svindal.³⁸

Reaksjoner

Etter denne dramatiske dagen falt ting etter hvert til ro på Svindal, selv om det var urolige tider i regionen. Den svenske hæren klarte ikke å komme

35 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 211b–212b

36 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 201b

37 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 203a–203b

38 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716; SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 193a–217b

seg forbi den norske stillingen på Gjellebekk, samtidig som den flere ganger ble angrepet av norske styrker fra festningene i Fredrikstad og Fredrikshald. Den hadde også under store forsyningsproblemer, både ved at forsyningslinjene til Sverige var blitt brutt og at det var vanskelig å skaffe nok mat og høy fra de okkuperte områdene. Soldater og hester krevde enorme mengder forsyninger. Dette ble forsøkt drevet inn gjennom kontribusjon. Etter hvert ble denne ledsaget av trusselen om at uvillige bønder ville få sine gårder brent. Til tross for dette gikk det etter hvert tråere med inndrivelsen. I tillegg stakk mange av de norske bøndene, som vi har sett, til skogs. Sterkt oppfordret av øvrigheten begynte en del av dem å føre geriljakrig mot svenske patruljer, noe som resulterte i svenske hevnaksjoner. Flere gårder ble også brent ned, spesielt de som lå nær svenske stillinger, i Asker og Bærum og Smålenene.³⁹ Svenskene trakk seg derfor i juni tilbake til Fredrikshald. Og i juli, etter et mislykket overraskelsesangrep på festningen der, helt ut av Norge.

På Nedre Romerike hørte Johan Henrich Munch om hva som hadde skjedd på Svindal. Som fogd var han øvrighet, kongens representant, i området. Han samlet inn skatter og avgifter og utøvde politimyndighet. Det vil si at han skulle arrestere forbrytere, stille dem for retten og sørge for at dommer ble eksekvert. At det skulle være begått et mord på ubevæpnede sivile var derfor noe han måtte undersøke. Munch kom ikke fra området. Han var 29 år og trønder, og hadde fått stillingen seks år tidligere som en belønning for at han som proviantskriver i hæren hadde varslet kongen om at proviantforvalteren på Akershus festning var korrump.⁴⁰

Munch rapporterte nå til Norges visestattholder baron Frederik Krag om saken. Den 30. mars fikk han tilbake en ordre om å arrestere drapsmennene og undersøke saken. Men utførelsen av denne ordren måtte selvsagt vente. Både Krag og Munch hadde mer enn nok å gjøre med å mobilisere samfunnet i forsvarskrigen mot invasjonshæren. Det var først i juni, etter at den svenske hæren hadde forlatt landet og visestattholderen var tilbake i Christiania, at Munch kunne gå videre og undersøke saken. I slutten av mai gikk han til aksjon og pågrep Henrik Madsen, Lars Larsen og Jens Gaukerud. Da de ble avhørt den 28. juni var Munch tydelig opptatt av å avdekke det som så ut til å være et overlagt drap på sivile kvinner. Han var også bekymret for at drapsofrene var standspersoner som svenskene ville

39 Archer 2018: 238–258; Tuxen 1927: 5, 94–178

40 Schiøtz 1949: 179

hevne. I tillegg til detaljert å beskrive drapene sa alle de tre arrestantene at de hadde fått beskjed og å utføre dem av Jon Tallaksen og Ola Kristoffersen på Svindal. Henrik la til at Peder Skiøtte hadde sendt ham dit for å overlegge med folket der om hva som skulle gjøres med kvinnene. Da de ble spurt om hvorfor kvinnene måtte drepes, sa drapsmennene kun at de var svensker som ikke måtte reise omkring på landet. Munch sendte en kopi av avhøret til visestattholder Krag i Christiania.⁴¹ Krag's bedømmelse av saken var klar: Dette var et uberettiget rovmord som burde straffes. Det ser man tydelig da han refererte saken for kongen: Vel var det mistanke om at kvinnene hadde hatt penger med seg, og at det var derfor «de saa Cruell bleven handled», men dette kunne ikke bevises. Visestattholderen skrev til monarken at slike «Liderlige folch» som folket på Svindal burde straffes, i det minste med livstids straffearbeid.⁴²

Fogden stevnet så de tre arrestantene og de andre de pekte ut å ha vært med på å planlegge mordet, Jon og Ola Svindal og deres sønner, til bygdetinget i Fet. Der var sorenskriveren i Nedre Romerike, Hans Wexelsen, dommer. I motsetning til Munch hadde han sterke bånd til befolkningen i sitt embetsdistrikt. Wexelsen hadde bare sittet som sorenskriver i fire år, men hadde overtatt etter faren sin. Han var født og oppvokst på Romerike og virker å ha vært godt likt.⁴³ Det var nok derfor han også vegret seg for å ha noe med saken å gjøre. Wexelsen var redd for at han ville bli en svært upopulær mann hvis han dømte to av sorenskriveriets fremste bønder og deres folk til strenge straffer i en slik sak.

Dette ser man også tydelig i Wexelsens handlinger da saken først kom opp på tinget 15. juli. Selv om de tre arrestantene møtte, utsatte han saken og nektet å gå videre med den før fogden la frem forhøret han hadde gjort av arrestantene.⁴⁴ Like etterpå ble arrestantene flyttet til Akershus festning, da allmuen i Fet hadde klaget over at de måtte dekke mat- og arrestutgifter og stille med vaktmannskap. Senere utsatte Wexelsen saken igjen. Han trenerte saken bevisst, da han ventet på svar på en supplikk han i begynnelsen av juli hadde sendt til kongen i København. Det bad

41 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716; RA, Rentekammeret, Norske avdeling, Diverse, Norske innkomne brev til Rentekammeret og Norske Kammer, pk. 17 (1716–1809), Undersætter [...] til Kongen 1717; SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), 12.2.1717, f. 193b og 214b–215a

42 RA, Danske kanselli, Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10., Krag til Kongen 18.7.1716

43 Olafsen 1940: 94

44 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A35 (1714–1718), f. 145b–146a 15.7.1716

han «Udj dÿbeste underdanighed» om å få slippe å dømme i saken. De som nå var tiltalt og arrestert etter øvrighetens befaling skulle nå tiltales som mordere. Men de hadde ikke, innvendte han, begått gjerningen av ondskap, men av enfoldighet. Alle som kjente den menige norske manns hat til de svenske, så at det ville være urettferdig om de ble henrettet. Wexelsen kom så med tre argumenter for at morderne burde slippe straff. Det første var at de kun hadde fulgt det de mente var kongens ordrer, om at alle svensker var fiender som skulles drepes. Kvinnene hadde ingen god grunn til å komme til Norge, og man visste godt at slike «gemene Partier» ikke kom for det «gode de agter at gjøre». Poenget var altså at de ikke var sivile, men legitime mål i en krig. Det andre argumentet var at den svenske hæren hadde utført flere overgrep, både under invasjonen i 1716 og før. Her viste han blant annet til at svensker skulle ha drept en kvinne på Bærums verk. Wexelsens siste argument var at en rettssak ville vekke oppsikt, også i Sverige, og ville føre til at allmuen ville være redde for å gripe til våpen mot en invaderende fiende (formodentlig fordi svenskene da kom til å hevne mordene). Han bad derfor aller underdanigst kongen om å få slippe å dømme i saken.⁴⁵

Danske kanselli, regjeringsorganet i København med ansvar for justisaker, bad først om Slottslovens erklæring på supplikken. Dette rådet, som assisterte visestattholderen i styret av Norge, svarte at de tre arrestantene hadde innrømmet å ha skutt kvinnene, og at det derfor var viktig å få saken belyst og rettslig behandlet. Når det gjaldt ønsket om å få slippe å dømme, kunne ikke sorenskriveren unndra seg sin embetsplikt. Kanselliet innstilte derfor til kongen at Wexelsen måtte beordres å dømme i saken. Dommen skulle sendes inn til kongen, så han kunne bekrefte eller endre den. I sin resolusjon fulgte kongen denne innstillingen. Slottsloven videreformidlet ordren til Wexelsen, med klar beskjed om at han skulle utføre saken uten opphold. Selv om supplikken var datert 4. juli 1716, var det ikke før i desember at kongen endelig fattet sin beslutning, som ble kjent for sorenskriveren 21. januar 1717. Da hadde allerede drapsmennene, etter visestattholderens ordre, blitt løslatt fra festningen like før jul.⁴⁶

45 Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10., Wexelsen til Kongen 4.7.1716

46 RA, Danske Kanselli, Norske tegnelser, 20 (1715–1718), f. 265a og 326b og Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10., Slottsloven til Kongen 3.8.1716; SAO, Kristiania stiftamt, Brevarkiv, Brev fra norske sentralinstanser, Slottsloven, pk. 2 (1717–1718), 1717, Slottsloven til de Tonsberg 15.1.1717

Begrunnelser

Et av spørsmålene vi ennå ikke har fått fullgodt svar på er hvorfor kvinnene ble drept. Hva var begrunnelsen for den summariske henrettelsen av tre ubevæpnede kvinner? Overlagt drap betydde vanligvis dødsstraff. Da de ble forhørt, sa drapsmennene kun at kvinnene ble drept fordi de var svensker og ikke burde få reise fritt omkring. Det samme skulle Ola Kristoffersen på Svindal hadde sagt. I sin supplikk kom Wexelsen med en rekke argumenter for at drapene ikke skulle straffes, men sa samtidig lite om hvorfor de i utgangspunktet hadde blitt begått, annet enn å hevde at ofrene i realiteten var stridende og legitime mål.

Vi får et bedre innblikk i disse spørsmålene i en annen supplikk kongen mottok i januar 1717. Avsendere var «tro undersætter» av Nedre Romerike fogderi og Fet prestegjeld. Formålet med den var nettopp å forklare hvorfor drapsmennene hadde handlet som de gjorde og hvorfor det var riktig. Supplikken forega seg å være skrevet av arrestantene. Sammenholder man imidlertid innholdet med senere vitnemål i rettsaken, virker det mer trolig at det var bøndene på Svindals-gårdene som lå bak.

Det første argumentet ble lagt frem var frykt: frykten for hva svenske soldater og de som fulgte etter dem kunne gjøre mot folk i Fet. Alle var redde. Man «motte frøgte for en hver Kierling, eller blaa Kleed Svensch tros knegt», ja, «den ene af indbiugerene schremte dend anden». Flere embetsmenn og de som var formuende, «som gemenlig ere blødhierlige» var med «frøgt og Redsel betagede» og hadde flyktet. Frykten hang også sammen med det Wexelsen allerede hadde ment, at kvinnene egentlig var stridende. På samme tid gikk det nemlig rykter om at det i den svenske hæren var del krigsfolk i kvinneklær, som hadde som oppdrag å utspionere landet. Allmuen ble nå «consternerede» over dette ryktet, vel vitende «hvor schadelig saadant selschab end og udi fredstider ere». Og da sleden med kvinnene, «Dette Røver selschab», kom til Svindal, skulle flere på gården ha sett at de hadde bukser på og sluttet at de var av de «før om melte Krigsfolck udi quinde klæder». Man hadde derfor besluttet seg å føre dem til øvrigheten. Men fogden var ingen steder å finne og det var ikke praktisk å føre dem til festningen, som sikkert var fullt opp med soldater og tross. Det var heller ikke tilrådelig å slippe dem løs, da de da sikkert ville komme tilbake for å hevne seg. På Svindal hadde man derfor besluttet å drepe kvinnene. Tanken var at man gjorde sin plikt og fulgte øvrightens ordre «naar saadand schadelig pack, enten mand eller quindfolck blef

Rödet af Vejen». For videre styrke at de hadde handlet rett, la supplikken til ytterligere et argument, etnisitet. Kvinnene ble identifisert som romani (tatere): «Hvorudoffer dee /: Som slig Røver og Zygainer pack Der følger armeen udi fiendeland meriterer :/ blef Caputerit.» Kongen burde tenke over, het det videre, skadene som slikt røverselskap kunne forårsake blant en forskrekket allmue. Øvrighetens ordre om å yte motstand mot okkupantene gjorde ikke forskjell på mann- eller kvinnfolk, «thi de vare alle som vore fiender» som til alles store skade var kommet hit til landet og at slikt sigøynerpakk etter loven til og med i fredstid var fredløse.

Supplikken avslører også en konflikt i bygda. Den inneholdt nemlig sterke utfall mot embetsmannen som ledet i rettsprosessen mot dem, fogden Johan Henrich Munch. Han hadde, ble det hevdet, lagt allmuen i Fet for «udødelig hat». Årsaken var de tre år tidligere hadde klaget over ham til kongen og anklaget for flere tilfeller av rot og uriktigheter ved inndriving av skatter og avgifter, Blant annet skulle han flere ganger ha krevd inn for mye, sist ved de mange og tunge krigsskattene som allmuen måtte betale. Munch var ekstraordinært «hoffærdig og frøgtagtig». Da svenskene kom, hadde han først dratt langt opp i Valdres, før han kom tilbake for å ta del av det allmuen hadde tatt fra fienden. Utover våren hadde han dessuten vært feig og forsøkt å hindre at bønder fra hans fogderi møtte ved posteringen som skulle stanse en svensk fremrykking nordover til Opplandene. Årsaken til at han slik favoriserte svenskene var visstnok at han ville beskytte sin person og gård, og et sagbruk svigerfaren eide ved grensen. Til sist var han blitt forført av «Redde stachler» som ikke turte være hjemme, langt mindre se fienden med egne øyne, til å sette i gang prosessen mot mennene fra Fet og forhørt dem på ulovlig og skarpeste måte. Årsaken var at han trodde Svindals-bøndene hadde fått et stort utbytte fra de tre drepte kvinnene. Så hadde han med en «Vrang beretning» overtalt visestattholderen om ikke bare å tiltale dem som røvere og mordere, men også sette dem festningsarrest. Det var hverken skjedd av kjærlighet til justisen eller av nidkjærhet for kongens interesse.

Munch var, het det videre, en ung mann i vidd og forstand, men meget gammel og dreven i egennyttige praksiser. Som et motstykke til ham og hans harde og ukristelige omgang med dem trakk supplikksskriverne frem sorenskriver Hans Wexelsen. Han var den eneste embetsmannen som ikke hadde stukket av, men hadde gjort sin plikt og blitt værende for å organisere motstanden mot okkupantene og bemanning av posteringene. Det

hadde også ført til at det var lite svensk plyndring i området. Supplikken etterspurte ikke spesifikke tiltak, men forfatterne nøyde seg med å si at man ville demonstrere deres forfølgeres bløthjertethet, begjærighet og utidige blodgjerrighet. Jeg har ikke funnet noen tegn på at myndighetene foretok seg noe som følge av supplikken, heller ikke at den ble lagt frem for kongen.⁴⁷ Den kaster likevel lys over motivene for drapene, og ikke minst er dokumentasjonen av motviljen og hatet allmuen i Fet hadde mot romani-følger slående og interessant, og noe som må tas med i en samlet forklaring. Det samme gjelder forholdet mellom dem og fogden. Slik sett belyser supplikken deres strategi og vitnemål i den senere rettssaken.

Rettsaken

Den 12. februar 1717 var det ingen vei utenom. Sorenskriver Hans Wexelsen måtte adlyde kongens befaling og åpne rettssaken. På bygdetinget på Jølsen i Fet møtte Lars Larsen, Jens Gaukerud og Henrik Madsen siktet for å ha skutt tre svenske kvinner da fienden var i landet. Aktor i saken var fogd Johan Henrich Munch, som la frem en stevning, øvrighetens ordre om å tiltale dem, forhøret fra juni 1716 og andre brev.

Rettsaken varte i fire dager. Etter at de tiltalte bekreftet de hadde sagt i forhøret, ble en rekke vitner avhørt. De første var folk fra gårdene i Høland og Fet som kvinnene i sleden hadde besøkt da de kom inn i landet 13. mars 1716. Vitnene fortalte om hva kvinnene hadde sagt, hva de hadde på seg og så videre. Alle ble også spurt om hvordan den svenske hæren hadde oppført seg da den passerte noen dager før dette. Blant dem Ola Bårdsen, bonden på nedbrente Søndre Svindal. Deretter ble folk som hadde vært på Svindal drapsdagen avhørt. Men det gjaldt ikke de som hadde vært med på rådslagingen før drapet. Wexelsen forbød at de ble ført som vitner, da de var anklaget for å være medvitere i drapet og dermed hadde en lovfestet rett til å ikke vitne mot seg selv.

Det var fire ulike parter i saken, med hver sin versjon av historien. Aktor Munch ville få de skyldige dømt for det han så på som et klart rovmord på uskyldige sivile. Han spurte alle vitner om de visste om kvinnene hadde røvet, plyndret eller truet noen hos dem eller andre steder. Ingen kunne si det. Han ønsket også å bekrefte drapsmennenes påstander i 1716-forhøret, som

---

⁴⁷ RA, Rentekammeret, Norske avdeling, Diverse, Norske innkomne brev til Rentekammeret og Norske Kammer, pk. 17 (1716–1809), Undersätter [...] til Kongen 1717

impliserte flere på Svindal i udåden, at Peder Skiøtte hadde sendt Madsen til dit for å overlegge med Jon Tallaksen og Ola Kristoffersen, og at disse så hadde beordret ham og de to andre å utføre drapene. Dette avviste både Skiøtte og de to bøndene. De hevdet at de hadde sagt at kvinnene skulle føres til øvrigheten, ikke at de skulle drepes. Endelig la Munch frem dokumentasjon på at allmuen ganske riktig var blitt pålagt å tilføye kongen og fedrelandets fiender all mulig skade og avbrekk, men også å føre alle fanger til festningene.

De tre tiltalte forsvarer var prokurator Peter Rømer. Hans strategi var å søke å bekrefte deres historie, samtidig som han understreket at de svenske kvinnene var mistenkelige, både fordi de reiste rundt i landet og stilte spørsmål og fordi de underveis hadde kommet ulike versjoner av hvem de egentlig var. Rømer pekte også på at folk i Fet var redde, både fordi en svensk hær nettopp hadde passert og fordi de fryktet at det ville komme flere etter, som også ville herje og plyndre. De anklagede var «enfoldige folk» som av kongetroskap hadde avverget det onde de trodde kvinnene kunne ha i sinne, som «Rette landsens Fiender». Det var heller ikke noen øvrighet å føre dem til. De tiltalte måtte følgelig frikjennes. Om de hadde begått noen feil, måtte den være sonet med tiden de allerede hadde sittet i arrest.

Også dommeren Wexelsen deltok aktivt i utspørringen av vitner. Han spurte om kvinnenens klær og fremmedartede smykker, samt om sleden de reiste med og hvordan den var utstyrt. Uten at det ble sagt rett ut, er det tydelig at han gjorde det for å fremstille dem som romanifolk, som jo var kjent for en spesiell klesstil og for å reise rundt i forseggjorte sleder. Han ønsket også å etablere at vitnene var redde. Stemte det ikke at de trodde det ville flere svensker etter dem? Og at de hadde vært så redde for okkupantens soldater, som var herrer over aller veier, at de ikke turte å dra til kirken, enn mindre frakte svenske fanger til noen øvrighet?

Mange vitner var opptatt av å mistenkeliggjøre kvinnene, både som tvilsomme kvinner (de ble konsekvent omtalt som de tre svenske «kvinnfolkene») og som landstrykere og romanifolk. Det er god grunn til å mistenke at de hadde blitt instruert i hva de skulle si av de som hadde skrevet supplikken fra Fet tidligere samme år. Tydeligst var Peder Skiøtte, som ikke bare kalte kvinnenens slede en «tater slæde», men også fortalte at de hadde maten sin i strieposer lik de «betlere pleier gaae med». Han beskrev i detalj smykkene de hadde på seg, at den ene kvinnens ringer var av hvit messing og lignet slike som «landsløberne som gich her i gamle dage»

brukte.⁴⁸ Ragnhild Auten la til at kvinnene var «som slige der kom/m/er et stort arme efter».⁴⁹ De andre vitnene fra Høland og Fet var mer nøytrale. Ola Kristoffersen Svindals to døtre sa begge at de hadde hørt faren sin si at de skulle føres til lensmannen.⁵⁰

Den 2. mars 1717 avsa sorenskriver Hans Wexelsen dom i saken. Hvilken retning den gikk i er nok ikke overraskende. På rekke og rad la han frem de ulike argumentene som var lagt frem for å rettferdiggjøre drapene. Den første var frykt, «den store forskrechelse og forrvirelse den gemeene mand, [...] var geraaden udj over fiendens uformodentlige indfald og progres i landet». For å forklare hvorfor det var slik brukte Wexelsen historie og fetsokningenes minner om hva de hadde opplevd som innbyggere i et grenseområde. De hadde rømt til skogs og til fjells i en kald vintertid, redde for at fienden ville fare frem med mord og brann, slik som de hadde gjort i nabosognet Høland 40 år tidligere. Det var en redsel som ble følt over hele Østlandet, som ikke hadde vært i så «stor frýgt og forsskrechelse» siden syvårskrigen 154 år tidligere. Så, like etter at fiendens hær hadde marsjert gjennom Fet og frykten var på sitt sterkeste i bygda, mens en av Svindalsgården fremdeles sto i røyk og de andre var blitt plyndret, kom sleden med disse tre kvinnene. Nå var det slik, skrev Wexelsen, at de tre som hadde innrømmet å ha drept dem beskyldte Jon og Ola Svindal og deres sønner for å være medvitere og tilskyndere. Noe disse nektet for, til tross for at det var flere tegn på at det var tilfelle. Et var at de tre drapsmennene må ha fått gevær på vestgården. Et annet var at flere vitner hadde sagt at de ikke turte å kjøre til kirken av frykt for svenske okkupasjonssoldater som behersket veien. Det kunne derfor ikke stemme at Ola Svindal hadde gitt beskjed om at kvinnene skulle føres til lensmannen, som bodde langt bortenfor kirken. Men samtidig, fant Wexelsen at det ville vært risikabelt å slippe kvinnene løs etter at de var blitt stoppet og ransaket. De kunne komme tilbake med soldater for å søke hevn, noe ville kunne føre til «adskillige slemme og utilladelige Conseqventzer».

Hva mente så sorenskriveren at retten skulle gjøre, nå som fakta var fastslått? For det første måtte den overveie fiendens oppførsel i Norge, at den svenske hæren hadde begått adskillige brudd på folkeretten, både ved å brenne gårder for å straffe folk som kun gjorde sin plikt ved å yte motstand

48 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 200b–201a

49 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 199a

50 SAO, Nedre Romerike sorenskriveri, Tingbøker, nr. A 35 (1714–1718), 12.2.1717 f. 193a–217b

og å drepe kvinner som ikke gjorde noen motstand. På mange steder i Norge hadde de svenske oppført seg på samme måte som de hadde gjort i Altona.⁵¹ Det var jo velkjent at i krigstid kunne både fienden og den vanlige mann, spesielt når det ikke var noen bedre opplyst til stede, av uforstand og forstyrrende forbitrelse begå mange «utilladelige insolentier» mot hverandre. Han kunne derfor ikke finne noe annet enn at de tre drapsmennene og medviterne av dårlig forstand, forvirring og forbitrelse hadde skutt kvinnfolkene i hjel. De hadde dessuten ikke kunnet bevise at ofrene var fredløse. Drapsmennene hadde imidlertid allerede vært arrestert og utført straffarbeid på Akershus. På grunn av de formildende omstendighetene dømte Wexelsen derfor at de slapp videre straff. Det samme gjaldt medviterne.

Sorenskriveren kunne altså ikke unngå å finne de tiltalte skyldige i overlagt drap. Han godtok ikke forvarets påstand om at kvinnene hadde vært legitime mål, enten fordi de var militære og stridende eller rettsløse omstreifere og romanifolk. Avskyen mot slike, som flere fetsokninger uttrykte, la han øyensynlig liten vekt på. Han mente også at bøndene på Svindal hadde planlagt drapene og satt oppdraget bort til de tre gjerningsmennene. For å unngå dødsstraff brukte Wexelsen frykten blant grensebefolkningen som en formildende omstendighet – en frykt som var reell og dypt historisk rotfestet. Sammen med at det nå var krig, og at en svensk hær nettopp hadde reist gjennom bygda, plyndret og brent, gjorde det at det at han kunne utmåle den for ham nok behagelige straffen, at alle stiltalte slapp videre straff.

Overveielser

Som stipulert i kongebrevet fra desember, ble dommen nå sendt ned til kongen. Danske kansellis råd var at den burde ankes, drapene kunne ikke unnskyldes, og at drapsmennene burde straffes hardere. Kongen fulgte imidlertid ikke dette rådet. I stedet befalte monarken at sorenskriverdommen skulle sendes til Høyesterett for dets erklæring. I ordren ble det slått fast at retten skulle møte for lukkede dører, gjennomgå dommen og gi sin betenkning. Burde dommen bekrefte, eller burde de tre dømte straffes hardere, i tillegg til den lange og harde arrest de hadde sittet i på Akershus?

51 Etter at innbyggerne ikke klarte å skaffe den pålagte brannskatten, ble den nordtyske byen Altona, som lå under dansk overhøyhet, brent ned av svenskene i 1713. Dette ble vidt fordømt i Europa som et brudd på folkeretten og fikk en sentral posisjon i dansk-norsk krigspropaganda. Marklund 2008: 252–287

Hvis så, hvordan? At kongen personlig interesserte seg for saken, tvilte og ikke fulgte sine rådgiveres innstilling, er bemerkelsesverdig.

Høyesteretts betenkning er dessverre ikke bevart. Men et referat forteller at fem dommere sa seg enig i sorenskriverens dom, mens fire mente at rett straff for drapsmennene ville være straffearbeid. Nå våget ikke kanseliet å mene noe, men overlot saken til kongens forgodtbefinnende. Den 25. juni kom hans endelige resolusjon i saken. Her ser man at kongen må ha blitt påvirket av Wexelsens argumenter. Ikke bare viste resolusjonen til at drapene hadde skjedd under den svenske krigsmaktens invasjon av Norge, men også at ofrene hadde søkt å «fare frem og følge bemelte krigs hær efter». Nå hadde kongen ettersett dommen og andre akter og sett at både drapsmennene, medviterne og tilskynderne på Svindal hadde sluppet videre straff. Hans vilje var det ble værende med dette.⁵²

Med dette var saken over. Drapsmennene var frie. Lars Larsen Svenske og Jens Gaukerud ble værende i Fet og livnærte seg fremdeles som henholdsvis bygdevokter og husmann. Det kan tyde på at uoverensstemmelsen de hadde hatt med andre i bygda ble bilagt eller skjøvet under teppet. Jens Gaukerud døde allerede ca. 1720, Lars Larsen i 1742. Henrik Madsens skjebne er mer usikker, han er kanskje identisk med en vekter som døde i Christiania i 1741.⁵³ Gårdbrukerne på Svindal ble også værende og fikk etter krigen noen års skattelette for å bøte på skader de hadde lidd i 1716 eller siden var blitt påført av norske soldater. Ola Bårdsen på sørgården fikk i tillegg, etter å ha supplisert kongen, senere lov til å sette bøsser ved kirkene i Norge som hjelp til gjenreisningen av gården. Det klarte han, og skiftet etter ham i 1751 viste ifølge bygdeboken «alminnelig velstand».⁵⁴

Hvem var kvinnene?

Identiteten til de tre drapsofrene er tapt i historiens mørke. Navnene deres nevnes ingen steder i det omfattede kildematerialet. De må ha stått på passene de hadde med seg, men disse forsvant da sleden ble ransakt. Noen detaljer kan likevel trekkes ut fra beskrivelsene av dem og gjengivelsene av det de skal ha sagt. Selv om de varierer litt, dog ikke så mye som Wexelsen

52 RA, Stattholderembetet 1572–1771, Ikke innbundne kongebrev, pk. (15 1717–1731), 1717, 25.6.; Jf. RA, Danske Kanselli, Norske tegnelser, 20 (1715–1718), f. 394a

53 Horgen 1991: 281–283, 298–299, 315, 336–337, 374, 420, 1993: 525; RA, Danske Kanselli, Skapsaker, 94 Skap 16, pakke 6, Kommisjonsforretning [...], b. 2, Fet sogn; SAO, Oslo domkirke Kirkebøker, Ministerialbøker, nr. 3 (1731–1743), s. 276

54 DRA, Danske kanselli, Supplikker, SS 2. halvår 1717, nr. 113; Horgen 1991: 299

ville ha det til i sin dom, var kvinnene trolig født i Tyskland og gift med tyske kavalerister i det svenske korpset som passerte Fet. I dette var det to rytteravdelinger: Uplands ståndsdragoner og Uplands Tremännings kavalleriregiment; begge nyoppsatte og til dels underbemannede erstatningsavdelinger. Sverige hadde mistet to hærer utenlands tidligere i krigen, og det var stort behov for nye rekrutter. De bestod i stor grad av svensker, men inneholdt også tysk fødte krigsfanger, presset i svensk tjeneste. Det er dessuten vist at også en del svenske romanifolk tok verving i slike avdelinger i Sverige etter 1712. Men, de ser ut til å ha vært svenskfødte, ikke utlendinger. Begge regimentene led store tap under 1716-felttoget.⁵⁵

Dette er nok så nær vi komme hvem kvinnene var. En nøye gjennomgang av rullene vil muligens kunne identifisere soldater som oppga å være fra Stralsund eller svensk Pommern, men det er uansett neppe mulig å knytte dem til kvinnene. Deres menn kan også ha vært svenske soldater som hadde tjenestegjort i Pommern, eller de kan ha vært romanifolk. Den velutstyrte sleden og deres øyensynlige erfaring med å reise kan indikere det siste. Samtidig ville også hustruene til godt bereiste leiesoldater nok ha hatt samme erfaring. De hadde dessuten ikke med kramgods for salg eller tilbød seg å utføre småreparasjoner eller spådoms- og helbredelsestjenester, noe omreisende romanifolk ofte gjorde.

Avslutning

Tidligere studier av drapene på tre kvinner på Svindal i mars 1716 har vært basert på kun én kilde og til dels unøyaktige lesninger av denne. Nå har jeg for første gang ikke bare analysert rettssaken grundig, men også funnet flere nye kilder. Resultatet er en mer detaljert og noe annerledes historie, men med flere, og ikke færre, spørsmål.

Hvorfor ble kvinnene drept? Etter min mening viser kildene at det som skjedde i bunn og grunn var et overlagt, men opportunistisk, rovmord –, noe også visestatholder Krag og fogd Munch mente. Det er liten tvil om at Svindals-bøndene besluttet at drapene skulle utføres og ga det grusomme oppdraget til tre sosialt marginaliserte menn. Peder Skiøtte synes også å ha deltatt i planleggingen, da han sendte Henrik Madsen med bud til Svindal. De var nok dels opptatt av vinning. Etter drapene gikk det rykter

55 Krigsarkivet (KA), Generalmönsterrullor, 1614–1615, 1628–1629 og 1631; KA, Rullor 1620–1723, 1718, 20. Minken 2009: 254–287, 318, 344

om at kvinnene var standspersoner som hadde med seg store verdier. Det er all grunn til å tro at folk i Fet trodde det samme i forkant. Samtidig ville mordene ganske sikkert ikke ha skjedd i fredstid. Krigen gjorde at kvinnene kunne drepes ustraffet. Her kan vi minnes Lars Larsens og Jens Gaukeruds ord: «de gjorde det fordi de vare svenske.»⁵⁶ Situasjonen gjorde at flere andre medvirkende og utløsende faktorer fikk fritt utløp. De kan sammenfattes i to vide, generelle begreper: avsky og frykt.

I etterkant ble drapene ble fremstilt og søkt forklart eller rettferdiggjort på flere måter. Sorenskriver Wexelsen viste til at det var krigstid, og at lokalbefolkningen var redde for å bli utsatt for overgrep fra den svenske soldater. Svenskene var herrer i bygda og hadde nettopp brent en av gårdene der da kvinnene ankom. Dette satte han inn i en større kontekst ved å vise til svenske overgrep, både under den pågående konflikten og i tidligere kriger. Mye av det samme hevdet lokalbefolkningen, drapsmennene og deres forsvarer: Hvis kvinnene hadde fått lov til å reise uhindret til den svenske leiren, etter å ha blitt stanset og plyndret på Svindal, kunne det fått alvorlige konsekvenser for dem. Det var ikke praktisk mulig å ta kvinnene til fange og å føre dem til fogden, ble det sagt. Altså måtte de likvideres.

Bygdefolket brukte i tillegg det uklare skillet mellom sivilt og militært som et ytterligere argument. Var det ikke mistenkelig at slike kvinner reiste rundt i en slede bak den svenske hæren og så seg om? De kunne meget vel være spioner og legitime mål. Vi vet jo også at felthærene på denne tiden ikke bare bestod av mannlige soldater, men også hadde med seg mange kvinner og barn. I en slik forklaring ligger det også en solid porsjon hat, rasisme og misogyni. Det ser man tydelig av hvordan vitnene fremstilte kvinnene. De ble mistenkeliggjort på flere måter. Ærbare kvinner reiste da ikke alene på denne måten under en krig? Vitenene i saken ble oppfordret til å fremstille dem som rotløse reisende og romani. Det gjaldt både hvordan de så ut og sleden de reiste med. I retten skjedde dette underforstått. I supplikken bygdefolket skrev til kongen ble det derimot sagt rett ut.

De dansk-norske myndighetenes behandling av affæren var ikke enhetlig. Embetsmannen med sterke lokale tilknytning, Hans Wexelsen, var den som var mest opptatt av å unnskyldte drapene. Han gjorde det han kunne for å unngå at saken i det hele tatt kom opp, og da den likevel gjorde det, dømte han mildest mulig. Rettssaken avslørte også en eldre konflikt

---

56 RA, Danske Kanselli Norske innlegg 1572–1799, pk. 79 (1716), 29.10, forhør 28.6.1716

mellom lokalbefolkningen og Munch, en utenforstående som de mente utnyttet sitt embete på deres bekostning. Derimot var nivået over de to, visestattholder og stiftamtman, opptatt av å straffe både bøndene og de som skjøt på Svindal hardt.

Kongen og hans rådgivere i København var derimot usikre, men falt til slutt ned på å bekrefte Wexelsens dom. Det var nok kjærkomment at saken kunne forsvinne. Slik sett bidrar en nærlesing av saken til å bekrefte enigheten i de siste tiårs forskning på den oldenborgerske staten om at selv om denne staten var et sentralisert enevelde og en maktstat styrt fra København, var den like mye en interaksjonsstat hvor lokale og regionale aktører kunne ha til dels betydelig innflytelse. Innad i det norske styringsverket kunne det være både konflikter og aktører med egne program og bindinger. Det påvirket også kongen og hans byråkrati, som forsøkte å balansere ulike hensyn og å sørge for en enhetlig og fast, men samtidig pragmatisk styring av staten i en krevende krigstid.⁵⁷

Situasjonen på Romerike på 1710-tallet kan også minne om det Bård Frydenlund fant da han undersøkte konflikten mellom Ringeriks-bønder og Christiania-kjøpmenn omkring eiendoms- og bruksretten til Nordmarksgodset 40 år senere. Her fant han at enkelte lokale embetsmenn hadde tette bånd til den lokale bondeeliten, både sosialt og som gårdbrukere og embetskjøpmenn. De arbeidet for bøndene og hjalp dem med «formuleringskompetanse», viten om hvordan man skulle henvende seg til sentralmakten. Det var et patron-klientforhold basert på tillit og gjensidighet. Frydenlund viser at et resultat av slike uformelle relasjoner var uforutsigbar og sprikende statlig myndighetsutøvelse fra ulike aktører i oldenborgerstaten.⁵⁸

Til sist er det på sin plass å understreke at drapsmennene og deres medskyldige på Svindal faktisk ble funnet skyldige. De ble ikke frikjent, som både senere lokale tradisjoner og historikere hevder. Sorenskriver Wexelsen avviste også Fet-allmuens påstander om at kvinnene måtte regnes som stridende eller at det var legitimt å drepe dem. I dommen skjelte han lite til dens misogyni og rasistiske argumenter. Han mente at det var et overlagt drap, orkestret av bøndene på Svindal. Men så brukte dommeren allmuens argumenter, først og fremst frykten de følte, som begrunnelse for å kunne straffe de tiltalte så mildt som mulig.

57 Se f.eks. Dørum 2016: 22–29.

58 Frydenlund 2002: 43–56, 99–100

Fetsokningenes redsel var på ingen måte ubegrunnet. Deres historiske erfaringer som innbyggere i et grenseland bidro til dette. Møtene i dette særegne landskapet skapte ikke bare kontakt og tillit, men også avsky og frykt. I fredstid var det utstrakt kontakt, handel og samhandling over grensen. Mange benyttet også grensen som en ressurs for å slippe unna militærtjeneste eller straff. At en svensk desertør var en av drapsmennene er slik sett ikke bare ironisk, men også typisk. På den annen side hadde også grensebefolkningen mange ganger følt på kroppen hva som kunne skje når fienden kom til bygds i krigstid: plyndring, vold og noen ganger brå død.

Forfatterbiografi

Ola Teige er førsteamanuensis i historie ved Høgskulen i Volda. Hans hovedfelt er dansk-norsk politisk og sosial historie fra ca. 1600 til 1840, spesielt sosiale nettverk, byråkrati, kriminalitet, elite og korrupsjon, samt skeiv historie og Norge under første verdenskrig.

Referanser

- Archer, J. R. (2018). Skadene for sivilbefolkningen i Frederikshalds omegn under den store nordiske krig. I K. Arstad (Red.), *Perspektiver på den store nordiske krig 1700–1721*. 300 år etter Carl XIIIs fall (s. 235–281). Forsvarsmuseet.
- Arnesen, L. (1980). *Bygdehistorie for Fet: Bd. 1 Fra de eldste tider til ca. 1800*. Fet kommune.
- Charters, E., Rosenhaft, E. & Smith, H. (Red.). (2012). *Civilians and war in Europe 1618–1815*. Liverpool University Press.
- Collstedt, C. (2014). The descents of military violence against civilians. A history of the present. *Scandinavian Journal of History*, 39(2). <https://doi.org/10.1080/03468755.2013.875060>
- Donagan, B. (1994). War crime, and treason in the English Civil War. *The American Historical Review*, 99(4). <https://doi.org/10.2307/2168772>
- Dorum, K. (2016). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Samlaget.
- Frydenlund, B. (2002). «Stor af Stand, Større af Velstand». *Innblikk i Christiania-elitens makthegemoni. Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Horgen, J. E. (1991). *Bygdehistorie for Fet: Bd. 4. Bosteds- og slektshistorie. Søndre del av Jaren. Nordre del av Dalen*. Fet kommune.
- Horgen, J. E. (1993). *Bygdehistorie for Fet: Bd. 5. Bosteds- og slektshistorie. Søndre og østre del av Jaren*. Fet kommune.
- Horst, C. (2012). Restricted violence? Military occupation during the eighteenth century. I E. Charters, E. Rosenhaft & H. Smith (Red.), *Civilians and war in Europe 1618–1815* (s. 118–128). Liverpool University Press.
- Houtum, H. V. (2000). An overview of European geographical research on borders and border regions. *Journal of Borderlands Studies*, 15(1).
- Løve, G. C. V. & Ottesen, O. (1999). *Gårds- og slektshistorie for Høland og Setskog* (Bd. 1). Aurskog-Høland kommune.

- Marklund, A. (2008). *Stenbock: Åra och ensamhet i Karl XII:s tid*. Historiska media.
- Meumann, M. (2012). Civilians, the French army and military justice during the reign of Louis XIV, circa 1640–1715. I E. Charters, E. Rosenhaft & H. Smith (Red.), *Civilians and war in Europe 1618–1815* (s. 100–117). Liverpool University Press.
- Minken, A. (2009). *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Tromsø.
- Morberg, R. E. (2001). *Udugelig og ubrukkelig? Administrative problemer under den store nordiske krig. Slottslovens håndtering av Karl 12.s innfall i 1716* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Olafsen, A. (1940). *Våre sorenskrivere: Bd. 1. 1591–1814*. O. Fredr. Arnesens bok- og akcidenstrykkeri.
- Ottosen, M. N. (2012). *Popular responses to unpopular wars. Resistance, collaboration and experiences in Norwegian borderlands, 1807–1814* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Parker, G. (2002). The etiquette of atrocity: The laws of war in Early Modern Europe. I G. Parker (Red.), *Empire, war and faith in Early Modern Europe* (s. 143–168). Allen Lane.
- Refsum, H. (1930). Karl den XII og den store nordiske krig i folketradisjonen på Romerike. I *Karolinska förbundets årsbok. 1930–31*.
- Sahlins, P. (1989). *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press.
- Schiøtz, J. (1949). *Elleveårskrigens militære historie: Bd. 2. 1710 Det norske krigspotensial bygges opp. Tragedien Tritzschler*. Forsvarsdepartementet.
- Schiøtz, J. (1955). *Elleveårskrigens militære historie. Avslutningen av Den store nordiske krig: Bd. 3. Hausman som fungerende Kommanderende general. Løwendalsfeiden. Løwendals siste opphold i Norge. Hausman påny Kommanderende General*. Forsvarsdepartementet.
- Sjöberg, M. (2008). *Kvinnor i fält 1550–1850*. Gidlunds förlag.
- Sjöberg, M. (2014). Replacing a father. Civilian aspects of the Swedish military, 1600–1800. *Scandinavian Journal of History*, 39(2). <https://doi.org/10.1080/03468755.2013.877399>
- Svindal, Aa. (1946). Karl den 12te på Svindal i 1716. *Romerike Ættehistorielags Årbok*, 2(1).
- Teige, O. (2022). Over grensen (og tilbake igjen). Utlevering av forbrytere mellom Norge og Sverige 1720–1738. I T. E. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (s. 7–34). Dreyers forlag.
- Tuxen, A. P. (1927). *Bidrag til den store nordiske krigs historie. Udgivne af Generalstaben: Bd. 8. Carl XII i Norge. Peter I i Danmark 1716*. Gyldendalske boghandel.
- Viken, Ø. L. I. (2022). Tanken om fred i Noreg på 1700-tallet: Mellom Guds krig og evig fred. I T. E. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (s. 7–34). Dreyers forlag.

KAPITTEL 3

Grensesetting i uavklart landskap. Seksuelt misbruk av barn før seksuell lavalder

Susann Holmberg Høgskulen på Vestlandet

Abstract: There were no laws regarding an age of consent in early modern Denmark-Norway. As such, cases that involved sex between children and adults were uncharted legal territory. By examining cases that occurred over a century, from 1687 to 1800, we can study the negotiation between theory and praxis in which the legal system and its arenas operated as a contact zone between the two. I argue that the dissonance between the many actors' morality and the law was a major factor in the re-examination of the legal borders, discovering a greater porosity than initially acknowledged, and a slow shift in praxis.

Keywords: early modern Norway, age of consent, morality, law

Introduksjon

Loven setter grenser for hvilke handlinger som er akseptable i et samfunn. I det tidlig moderne Danmark-Norge var seksuallivet strengt regulert gjennom lover, men til tross for dette var en seksuell lavalder ikke nevnt i lovverket. Seksuell lavalder ble først introdusert i norsk lov med kriminalloven i 1842. Dette betyr likevel ikke at seksuell omgang mellom barn og voksne ikke ble ansett som alvorlig og behandlet deretter før en formell og eksplisitt grense var utformet rundt dette temaet. Ved å utforske behandlingen av seksuell omgang mellom voksne og barn gjennom rettssaker i tidlig moderne tid er det mulig å avdekke spenningen mellom den normative loven og de reelle moralske grensene i samfunnet. Tinget fungerte her som en kontaktsone mellom teori og praksis av seksuallivets grenseområder hvor det var mulig å forhandle frem klarere grenser i tilfeller der moral og lov ikke korresponderte.

Begrepet kontaktsone ble introdusert av litteraturviter Mary Louise Pratt som beskrev sosiale arenaer der kulturer møtes og formes av dette i respons til det hun oppfattet som et for bokstavelig begrep – grenser.¹ Historiker Peter Sahlins påpeker at den geografisk lineære grensen har lang tradisjon i geografisk-politisk sammenheng, men at møtet mellom mennesker og definisjonen av «oss» versus «dem» er sentralt for grense-etableringen.² Grenser er i så måte en kollektiv konstruksjon. I analysen av behandlingen av seksuell omgang mellom voksne og barn i tidlig moderne Norge benyttes og utvides begrepene kontaktsoner og grenseområder fra det det kulturorienterte og fysiske til å favne en mer metaforisk forståelse av disse. Begrepene fanger da forhandlingene rundt uklare immaterielle grenser i samfunnet, i dette tilfellet gråsonene mellom lov og moral. Jeg vil også introdusere et annet begrep, grenseforhandler, som beskriver aktørene som fungerte som forhandlere i slike uklare metaforiske grenseområder.

Grenseområdet

Fraværet av en klar seksuell lavalder i det tidlig moderne Danmark-Norge kan sees som en naturlig del av at seksuell omgang generelt var så strengt regulert. Seksuell omgang skulle kun skje mellom et ektepar, alt annet var ulovlig. I så måte var en seksuell lavalder unødvendig, da det burde

1 Pratt 1991: 34

2 Sahlins 1989: 5, 9

favnes av de mange forbudene mot seksuell omgang for øvrig. Sex var dermed en handling som fort var grenseoverskridende til det umoralske og kriminelle. Teoretisk sett var det først da førstegangs leiermål, sex som ugift, ble avkriminalisert i 1812 at det åpnet for at sex kunne foregå mellom andre enn et ektepar, slik at seksuell omgang da måtte reguleres på andre områder – deriblant alder.³ Likevel viser flere saker fra 1600- og 1700-tallet at behandling av seksuell omgang mellom voksne og barn var oppfattet som noe mer spesielt som de eksisterende lovene ikke evnet å favne.

Seksuell kriminalitet i tidlig-moderne Danmark-Norge har vært gjenstand for mye forskning over en rekke år. Historiker Sølvi Sogner bidro til innsikt i feltet fra et demografisk familieperspektiv.⁴ Gjennom tingbokprosjektet som hun initierte har en rekke andre viktige hoved- og masteroppgaver kommet til som har gitt innsikt i bredden og variasjonen i seksuallovbruddenes utbredelse og behandling i de ulike lokalmiljøene og regionene i landet.⁵ Barn har ikke vært i fokus i denne forskningen annet enn som resultater av ulovlig seksuell omgang. I egen tidligere forskning på sedelighetskriminalitet i Christiania på 1700-tallet dukket ingen saker som omhandlet barn opp, hvilket indikerte at dette kunne være vanskelige saker å spore.⁶ En undersøkelse av generalauditørens justitsprotokoller, perioden 1746–1753, bekreftet dette.⁷ Jeg har benyttet den brede forskningen innen leiermål, hor og blodskam innenfor perioden underlagt *Norske Lov av 1687* og generelle oversiktsarbeid over rettsutvikling i forsøk på å spore saker som omhandlet barn.⁸ Som ventet var det lite å finne her, men har mottatt

3 Forordning 12. juni 1812

4 Se f.eks. Eliassen & Sogner 1981; Sogner 1995

5 Her er listen over forskning for lang til å nevne alle, men Kari Telstes (1993) *Mellom liv og lov*, Harriet Marie Terjesens (1994) *Blodskam og leiermål i forbudne ledd*, Randi Holden Hoffs (1996) *Avlet i synd og ondskap* og Anne Aunes (1994) *Avkriminalisering av leiermål* gir alle viktig innsikt i variasjonen og utvikling i behandlingen av leiermål og blodskam fra sted til sted og over tid. Hoffs studie av Kristiansund står i kontrast til bl.a. Terjesens studie av Rogaland, som underbygger isolasjonsgradens innvirkning på den praktiske rettsvirkeligheten i slike saker. Aunes studie av avkriminalisering viser et skille mellom rettsånding og mulige saker, hvor håndtering må sees i lys av rettsforståelse og interesser i samtiden. Sogner (1995) oppsummerte mye av denne tidlige dybdeforskningen i sin artikkel «Illegitimitet i et kjønns historisk perspektiv på maktstaten i tidlig nytid». Mye viktig forskning har kommet til siden, f.eks. utdyping av bruk av subsidiærstraff (Thinn, 2013), samt tukthushåndteringen av sedelighetssaker (Hals, 2010).

6 Dette kan delvis være grunnet fraværet av fokus på dette som en spesiell ting å være oppmerksom på, nettopp knyttet til at det ikke er egne bestemmelser rundt seksuell omgang med barn i lovverket. Holmberg 2016.

7 Dette var også på bakgrunn av tips om saker som omhandlet soldater, og derfor for å se om det kunne være en del slike saker innen militær jurisdiksjon. RA, Forsvaret, Generalauditøren, Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditariatet, Justitsprotokoll 13, 14 og 15.

8 Aune 1994; Drevland 2016; Hals 2010; Hoff 1996; Nissen 1976; Risa 1974; Slyngstad 1994; Telste 1993; Thinn 2013; Ødeskaug 2006

tips om en rekke saker fra gode kolleger som har kommet over saker i eget arbeid.⁹ Dette understreker spredningen av saker og utfordringen med å kartlegge dem systematisk. Et slik kildemessig utgangspunkt er selvsagt noe problematisk, men sakene kan bistå til innsikt i forståelse og håndtering av seksuell omgang mellom voksne og barn i tidlig moderne Norge. Likevel må artikkelen sees som en oppfordring til ytterligere arbeid på dette temaet, fremfor en uttømmende studie i seg selv.¹⁰

For å ha et rettsmessig relativt likt grunnlag for å undersøke behandling og forhandling om grensedragning er studien avgrenset til perioden da *Norske Lov av 1687* var gjeldende og avsluttet før 1800-tallet, da opptakt til grunnlov og union med Sverige introduserte mange endringer. Første sak er fra 1693 og siste fra 1796. De ni sakene fordelt på hundre år brukes som punktstudier til å avdekke håndtering av slike saker og gir en indikasjon på endringer over tid. I håndteringen av disse sakene fremstår dommere, rettsvitner og de mange berørte i sakene som forhandlere med mål om klarere grenser innenfor dette uavklarte landskapet. Seksuell omgang mellom voksne og barn skapte reaksjoner og fordret annen behandling enn den mellom voksne, men hvordan det skulle håndteres, var i kontinuerlig forhandling og avhengig av flere faktorer. Jeg vil først ta utgangspunkt i tre hovedparametere som påvirket forståelse og behandling av slike saker: alder, kjønn og oppfattelse av hendelsen i seg selv. Deretter vil jeg undersøke dette som en grenseforhandling mellom det moralske og juridiske. Disse sakene og deres forhandlinger gir innsikt i tidlig moderne forståelser av sex, barn, kjønn, moral og jus.

Alder som grense

Skillet mellom voksne og barn er tydeligst uttrykt gjennom alder, hvorav man under en viss alder er forstått som barn, og over er oppfattet som voksen. Oppfattelse av at det er et viktig skille mellom voksne og barn med tanke på evner, forståelse og i hvilken grad man kan stilles til ansvar for ens handlinger var også til stede i det tidlig moderne rettsapparatet. I lovene fantes det flere definisjoner av barndom knyttet til myndighet, ekteskapsinngåelse og straffeskyld.

⁹ Jeg skylder en stor takk til Ola Teige som har tipset meg om flere av de aktuelle sakene.

¹⁰ Det er dog spennende arbeid på feltet på horisonten. Siri Elisabeth Bernssen ved UiB jobber med sin avhandling om seksuell omgang med barn i norsk strafferettshistorie.

Myndighetsalderen definerte når en var ansett som moden nok til å inneha rettskraftige verv og stillinger, samt å råde over egen formue. I henhold til *Norske Lov av 1687* ble menn myndige da de fylte 25 år, mens de kunne bli halvmyndige allerede ved 18 års alder. Halvmyndighet innebar at man kunne betros sin arv under oppsyn. Myndighetsalderen omfattet kun menn. Kvinner kunne ikke bli myndige, de var underlagt farens og siden ektemannens myndighet.¹¹

Når det gjaldt ekteskapsalderen, var denne satt lavere for menn enn full myndighetsalder. Menn kunne gifte seg fra de var 20 år, mens kvinner kunne inngå ekteskap allerede fra de var 16 år.¹² Trolig var skillet i alder mellom kjønnene bundet opp til at kvinnen ikke var forventet å bli husholdsoverhode, slik som mannen var ved inngåelse av ekteskap. I og med at kvinner var underlagt ektemannens myndighet var det ikke like høye krav til hennes alder som til mannen for å inngå ekteskap.¹³

Det var også en aldersgrense knyttet til rettslig straffskyldighet. Dette var i første omgang knyttet primært til tyveri og drap, der loven eksplisitt ga lavere straffer avhengig av alder. Ved drap ble barn under ti år likestilt med gale og skulle derfor ikke straffes på livet, men gjennom økonomiske represalier. I alderen 10 til 14 år ventet det kroppslig avstraffing.¹⁴ Ved tyveri skulle barn under 14 år slippe bøter, men rises.¹⁵

Konfirmasjon ble påbudt ved lov i 1736, og ble en viktig grense for inntrøden i de voksnes rekker.¹⁶ Det hadde stor praktisk betydning for ens rolle i samfunnet og hvorvidt man ble ansett som helt og fullt voksen, siden man verken kunne gifte seg, være fadder eller ta militærtjeneste uten å være konfirmert. Opprinnelig var det ikke noen lavalder for konfirmasjon, men den var knyttet til første nattverdgang, som var satt til 12 år. Religionshistoriker Gina Dahl påpeker at konfirmasjonsopplæringen krevde en viss modenhet og ble satt til 14–15 år i 1759. Presset på at konfirmasjonen skulle være gjennomført i tenårene ble forsterket i 1764, da en ny lov truet med straff dersom man var ukonfirmert etter fylte 19 år.¹⁷ Dette reflekterte trolig også at det var et stort spenn i alder på konfirmantene i den første perioden.

11 Norske Lov 1687: 3-19-34

12 Norske Lov 1687: 3-18-5

13 Som husfrue var kvinnen likevel overordnet resten av husholdet og dermed ikke alltid i praksis like underordnet som lovgivingen her kan indikere. Skillet i alder ved ekteskapsinngåelse kan fortsatt sees i lys av menns primære rolle i lovgivingen. Lykkedrang 2020: 37, 39. Se også Sandvik 2002.

14 Norske Lov 1687: 6-6-18 og 19

15 Norske Lov 1687: 6-17-43

16 Forordning 13 januar 1736

17 Dahl 2017: 80

I henhold til historiker Arne Sollis studie var gjennomsnittsalderen ved konfirmasjon på 1700-tallet mellom 16,5 til 18 år med et standardavvik på 1,5.¹⁸ Konfirmasjonen var en handling fremfor en biologisk alder som var med på å bestemme grensen for når man kunne ansees som voksen.

De mange ulike reglene og definisjonene av hvor grensen gikk mellom voksne og barn vitner om at dette på ingen måte var en klar grense, men avhengig av kontekst. Dette reflekteres til dels i behandlingen av saker som omhandlet seksuell omgang mellom voksne og barn. Alder spilte en viktig rolle her: Jo eldre barnet var, dess større uklarhet rundt hvordan man skulle forholde seg til dem.

Dette er spesielt tydelig i en sak som gikk veien fra Namdal sorenskriveri i 1706 til Høyesterett i 1710, som omhandlet blodskam, seksuell omgang mellom nære slektninger, mellom en kvinne og hennes stesønn. I laveste instans var gutten fremstilt som 16 år gammel og ble dømt i henhold til blodskamsparagrafen til døden med sin stemor. I neste rettsinstans, lagretten i Trondheim, ble gutten presentert som 14 år gammel, hvor dommeren var uvillig til å dømme gutten til døden til tross for tilståelse av blodskamlovbruddet.¹⁹ Dommeren valgte isteden å henvise saken videre, gjennom lovens bestemmelse 1-22-54:

dersom Kongens Befalingsmand, eller anden Øvrighed, eller og Dommeren selv, for Samvittighed, eller anden vigtig Aarsags Skyld, kunde have Betænkende at lade nogen henrette, da skulle de Kongen derom ufortøvet søge, og sig siden efter Kongens Svar og Villie forholde.²⁰

Det kan dermed synes som at det at forståelsen av guttens alder gikk fra 16 til 14 år endret villigheten til å ilegge han dødsdom.

Tvetydigheten rundt eldre barn kommer også frem i en sak fra Kragerø fra 1693, hvor en 14 år gammel jente anklaget byens underfogd for voldtekt. Jenta ble i noen deler av referatene omtalt som «pigebarn», mens i andre deler ble hun omtalt som «qvindfolck». Det tyder på at hun tidvis ble ansett å ha krysset grensen til de voksnes rekke, men posisjonen var uklar, hun

18 Det var også et skille mellom kjønnene; for menn lå alderen i snitt 0,5 år høyere. Standardavviket var også opp til 2,5 år for kvinner, og opp til 2 for menn på 1700-tallet. Først på 1800-talet så man en markant nedgang i både aldersgjennomsnitt og standardavvik ved konfirmantenes alder. Solli 2003: 246–248, 413.

19 SAT, Namdal sorenskriveri, Hoveddel, Rettergang, Tingbøker, Tingbok 3, 1699–1712: 99a, 105a–106a. SAT, Trondheim lagting, Tingbok 5, 1701–1709: 235a–235b.

20 Norske Lov 1687: 1-22-54

balanserte kanskje akkurat på vippepunktet.²¹ Dette er spesielt påfallende ettersom at i andre saker fra perioden som omhandler omgang mellom yngre barn og en voksen, er barnet gjengående referert til som et barn. Ungdomsårene ser derimot ut å ha vært også da oppfattet som en uklar grense mellom voksen og barn, hvor i hvilken grad barnet kunne forstå handlingene påvirket deres straffskyldighet.²²

Kjønn

De nevnte sakene viser at både gutter og jenter kunne være gjenstand for seksuelle overgrep som endte på tinget, men forutsetningene for behandling av slike saker var preget av seksualnormer knyttet til kjønn. Dette hadde stor innvirkning på tolkning og forståelse av både de moralske og juridiske grensene og hvordan disse ble videre forhandlet i kontaktsonen.

Kvinnelig seksualitet, eller mer spesifikt renhet, skulle beskyttes, hvilket reflekteres i ideen om møykrenking. Kvinners seksualitet kunne frem til 1734 forsvares ved at dersom en ugift mann hadde hatt samleie med en ugift kvinne uten å gifte seg med henne, kunne det reises sak mot han siden han hadde krenket hennes møydom.²³ På den andre siden var det ikke mulig for en kvinne å krenke en manns seksuelle dyd. Dette reflekteres også i bestemmelsene rundt seksuelle lovbrudd. Voldtekt var definert som noe som ble gjort mot en kvinne, en mann kunne altså ikke voldtas.²⁴ Selv i forbindelse med leiermål, seksuell omgang uten at man var gift, hvor både kvinner og menn skulle straffes, var det også en egen bestemmelse om at dersom en mann hadde begått leiermål med tre eller flere «uberyktede» kvinner, kunne han straffes på livet.²⁵ Noen tilsvarende bestemmelse om kvinners omgang med «uberyktede» menn fantes ikke. Menn var normativt ansett som seksuelt aggressive, mens kvinner skulle være passive, hvilket var betydningsfullt også når det gjaldt barn. Dette er trolig en årsak som bidrar til at det virker å være svært få saker som omhandler

21 I tingboken refereres hun til som «qvindfolck», mens i Sikt og sakefallsregnskaper beskrives hun som «it barn endnu paa 14 aar». SAKO, Skien lagting, Rettergang, Rettergang – tingbøker, Tingbok 2 1694–98: 390a. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Sikt og sakefall, pk. 222 1691–1712, regnskap 1698, vedlegg datert 28. juni 1697: 2.

22 Det er overgangstilfellene, barn som ansees å balansere på grensen mellom voksen og barn, hvor deres status som ukonfirmert eventuelt synes å ha blitt trukket frem for å understreke deres umodenhet og som begrunnelse for lavere straff. DRA, Højesteret, Voteringsprotokoller, 1710: 43. DRA, Højesteret, Voteringsprotokoller, 1740: 127a.

23 Forordning 5. mars 1734

24 Norske Lov 1687: 6-13-16

25 Norske Lov 1687: 6-13-8

kvinnelig overgrep på en gutt, av de allerede få sakene som omhandler seksuell omgang mellom voksne og barn i tidlig moderne tid. I den nevnte saken fra 1706 der en gutt hadde fått barn med sin stemor, var ikke gutten fremstilt som et offer så mye som at han var uforstandig og umoden. Det var hans umodenhet som lå til grunn for at han av Høyesterett ikke ble dømt til døden, slik som stemoren. Det ble i så måte trukket linjer mellom at hans alder ved gjerningen, som fremgikk da å være 13 år, ville vært å regne som for ung til å dømmes til døden om han hadde begått drap.²⁶ Han var dermed skyldig, men ikke fullt straffskyldig; isteden fikk han en formildet dom på forvisning fra sognet og ble fradømt sitt boslodd, altså sin eiendom.

Gutter var sjelden fremstilt som seksuelle ofre, på det meste var de forført. Det var trolig kun i forbindelse med sodomisaker at gutter og menn kunne fremstå som gjenstand som uønsket seksuell oppmerksomhet. Dette er noe historikeren Jonas Liliequist har belyst i sine undersøkelser av svensk sodomihistorie.²⁷ Her fremgår det også at sodomisakene i det tidlig moderne Sverige som faktisk ble rettsforfulgt var preget av maktubalanse mellom partene. Her var initiativtageren til handlingen i de fleste tilfeller både eldre og hadde en sosial stilling som plasserte dem over dem de hadde initiert handlingen med. I Danmark-Norge ble kaptein Jochum Frederik von Basse tiltalt for å ha misbrukt sine soldater i 1672. Historiker Wilhelm von Rosen forklarer at «Basse hadde i de sidste to år brugt sin autoritet som officer til at tvinge og true soldaterne til 'legemlig omgængelse på sodomie maner'». ²⁸ Noen av sodomi-sakene dreide seg om en voksen manns regelrette voldtekt av en ung gutt.²⁹ Det kan tyde på at det vel så mye var maktmisbruk og overgrep i de fleste av sodomisakene som førte til rykter og oppstandelse og dermed havnet på tinget.

I heteronormative relasjoner var det primært jenter og kvinner som kunne fremstå som gjenstand for uønsket seksuell tilnærming, men det fordret også at jenta opptrådte i henhold til disse normene gjennom dydighet og klar motstand til seksuelle fremstøt. Dersom dette ble trukket i tvil,

26 DRA, Høyesteret, Voteringsprotokoller, 1710: 41–42

27 Liliequist 1998: 24–25

28 Rosen 1993: 69. Også Ola Teiges gjennomgang av saken understreker maktmisbruket i forholdene Basse hadde med sine soldater. Teige 2020: 274–275.

29 En sak fra Nyborg i Danmark 1663 anklaget en 13 år gammel gutt en sersjant for å ha forbrutt seg på ham da han lå og sov, sersjanten nektet for saken og det ble drøftet i sentraladministrasjonen i Danmark hvordan «der Knabenschänder» (gutteskjenderen) skulle behandles. Grunnet lakuner i kildene kjenner vi ikke enden på saken. Rosen 1993: 64–66.

kunne jentas overtramp mot grensen for den kjønnsnormative seksualopp-tredenen være brutt og beskyttelsen fra å holde seg innen moralgrensene oppheves.

I en blodskamsak fra Ringsaker i 1739 ble en 14 år gammel jentes mangel på aktiv motstand ved det tredje overgrepet fra hennes stefar utslagsgivende for at også hun ble straffet, om enn mildere enn stefarens livstidsstraff, med seks år på tukthuset. Ved tidligere overgrep hadde hun ytet motstand som gjorde rettsinstansene innstilt på frifinnelse, men hennes passivitet ved siste hendelse ble vurdert som et fravær på forsvar av sin dyd, slik at hun dermed ikke var klart uskyldig. Hennes alder bidro trolig også til at hun ikke ble klassifisert som uvitende barn, men til dels medskyldig.³⁰

For stor føyelighet kunne dermed utgjøre et problem. Da en soldat ble anklaget for voldtekt av en 10 år gammel jente på Vardøhus i 1744 var en av utfordringene tvil om hvorvidt jenta hadde blitt tvunget eller overtalt til handlingen. Vitnet som hadde kommet over dem hadde ikke sett henne kjempe imot eller gråte etterpå, kun bøyd hodet vekk som om i skam.³¹ Forventningen om en «riktig» reaksjon på voldtekt sto ikke i samsvar med hvordan jenta hadde reagert. Her var det trolig de mange andre bevisene og jentas unge alder som gjorde at soldaten ble dømt.

Forståelse av hendelsen

Tolkning og rammeverket for å forstå det som hadde hendt innvirket på hvordan saken ble behandlet. Tolkningen speiler også tydelig ideer om hvor grensene var ment å gå, og dets praksis ble forhandlet i rettssystemet. Først og fremst var det spørsmål om hendelsen ble oppfattet som et lovbrudd eller et moralsk brudd, og om den var alvorlig nok til å forsøke å forfølge ved hjelp av rettsapparatet. Ikke all seksuell omgang mellom voksne og barn endte nødvendigvis på tinget.

30 Også denne saken gikk hele veien fra lokalt ting til kongens bord, der nettopp spørsmålet om hennes straff ble drøftet hele veien. SAH, Opplandenes lagstol, Rettergang, Tingbøker, Tingbok 5 1737–48: 124b–125b. RA, Overhoffretten 1667–1797, Voteringsprotokoller (Protocolla voturum), Voteringsprotokoll 175 1740: 3b–4a. DRA, Højesteret, Voteringsprotokoller, 1740, 127a. RA, Danske Kanselli 1572–1799, Kongelig resolu-sjon og ekspedisjon, Saker ekspedert ved åpent brev og missiv, Registre og tegnelse, Norske tegnelse, Norske tegnelse (mikrofilm) 29 1741–1743: 330a.

31 RA, Forsvaret, Generalaudtøren Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditoriatet, Justitsprotokoll 11 1741–44: 275a.

Lovbrudd?

I 1732 giftet en 23 år gammel huslærer seg med sin 13 år gamle elev i Sandeherrred. Hun fødte en sønn kun noen måneder etter vielsen, hvilket tyder på at det hadde vært en forhandling mellom familien og huslæreren om hvordan situasjonen skulle behandles.³² Saken ser ut til å ha blitt håndtert som en møykrenking, hvorpå man unngikk en rettslig forfølgelse av saken gjennom giftermål. Dette betyr ikke nødvendigvis at hendelsen ikke ble ansett som problematisk av familien, men at den beste løsningen var at jenta ble gift. Det faktum at hun ventet barn og barnets mulige fremtid som uektefødt med de problemene det medførte kan også ha vært styrende for håndteringen. Likevel resulterte det i at hendelsen ble tilsynelatende behandlet som en mindre grenseoverskridelse som ikke hindret mannen fra å gjøre karriere og oppnå posisjon som biskop senere.³³

Sakene funnet behandlet i rettsvesenet var tydelig oppfattet som lovbrudd. Primært var dette anklager om voldtekt eller blodskam. Begge anklagene var svært alvorlige, som ved dom ga dødsstraff.³⁴ Utover spørsmålet om slektskap var et viktig skille mellom de to at ved voldtekt var en av partene fremstilt som overgriper og den andre et offer, mens i blodskam var i utgangspunktet begge anklaget og kunne risikere dødsstraff. Basert på dette skulle man tenke seg at dersom man anså barnet som noe man skulle verne om og forsvare, ville en blodskamsak være lite passende. Men, som saken fra 1706 belyste, var rettsinstansene motvillige til å dømme et yngre barn til døden for blodskam. Denne forskjellen mellom voksne og barn i blodskamsaker er enda tydeligere i en sak fra 1735, der en mann i Ås var anklaget for blodskam med sin 12 år gamle niese. Her var mannen tydelig fremsatt som den anklagede, mens jenta var kun et vitne og bevis på mannens kriminalitet. Jenta ble gjengående referert til som *pigebarnet* eller *barnet*, hvilket understreker at et barn på 12 år ikke var ansett å kunne være medskyldig i noe så alvorlig som blodskam.³⁵

32 Vielsen er notert her: SAKO, Sandar kirkebøker, Kirkebøker – Prestegjeldet, Kirkebok 1 1709–1733 (ingen sidetall i kilden, men s. 112 i digitalisert utgave). Sønnens dåp 22. oktober 1732 er notert på påfølgende side i samme kilde. Barnets mor, Charlotta Eleonora, kan vi finne notert døpt i samme kilde 3. mai 1719 (s. 55 i digitalisert utgave). Se også *Dagbladet* 1897: 2.

33 Det skal dog sies at hendelsen ikke ble glemt, men ble blant annet trukket frem i omtale av mannen senere, blant annet i den ovennevnte artikkelen i *Dagbladet* i 1897, og var muligens noe som var omtalt også i hans samtid.

34 Norske Lov 1687: 6-13-14, 6-13-18

35 SAO, Follo sorenskriveri, Rettergang, Tingbøker, Tingbøker I, Tingbok 36 1735–37: 63a–67a

Uskyld

Årsaken lå barnets uskyldsrenhet, i denne sammenheng på grunnlag av et barns manglende forståelse av hva handlingene innebar. Uforståelsen var igjen en markør for barndom; at barnet befant seg i en tilstand separat fra den voksne innsikt. I behandlingen av blodskamsaken fra 1706 kommenterte høyesterettsdommer Vinding at det var «utroligt og urimeligt at en dreng af 13 aar skulle sollicitere sin Stifmoder af 30 aars alder til Utugt».³⁶ Det var stemorens ansvar å oppdra og lære opp gutten, gutten kunne da ikke miste livet av hennes feilledelse. Uskyld og mangel på kunnskap ga belegg for å legge skylden klart på den voksne og la barnet gå fritt, eller i minste fall få begrenset straff.

Uskylden kunne også slå tilbake på barnet i forbindelse med deres vitnemål. I saken fra Ås ble det fremmet kritikk til barnets vitnemål da «et U-Myndigt barn der ej kand have begreb om hvis her nu Spørges, eller være vidende om i hvad henseende samme skulle hensigte».³⁷ Men, som historiker Karin Hassan Jansson påpeker i sin studie av voldtekt i det tidlige moderne Sverige, kunne barnets evne til å beskrive ting de ikke ellers skulle hatt kunnskap om, om enn med annet språk enn de voksnes, virke desto mer fellende.³⁸

I samme sak fra Ås er også skillet mellom voldtekt og blodskam svært uklart, da barnets motstand og skrik var vektlagt i vitnemålene, til tross for at det ikke var en del av påstanden om blodskam. På en side kan det tenkes at dette bygget opp under barnets uskyld, som tydelig forsøkte å unngå blodskamshandlingen, men fraværet av noen som helst diskusjon rundt barnets skyld i denne sammenheng indikerer at hennes status som barn her eliminerte henne fra kriminell deltagelse. Sammenlignet med guttens behandling i 1706 og 14-åringen i 1739 var alder trolig en viktig grunn til skillet i barnas behandling, dog endringer i rettssystemet over tid kunne også være bidragende.

Vold

Et annet viktig skille mellom blodskam og voldtektssaker var nettopp truselen om vold, hvilket måtte bevises i retten. Offeret ble derfor undersøkt

³⁶ DRA, Højesteret, Voteringsprotokoller, 1710: 45

³⁷ SAO, Follo sorenskriveri, Rettergang, Tingbøker, Tingbøker I, Tingbok 36 1735–37: 84a

³⁸ Jansson 2002: 272

av en medisinsk kyndig, slik som en jordmor eller feltskjærer, samt voksne, gifte kvinner for å finne tegn til vold på offerets kropp og klær. Dette fordret også at hendelsen ble avdekket raskest mulig, slik at undersøkelsen kunne skje mens bevisene var å finne. Dersom det ikke skjedde, kunne det skape problemer for rettsgangen. I 1744 ble det ført en sak mot en soldat som hadde forgrepet seg på en fem–seks år gammel jente gjentatte ganger. Som en del av saksgangen skulle det fremsettes vitnemål fra såkalte «besigtelseskoner», men de hadde ikke kunnet finne skader. Da barnet kom gråtende hjem til sin mor tidligere på høsten, undersøkte moren barnet selv og fant skader som støtte opp under fortellingen. Deretter forsøkte hun å ordne opp i saken ved å gå direkte til soldatens far. Hun betrodde saken også til presten, som rapporterte det videre til regimentssjefen. Innen en formell undersøkelse av barnet ble gjennomført var det gått 14 dager, og verken konene eller feltskjæreren kunne finne entydige bevis på at barnet hadde blitt voldtatt.³⁹

Penetrering

En viktig del av undersøkelsen i voldtektsanklagene var om man kunne finne bevis på at penetrering hadde skjedd. I tilfellet av den fem–seks år gamle jenta, gjorde fravær av formelle bevis på penetrering saken vanskelig, spesielt siden soldaten tilstod hendelsen, men insisterte på at full penetrering ikke hadde skjedd. Barnets unge alder og mannens tilståelse, om enn opp til et punkt, bidro nok til sakens rettskraftighet. Ikke minst var det faktum at mannen hadde båret bort jenta til et rolig sted for gjennomføringen, gjorde at mannen også kunne siktes for bortføring under tvang, som skulle straffes med døden «om endskiønt hand ikke faar sin Villie med hende».⁴⁰ Mannen fikk dødsdom som ble omgjort til livstidsdom på festningen.⁴¹

I tilfellet av voldtekten av en syv år gammel jente i Nannestad i 1715 ble jenta undersøkt av to kvinner samme dag, og to til senere. Til tross for synlig blod og at barnets kjønnsdeler var ømme, mente retten likevel at penetrering ikke kunne påvises, hvorpå mannen unnslopp med å betale

39 RA, Forsvaret, Generalauditøren, Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditoriatet, Justitsprotokoll 12, 1744–1746: 16b–17a

40 Norske Lov 1687: 6-13-22

41 RA, Forsvaret, Generalauditøren Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditoriatet, Justitsprotokoll 12, 1744–1746: 17b, 19a

for sin tid i arresten under sakens gang. Her var trolig barnets beskrivelse av akten om at han «trøchte hende med magen» av betydning, som ikke ble tolket som penetrering. Mannens intensjoner var ikke trukket i tvil, til tross for at han nektet, men det var skepsis til om penetrering kunne gjennomføres med et så lite barn.⁴²

Også i blodskam var penetrering grunnleggende for forståelse av hendelsen. I Ås-saken fra 1735 havarerte saken nettopp på tvilen knyttet til hvorvidt penetrering hadde funnet sted. Til tross for flere vitner som hadde sett 12-åringen og onkelen avkledd nedentil sammen, onkelen med tydelig ereksjon, var det ikke nok til å dømme for blodskam. Som overhoffrettsdommer Lachman påpekte, «dog ingen af Proven har kundet forklare, det de virkelig har seet rem in re eller legemlig beblandelse».⁴³ Generelt fremgår penetrering å ha vært sentralt i seksuelle lovbrudd, historiker Øystein Viskum viser at det var en viktig faktor også i bestialitetssaker i perioden.⁴⁴ Til tross for en relativ bred bruk i beskrivelser av handlinger som «umoralske og syndige», var lovens grense for seksuelle handlinger i stor grad knyttet til en smal seksualforståelse. Dersom man i blodskam var primært opptatt av å forhindre at nære slektninger fikk barn sammen, gir det mening at man var opptatt av om mulig besvangring hadde skjedd. Men blodskam ble også straffet når det ble begått med ikke enda kjønnsmodne barn.

I 1765 ble en far dømt til døden for blodskam med sin datter som han hadde forbrutt seg på fra hun var fem år til hun var åtte og et halvt. Her kunne det trolig ikke være noen frykt for at han hadde gjort datteren sin gravid, men han tilstod forholdet og hadde gjennomført fullt samleie med datteren. Saken ble ikke ansett som komplisert å dømme, men oppnådde full enighet i Høyesterett, som skiller den fra de andre sakene undersøkt i denne sammenheng.⁴⁵ Det fremstår dermed ikke som at det var frykten for avkom av for nære slektninger som var grunnlaget for lovforståelsen på dette tidspunktet, men heller at dette var forbudt ved Guds lov.⁴⁶

42 SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, Rettergang, Tingbøker, Tingbok 48, 1715–18: 59b, 86b

43 RA, Overhoffretten 1667–1797, Voteringsprotokoller (Protocolla votorum), Voteringsprotokoll 171, 1736: 69a

44 Viskum 2002: 48. Viskum påpeker videre at *emissio seminis*, ejakulasjon, markerte fullbyrdelsen av forbytelsen, men med unntak av voldtekten av tiåringen i 1744 der besiktigelseskonene fant sæd på klærne hennes, var ikke det omtalt i de nevnte sakene som omhandlet barn. RA, Forsvaret, Generalauditøren, Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditoriatet, Justitsprotokoll 11 1741–44: 274b

45 DRA, Høyesteret, Voteringsprotokoller, 1765: 400

46 Nørregaard 1788: 359

Mandbarhet

Barnas kjønnsmodenhet drøftes i liten grad i sakene, isteden er det deres generelle størrelse, alder og mentale modenhet som eventuelt ble trukket frem med tanke på deres forståelse av hendelsene og evne til å kjempe imot. Jenters såkalte «mandbarhet», deres kjønnsmodenhet, dukker kun opp i én av de nevnte sakene, i tilfellet av den 10 år gamle jenta som ble voldtatt av en soldat i 1744. Her kommenterte generalauditør Carl von der Schulenburg:

Hvis et barn er i umoden alder, fortsatt langt fra sin mannbarhet, kan intet samtykke til prostitusjon av kroppen være antatt. Det er alltid et avskyelig faktum når en voksen mann, på en måte som helt avviker fra naturen, og som resulterer i at barnet lider uopprettelig skade på helsen sin, søker å frigjøre sitt begjær.⁴⁷

Samleie med et barn som ikke enda var kjønnsmodent gjorde, i henhold til Schulenburg, den kriminelle handlingen desto mer alvorlig. Dette er spesielt interessant da Høyesteretten i 1838 slo fast at man ikke kunne rettsfølge blodskam begått med en jente som ikke enda var «mandbar».⁴⁸ Her var det da faren for graviditet som var grunnleggende for både blodskam og voldtekt. Dersom besvangring ikke var mulig, kunne man heller ikke dømme ut fra disse paragrafene. Denne tolkningen av de samme lovene som man brukte på 1700-tallet, reflekterte muligens også en markering fra Høyesteretts side om å få mer konkrete lover som håndterte seksuell omgang med barn. Utarbeidelsen av den nye kriminalloven var under arbeid, og det var med den vi fikk en seksuell lavalder introdusert i norsk strafferett.

Fokuset på penetrering i både voldtekt og blodskam i tidlig moderne tid kan ikke sees som en del av frykt for eventuelt svangerskap, men at akten først ble ansett som fullbyrdet og straffbar ved penetrerende samleie. I så måte hadde samleiet tilsynelatende en spesiell rolle, som en grense mellom det generelt moralsk forkastelige, men vanskelig straffbare, og mulig dødsstraff.

Grenseforhandlinger i kontaktsonen

Håndteringen av saker som omhandlet seksuell omgang mellom voksne og barn før introduksjonen av en seksuell lavalder avdekker forhandlinger om

⁴⁷ RA, Forsvaret, Generalauditøren, Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditoriatet, Justitsprotokoll II, 1741–44: 276a (egen oversettelse fra tysk)

⁴⁸ Langeland 2005: 104

hvor grensene var og ideer om hvor de skulle gå. Grunnlaget for forhandlingene var tydelig en uoverensstemmelse mellom moral og jus, hva som var ansett som feil, kontra hva som var definert som kriminelt straffbart.

Alder, kjønn og forståelse av hendelsen var grunnleggende parametere som ga koordinater for å orientere seg i saker som omhandlet seksuell omgang mellom voksne og barn. Noen av parameterne, slik som kjønn, var plottet inn som grenser i det juridiske kartet, mens andre ting, som alder, manglet. Det var manglene, og mer spesifikt avvik mellom de moralske og juridiske grensene, som fremprovoserte forhandlinger. Dette var svært tydelig i saken fra 1706, som gikk hele veien til Høyesterett da dommerne fra lagretten og oppover reagerte på at loven ikke satte grenser for barns rolle i seksuelle lovbrudd. Implisitt her var det at deres egne ideer om lov og rett indikerte at barn skulle behandles annerledes enn voksne i slike tilfeller, spesielt når dødsstraff truet. Når de ikke kunne finne belegg på dette, ble saken sendt videre i forsøk på å reforhandle grensene satt i loven.

Grenseforhandlerne

Dommerens rolle her favnes av det jeg vil omtale som grenseforhandlerne.⁴⁹ Denne rollen kommer tydelig frem i at de la frem argumenter for sine tolkninger av loven og hvordan den kunne brukes. Med unntak av blodskamsaken fra 1765 var de som regel ikke enstemmig enige. Mangfoldet fremgår tydeligst i sakene som ble ført i overhoffretten og Høyesterett, der det var flere dommere som skulle avgi sin vurdering av saken, men også i de ulike vektleggingene og vurderingene gjort i de ulike rettsinstansene i samme sak. Forhandlingen rundt tolkninger og justeringer i forståelse av lovens grenser var dermed også en forhandling blant fagfeller som testet ut grensene i sine argumenter.

Selv om dommerne spilte en viktig rolle i forhandlingene mellom moral og jus gjennom rettssystemet, var de ikke de eneste viktige aktørene i grenseforhandlingen. Disse forhandlingene forutsatte at saker ble oppdaget og introdusert til rettssystemet, først i lokalsamfunnet, hvor enten enkeltpersoner eller grupper reagerte på grenseoverskridende handlinger, deretter at lokale autoriteter fulgte opp og behandlet det deretter. Her var det

---

⁴⁹ Judith Beckers begrep 'kulturmegler' benyttes i andres arbeid i denne antologien, men siden det forutsetter at disse meglerne sto mellom to ulike kulturer, passer ikke dette begrepet helt her. I sakene gjennomgått her fremgår det ikke at det dreide seg om spenninger mellom ulike kulturer, men heller forhandling av grenser som var favnet av moral, men ikke lovverket. Becker 2015: 10.

gjerne foreldre, vitner og ofte prester som var tidlige aktører. I saken som omhandlet den fem–seks år gamle jenta som ble voldtatt av en soldat i 1744, var uretten forsøksvis behandlet utenfor rettsvesenet ved at moren kontaktet soldatens far. Presten ble her mellomledet som introduserte det til rettssystemet. Personene som vitnet i sakene fremgikk å ha klare meninger om sakens moralske status, trolig koblet til forventninger om rettslig behandling. I saken fra 1735, der en mann var anklaget for blodskam med sin 12 år gamle niese, var det tydelig at ryktet hadde gått angående forholdene i bygda. Da overhoffretten slet med å finne lovlig grunnlag for å dømme mannen for blodskam i fravær av bevis på penetrering, var det dog dommere som mente at han burde rømme sognet fordi han «har bragt Meenigheden forargelse til».⁵⁰ Dommerne som var langt unna hendelsen geografisk, kunne i så måte likevel preges av denne moralske forargelsen, som kanskje ga gjenklang i deres egne følelser rundt saken, i deres juridiske behandling av denne.

I voldtektssaken av syvåringen fra Nannestad var jentas far samtidig anklaget for å ha angrepet mannen. Til tross for at mannen hadde tydelige skader, som hull i hodet, dømte retten at han i sin drukkenhet selv hadde påført seg skadene, og jentas far ble frifunnet.⁵¹ Denne saken var preget av spenning mellom det moralske behovet for følger ved angrep på et lite barn og det tekniske krav til voldtectsanklagen, som offerets motstand og penetrering, et misforhold mellom jus og moral.

Forholdet mellom moral og rett har vært et diskusjonstema for juridikere i lang tid, som regel skilt som naturrett og menneskeskapt rett.⁵² Moralen som ble siktet til hos grenseforhandlerne var ikke nødvendigvis fundert i et slikt rettsteoretisk skille, men hendelsene ble oppfattet som klare lovbrudd, hvor behandlingen av den voksne og barnet reiste spørsmål som retten ikke hadde dekkende svar på. Basert på dommernes diskusjoner i sakene var ikke disse spørsmålene nødvendigvis avvist som moralske problemstillinger som ikke måtte etterstrebtes å finne svar på i loven. I saken fra 1706 var det flere som argumenterte for å ta høyde for provisjonene som lå for den kriminelles alder i drapsparagrafen, hvilket kunne være overførbart til blodskamparagrafen. Puristene på sin side holdt på at når det ikke allerede var å finne i blodskamloven, var det ikke mulig å dømme i

50 RA, Overhoffretten 1667–1797, Voteringsprotokoller (Protocolla votorum), Voteringsprotokoll 171, 1736: 69a

51 SAO, Øvre Romerike sorenskriveri, Rettergang, Tingbøker, Tingbok 48, 1715–18: 59a, 87a

52 Blandhol 2003: 60

henhold til dette. Uenigheten var stor, og saken måtte gå helt til kongen for en endelig avgjørelse. Her var det tydelig uenighet om hvor satt loven var, og hvor harde grensene her måtte ansees for å være. Kongens avgjørelse om å gi mildere straff til gutten åpnet i så måte døren for en større fleksibilitet rundt disse grensene, spesielt når det dreide seg om barn.

Kontaktsoner og grenseområder

Mary Louise Pratts begrep kontaktsoner kan være nyttig i forståelsen av tinget og rettssystemets rolle, selv om kulturmøtet nok ikke stod sentralt i disse sakene.⁵³ Tinget fungerte isteden som en kontaktsone mellom teori og praksis, der uoverensstemmelser kunne vurderes og forhandles. Rettssystemet, med tinget som førsteinstans, fungerte som en kontaktflate mellom lovenes normer og grenseoverskridende handlinger, hvor seksuelt overgrep på barn viste seg som et uavklart landskap i lovens grensekart. Fraværet av grenser på dette feltet, og forventninger om at slike grenser burde finnes, gjorde seg først gjeldende ved at man ble bevisst på at folk overskred disse grensene. Dette speiler det Sahlins har påpekt om landegrensenes natur. Selv slike fysiske grenser er da i hovedsak mentale konstruksjoner som har betydning i deres innvirkning på mennesker og deres enighet eller uenighet om deres eksistens og plassering.⁵⁴ Det faktum at disse sakene ble gjenstand for diskusjon og forhandlinger av lovene, viser at seksuell omgang som involverte barn var ansett som separat fra den som omfattet voksne. Utfordringen bestod i oppfattelse av grensenes porøsitet og ideene om nettopp hvor eventuelle nye grenser skulle gå.

Forhandlingenes resultater

Dersom man ser på sakene undersøkt her kronologisk, fremstår det som at det skjedde en endring over tid, som kan kobles til forhandlingene rundt disse grensene. Følger man fra den første saken fra 1693, hvor det var et ambivalent forhold til den 14 år gamle jentas status som barn eller voksen, kan man allerede se et skifte i saken fra 1706, der gutten, etter hans alder ble konstatert at var 13 år ved hendelsen, ble fremsatt som et problem å behandle som en voksen. Etter en lang og omstendelig prosess som tok fire år og måtte opp til høyeste autoritet i landet, ble det endelig vedtatt at

53 Pratt 1991: 34

54 Sahlins 1989: 8

barn ikke hadde samme straffskyldighet som en voksen ved blodskam. I blodskamsaken fra 1735 var barnet i denne sammenheng entydig fremstilt som offer og på ingen måte omtalt som straffskyldig i det hele tatt, et stort skifte fra 1706. Behandlingen av 14-åringen i saken fra 1739 viste at høyere alder reintroduserte tvil om barnets behandling. I voldtektssakene fra 1744 ble det tydelig uttalt fra generalauditørens side ideer om at barn var adskilt fra voksne på grunnleggende vis, hvor barna sto i fare for å skades ikke bare fysisk, men moralsk og sjelelig ved at en voksen «søker å frigjøre sitt begjær» med dem.⁵⁵ I blodskamsaken fra 1765 var den voksnes rolle, samt fraværet av diskusjon rundt barnets rolle entydig, og klar kontrast til 1706, dog her med et yngre barn på åtte år. En siste sak fra 1796 kan være illustrerende for en utvikling. Den dreide seg om en mann som hadde fått barn med sin 14 år gamle stedatter, et kjønnsvridd ekko fra 1706. Her ble det i de lavere rettsinstanser foreslått mildere straff av jenta, pisking, i så måte i tråd med høyesterettsbestemmelsen for 1706 og 1739-sakene. Høyesterett bestemte isteden at jenta skulle være helt fri for straff, hvor grunnlaget for dette var blant annet at jenta var under 15 år, og at barn under 15 år skulle erstatte skaden, på lik linje med drap og tyveri. Siden loven ikke spesifiserte erstatningsstraff, skulle jenta gå fri.⁵⁶ Lovtolkningen hadde endret seg såpass gjennom århundret at barnet gikk fra delvis medskyldig til fristilt. Barnets tilsynelatende endrede rettsstatus reflekteres i at den danske juristen Laurids Nørregaard i sin bok fra 1788 fastslo at den alminnelige lavalder i kriminelle saker var 15 år.⁵⁷

Utviklingen indikerer at praktiseringen av de samme lovene når det kom til seksuell omgang mellom barn og voksne endret seg gradvis over hundreårsperioden. Her var møtet mellom teori og praksis viktig, og spesielt en gjennomgående oppfattelse om at barnas behandling krevde nærmere diskusjon. De enkelte aktørenes ideer om rett og galt hadde en innvirkning – fra vitner med tanke på vektlegging og fremstilling i deres vitneutsagn, til prokuratorer og fogders behandling av sakene, og også dommerne i de ulike rettsinstanser. Loven og dens grenser var satt, men det var fortsatt tolkningsrom, forutsatt en vilje til å finne og benytte det.

55 RA, Forsvaret, Generalauditøren, Arkivet, Justitsprotokoller, Justitsprotokoller for generalauditoriatet, Justitsprotokoll II, 1741–44, Sak nr. 137: 276a

56 DRA, Høyesteret, Voteringsprotokoller, 1796: 676–678

57 Nørregaard 1788: 11–12. Nørregaard var professor i jus ved Universitetet i København fra 1782 og dommer ved Høyesterett. Boken referert til her var en av de sentrale lærebøkene ved jusstudiet og dermed trolig bredt lest av jurister i Danmark-Norge ved slutten av 1700-tallet.

Avslutning

De spredte, varierte og få sakene her betyr at konklusjonen om trender skal gjøres ytterst forsiktig. Dette er et tema som krever mer forskning. Intensjonen har vært å vise ikke bare at slike hendelser fant sted, men at de også ble trukket for retten i forventning om følger. For å forstå de underliggende prosessene i det som skjedde er begrepene kontaktzone og grenseområde et hjelpsomt rammeverk. De favner også dette temaets mer immaterielle og metaforiske grenser. Rammeverket bidrar til å løfte frem både aktørenes betydning som grenseforhandlere i kontaktsonen, samt lovens relative porøsitet. Begrepsapparatet er hjelpsomt til å beskrive vanskelige prosesser i et uavklart landskap. I tilfellet av seksuell omgang mellom voksne og barn i tidlig moderne Norge, finner vi et mylder av mer og mindre klare grenser knyttet til sex, kjønn, barn, voksne og, ikke minst, moral og jus. Spesielt avdekker disse sakene forhandlingene som fant sted rundt forståelsen av hva som var riktig og galt på en side og hva og hvordan man skulle straffe på den andre. Selv der det tilsynelatende fantes grenser og definisjoner i loven, var ikke de mer satt enn at de kunne bli utfordret av folks reaksjoner ved forventninger om annen behandling.

Fortolkningen av lover og regler var også preget av fortolkernes og håndhevernes kontekst, hvilket reflekteres i endringen i håndteringen over tid. Undersøkelse av avkriminaliseringen av leiermål har vist at perioden så et skifte der utenomekteskapelig sex gikk fra å bli sett som et moralsk til et økonomisk problem, der spesielt vern av de uekte barna som viktige samfunnsressurser i et sen-merkantilistisk samfunn var utslagsgivende.⁵⁸ Innenfor forskning på barndomshistorie fremheves det at en endring fant sted i løpet av 1700-tallet, der barnets egenverdi ble styrket.⁵⁹ Sirkulasjonen av nye ideer om barnets egenart og verdi anes som mulig medvirkning også inn i avkriminaliseringens fokus på barnet. Begge deler hadde trolig også innvirkning på endringene angående håndtering av barn i seksualsaker. Forhandlerne og forhandlingen om gresedragningen var ikke isolert fra den større kultur og moral, men preget av denne.

Til tross for uklare lover rundt seksuell omgang mellom voksne og barn i tidlig moderne tid var det faktum at slike saker ble ført for retten og hele veien opp til Høyesterett en indikasjon på hvor alvorlig man tok både praksis og lovene som et handlingsmessig og moralsk grensekart. Med tinget

⁵⁸ Aune 1994: 126

⁵⁹ Blom 2004: 11; Schrumpf 2007: 18; Thuen 2008: 53–65

som kontaktsone ble lakunene i kartet oppdaget og forsøkt forhandlet og rettet opp. Disse sakene viser til spørsmålstillingen om hva som var mulig å gjøre når virkeligheten viste at loven ikke hadde tegnet opp grenser som dekket behovet moralen etterspurte. Resultatet var en sakte forhandling av grenser hvor lovens praksis hadde et fremforhandlet grensekart som ble utviklet og benyttet gjennom 1700-tallet, frem til nye forhandlinger gjorde seg gjeldende ved utviklingen av et helt nytt lovverk på 1800-tallet.

Forfatterbiografi

Susann Holmberg er førsteamanuensis i historie ved Høgskulen på Vestlandet. Hun forsker på kunnskap, medisin og seksualitet i det tidlige moderne Danmark-Norge.

Referanser

- Aune, A. (1994). *Avkriminalisering av leiermål: Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålsaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727–1797* (Tingbokprosjektet nr. 10). Universitetet i Oslo.
- Becker, J. (2015). *European missions in contact zones: Transformation through interaction in a (post-)colonial world*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Blandhol, S. (2003). Om rett og moral. *Tidsskrift for rettsvitenskap*, 116(1), 60–78. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3096-2003-01-03>
- Blom, K. (2004). *Norsk barndom gjennom 150 år. En innføring*. Fagbokforlaget.
- Dagbladet*. (1897, 24. januar). Bergens Stifts Biskoper og Præster etter Reformationen. <https://www.nb.no/items/fe7b4c145d6c82468d78e8676b616fc1?page=1&searchText=Calundan%20Tidemand>
- Dahl, G. (2017). Konfirmasjon i gamle dager – tvang eller tilpasning? Kirkebøkene forteller. *Prismet forskning*, 68(1/2), 77–93. <https://doi.org/10.5617/pri.4766>
- Drevland, S. (2016). *Sedelighetssaker på Helgeland. En undersøkelse av sedelighetssaker på tinget, og sedelighetsforbrytere i møte med retten, kirken og lokalsamfunnet på Helgeland 1717–1736* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://hdl.handle.net/10852/51326>
- Eliassen, J. & Sogner, S. (1981). *Bot eller bryllup: Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*. Universitetsforlaget.
- Hals, C. E. (2010). *Christiania Tukthus: Sedelighetsforbrytelser 1775–1779 og 1795–1799* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-24992>
- Hoff, R. H. (1996). «Avlet i synd og ondskap.» *En sosial- og retthistorisk undersøkelse av fødsler utenfor ekteskap i Kristiansund 1742–1801* (Tingbokprosjektet nr. 13). Universitetet i Oslo.
- Holmberg, S. (2016). *Likhet for loven? Praktisering av sedelighetsloven for kondisjonerte og allmue i Christiania, 1750–1770* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://hdl.handle.net/10852/51302>
- Jansson, K. H. (2002). *Kvinnofrid: Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*. [Doktogradsavhandling]. Uppsala Universitet.
- Langeland, N. R. (2005). *Siste ord. Høgsterett i norsk historie 1814–1965* (Bd. 1). Cappelen.

- Liliequist, J. (1998). State policy, popular discourse, and the silence on homosexual acts in Early Modern Sweden. *Journal of Homosexuality*, 35(3–4), 15–52. https://doi.org/10.1300/J082v35n03_02
- Lykkedrang, S. R. (2020). *Underordnet og likeverdig? En undersøkelse av kvinners rettslige og sosiale handleevne i Høvåg og Vestre Moland i Nedenes amt, på 1700-tallet*. [Masteroppgave, Universitetet i Agder]. AURA. <https://hdl.handle.net/11250/2679747>
- Nissen, G. B. (1976). *Trekk av norsk strafferettspleie i tidsrommet 1700–1842. Guds ord og kongens lov*. Universitetsforlaget.
- Nørregaard, L. (1788). *Forelæsninger over den danske og norske private Ret* (Bd. 4). Gyldendal.
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the contact zone. *Profession*, 33–40.
- Risa, L. (1974). *Geistlige og verdslige sanksjonar mot ugifte mødre. Ei gransking av lov og rettspraksis i sedelegheitsaker, bygd på rettsmateriale frå Stavanger amt 1721–1741* [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Rosen, W. (1993). *Månens kulør. Studier i dansk bøssehistorie 1628–1912*. Rhodos.
- Sahlins, P. (1989). *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press.
- Sandvik, H. (2002). *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Schrumpf, E. (2007). *Barndomshistorie*. Samlaget.
- Slyngstad, M. (1994). *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tukthus i perioden 1741–63* (Tingbokprosjektet nr. 8). Universitetet i Oslo.
- Sogner, S. (1995). Illegitemitet i et kjønnsperspektiv på maktstaten i tidlig nytid. I A. M. Møller (Red.), *Folk og erhverv: Tilegnet Hans Chr. Johansen* (s. 33–45). Odense Universitetsforlag.
- Solli, A. (2003). *Livsløp – familie – samfunn: Endring av familiestruktur i Norge på 1800-talet* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen]. BORA. <https://hdl.handle.net/1956/3061>
- Teige, O. (2020). En ujevnelig synd. Rettssaken mot Aron Åsulfen i 1693 og rettsforfølgelsen av homoseksuelle handlinger i Norge i tidlig nytid. *Historisk tidsskrift*, 99(4), 266–285. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-04-02>
- Telste, K. (1993). *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652–1710* (Tingbokprosjektet nr. 5). Universitetet i Oslo.
- Terjesen, H. M. (1994). *Blodskam og leiermål i forbudne ledd. En studie med utgangspunkt i kilder fra Rogaland i tidsperioden 1602–1659/61* (Tingbokprosjektet nr. 9). Universitetet i Oslo.
- Thinn, C. (2013). *Gapestokken som sanksjonsmiddel. En rettshistorisk studie om bruk av gapestokk i Hordaland i perioden 1650–1750* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-37493>
- Thuen, H. (2008). *Om barnet. Oppdragelse, opplæring og omsorg gjennom historien*. Asbrakt forlag.
- Viskum, Ø. (2002). *Fortielse og straff: Rettsforfølgelse av crimen bestialitatis i Norge 1687–1842* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://hdl.handle.net/10852/23554>
- Ødeskaug, G. I. A. (2006). *Leiermål i Setesdal. En undersøkelse av rettslige og sosiale følger av utenomekteskapelig seksualitet i perioden 1725–1815* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-14832>

KAPITTEL 4

Skulehaldaren på landsbygda – ein meklar i ei kontaktsone?

Harald J. Krøvel Høgskulen i Volda

Abstract: This article relies on the term 'contact zone', introduced by the American linguist and literary scholar Mary Louise Pratt, in an analysis of the relationship between common people and civil servants in 19th century Norway. It has been argued that the cultural conditions in rural Norway during this period were characterised by a dichotomy between a peasant culture and a civil servant culture (*embetsmannskultur*). Based on an autobiography written by a schoolteacher, Hans Hansson Pällarviken (1798–1863) from Vågå in Nord-Gudbrandsdalen, the term 'contact zone' is used to shed light on the relationship between the two cultures. The teachers in the local school could under certain circumstances – not least through their relationship with the vicar – stand in an intermediate position between the two cultures, and could thus play the role of mediators or brokers between the two cultures. The study has shown that the term 'contact zone', in combination with the term 'broker', can shed light on and provide a better understanding of social and cultural conditions in a dynamic period of change in Norwegian history during the 19th century.

Keywords: contact zone, brokerage, cultural history, educational history, autobiography, cultural hybridity

Innleiing

Den amerikanske språk- og litteraturforskeren Mary Louise Pratt lanserte på 1990-talet omgrepet «kontaktsone» for å analysere møte mellom ulike kulturar. Med kontaktsone meiner ho «social spaces where cultures meet, clash, and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power».¹ Utgangspunktet for Pratt er fjernt både i tid og rom frå det som er tema i denne artikkelen: norsk kulturhistorie på 1800-talet. Vi er i det tidlegare inkariket i dagens Peru tidleg på 1600-talet, der Felipe Guaman Poma de Ayala skreiv eit 1200 siders langt brev til kong Filip 3. av Spania. Brevet, som også inneheld mange teikningar, vart gjenoppdaga i Det Kongelige Bibliotek i København i 1908. Innhaldet i brevet var dels spansk, dels på det innfødde språket quechua. Pratt nyttar denne kjelda til å analysere møte mellom ulike kulturar, den spanske erobrarkulturen og kulturen til inkaene i perioden etter oppdagingane.

Utgangspunktet for denne artikkelen vil vere møte mellom embetsmanns- og bondekulturen som gjorde seg gjeldande i Bygde-Noreg på 1800-talet. Siktemålet vil ikkje vere å samanlikne den kulturelle todelinga som prega det norske bygdesamfunnet på 1800-talet med kulturmøtet mellom inkaene og dei spanske erobarane, men å drøfte om analysereiskapane som Pratt nyttar, har overføringsverdi til norske samfunnsforhold på 1800-talet. Fokuset vil særleg liggje på aktørar som har ein mellomposisjon i forhold til to kulturelle motpolar, og her vert skulehaldaren vurdert som ein sentral figur. Men først litt om analysen til Pratt av teksten til Felipe Guaman Poma de Ayala og bruken hennar av omgrepet kontaktsone.

Transkulturasjon og kontaktsone

For Pratt står aktøren Felipe Guaman Poma de Ayala fram med ei form for sosiokulturell kompleksitet som kjenneteiknar forholda i ei kontaktsone.² Han var ein innfødd frå Andesfjella som hevda han kunne føre røtene sine attende til eit adeleg opphav i inkasamfunnet. Samstundes hadde han – i alle fall til ein viss grad – tileigna seg kristendommen. Pratt trur han kan ha vore tilsett i den spanske administrasjonen, enten som tolk, skrivar eller assistent i det spanske skatteinnkrevjingsapparatet. Teksten han adresserte

1 Pratt 1991: 34

2 Pratt 1991

til den spanske kongen, var skriven både på spansk og språket til inkaene. Illustrasjonane til teksten er også prega av både europeisk kultur og trekk frå inkakulturen. Medan sjølv biletsjangeren må karakteriserast som europeisk, representerer den romlege symbolismen i materialet verdiar knytt til kulturen i Andes-området. Pratt fangar dette mangfaldige og motsetnadsfylte uttrykket i omgrepet transkulturasjon.³ Dette omgrepet vart på 1900-talet teke i bruk i etnografien og antropologien som nemning på ein prosess der personar som høyrde heime i ei underordna eller marginal gruppe, skapte ulike kulturprodukt av råmateriale som tilhørde og vart overført frå den dominerande kulturen. Gjennom vektlegginga av det kreative og skapande innslaget i prosessen stod omgrepet transkulturasjon i opposisjon til dei meir reduserande omgrepa akulturasjon og assimilasjon. Medan dei underordna gruppene knappast kunne kontrollere kva som sprang ut av den dominerande kulturen, kunne dei kontrollere kva element som vart tekne opp i deira eigen kultur, gjennom å velje å ta i bruk visse element og sjå bort frå eller utelukke andre.

Ifølgje Pratt er transkulturasjon som fenomen noko som høyrer til kontaktsona mellom to kulturar. Pratt si tilnærming har særleg fokus på tekstar. Sentralt står det ho kallar autoetnografiske tekstar, som ho definerer som tekstar der folk prøver å skildre seg sjølv ved hjelp av representasjonar andre har skapt av dei.⁴ Ofte er desse tekstane konstruerte som responsar på, eller går i dialog med, tekstar som definerer dei sjølv som «dei andre» innanfor den dominerande kulturen. På denne måten representerer slike tekstar eit selektivt samarbeid med den dominerande kulturen. Samstundes kan dei innehalde meir eller mindre open opposisjon, t.d. i form av parodiske framstillingar av dei styrande. Pratt peikar på at desse autoetnografiske tekstane ofte markerer introduksjonen av marginale grupper i skriftkulturen til den dominerande gruppa eller samfunnseliten.

Dei to kulturane og kontaktsoner i Noreg på 1800-talet

Sjølv om avstanden til Sør-Amerika på 1600-talet er stor, kan det vere verdt å undersøkje om ikkje perspektiva som ligg i omgrepet kontaktzone, også kan overførast til landsbygda i Noreg på 1800-talet. Det norske samfunnet

3 Pratt 1991: 36

4 Pratt 1991: 35

i denne perioden har gjerne vore analysert med utgangspunkt i den såkalla tokulturmodellen, der embetsmannskulturen stod mot den talmessig dominerande bondekulturen.⁵ Som makthavarar i den nye norske staten sat dei fåtalege embetsmennene etter 1814 i styringsposisjonar spreidde utover landet, som ei tynn hinne, slik Jens Arup Seip har formulert det.⁶ På sentrale livsområde som språk, levkår, materiell kultur og bokleg lærdom skilte embetsmennene og familiane deira seg relativt klart frå bondesamfunnet i norske bygder. Denne kulturelle avstanden var truleg også grunnlag for utviklinga av eigne kulturelle identitetar, noko som har gjeve opphav til forståinga av det norske samfunnet på 1800-talet som eit kløyvd samfunn. Med tanke på Pratts omgrep kontaktzone er det også avgjerande at forholdet mellom representantar for dei to kulturane var eit tydeleg asymmetrisk forhold. Embetsmennene representerte statsmakta og styrte lokalsamfunna på vegner av statsmakta også i tida etter 1814, slik dei hadde gjort det under eineveldet. Den politiske og rettslege dominansen til embetsmennene er opphavet til det Seip har kalla embetsmannsstaten i perioden 1814–1884. Berre langsamt erobra bøndene makta på nye politiske arenaer på lokalt, regionalt og nasjonalt nivå. Til grunn for denne kontinuiteten i makta til embetsmennene låg den politiske, sosiale og kulturelle kapitalen som dei rådde over i utgangspunktet, og som m.a. omfatta både utdanning, administrativ kompetanse og bokleg lærdom i vidare forstand.

I møte mellom kulturar – innanfor det Pratt kallar kontaktsona – kan det vere særleg interessant å analysere aktørar som står i ein mellomposisjon. Pratt framstiller Felipe Guaman Poma de Ayala nettopp som innehar av ein slik mellomposisjon, og denne typen aktørar kan spele rolla som meklar mellom to kulturar innanfor ei kontaktzone. I denne artikkelen vert skulehaldarane i dei norske bygdesamfunna i første halvdel av 1800-talet vurdert som moglege meklarar mellom to kulturar, embetsmannskulturen og bondekulturen, og siktemålet vil vere å sjå om omgrepa og tilnærminga som Pratt opererer med, kan betre forståinga vår av rolla til skulehaldaren i denne perioden. Til denne undersøkinga har eg valt å rette blikket mot ein skulehaldar som verka i åra fram mot midten av 1800-talet i Vågå prestegjeld i Gudbrandsdalen. Hans Hansson Pillarviken (1798–1863) skreiv sin eigen sjølvbiografi, og det er målsetjinga mi å analysere denne sjølvbiografien med utgangspunkt i dei teoretiske perspektiva til Pratt.

5 Om denne tokulturmodellen og tokulturlæra: sjå Hyvik 2016 og Rian 2003: 94 f.

6 Seip 2010: 62

Før midten av 1800-talet hadde dei færraste omgangsskulelærarane i norske bygdesamfunn utdanning utover den dei sjølve hadde tileigna seg i allmugeskulen, bortsett frå litt opplæring av presten. Rolla som omgangsskulelærer var i lovverket tydeleg knytt opp til ein identitet forankra i bondesamfunnet og bondekulturen. I samband med opprettinga av obligatorisk allmugeskule på landsbygda i Noreg vart det i den såkalla plakaten frå 1741 understreka at skulehaldaren skulle vere «Landets Levemaade og Kost bevandte».⁷ Grunngevinga var i første rekkje praktisk. Omgangsskulelæraren måtte ta til takke med maten han fekk servert rundt om på gardane han underviste på. Kanskje var det også ein pedagogisk tanke bak: at dei unge elevane skulle få opplæring av representantar frå deira eigen kultur. Den låge løna til skulelæraren gjorde uansett at ein knappast kunne rekruttere andre enn bygdefolk inn i rolla som skulehaldar.

Bakgrunnen for etableringa av obligatorisk allmugeskule på landsbygda kring 1740 var religiøs. Det sentrale tiltaket var uttrykk for statspietismen som dominerte hos dei styrande på denne tida, frå pietistkongen sjølv, Kristian 6., og nedover i det dansk-norske embetsverket.⁸ Skulen hadde i første rekkje eit religiøst formål og eit religiøst innhald. Å lære å lese var berre ein grunnleggande reiskap for å kunne tileigne seg Bibelen og andre religiøse skrifter. Dette innebar at det var presten som fekk ansvaret for skulen innanfor sitt embetsdistrikt, ei ordning som varte ved til siste halvdel av 1800-talet. Skulevesenet var såleis forankra i to ulike delar av det sosiokulturelle landskapet i Noreg tidleg på 1800-talet. Skulen hadde ein fot i embetsmannsmiljøet, ein i bondesamfunnet. Det låg derfor til rette for ein relasjon mellom presten og skulehaldaren som både var stands- og kulturoverskridande. Denne relasjonen var ofte avgrensa både i varigheit og djupne. Mange av skulehaldarane slutta tenesta etter å ha fungert som omgangsskulelærer i sju år, den tenestetida som kravdest for å sleppe militærtjeneste. Men i meir sjeldne tilfelle kunne forholdet mellom prest og lærar også verte ein personleg relasjon som gjerne gav livet til ei ung lærarspire ei ny retning. Det er i første rekkje mellom desse sistnemnde ein finn dei som kan karakteriserast som meklarar.

7 *Placat og nærmere Anordning angaaende Skolerne paa Landet i Norge (...) den 5te Maji 1741e*, § 5. Kirkehistorisk arkiv ved Norsk Lærerkademi, <http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/indexlover.htm>.

8 Thuen 2017: 18

Hans Hansson Pillarviken – ein meklar i ei kontaktsone?

Etter sjølvbiografien han skreiv mot slutten av livet, var Hans Hansson fødd på garden Pillarviken i Vågå 15. mars 1798.⁹ Pillarviken ligg ved Lalm i Ottadalen, som på denne tida tilhørde Sel anneks i Vågå prestegjeld. Foreldra var Hans Olsson og Marit Kristensdotter, og han vaks opp saman med fleire søsken på den vesle garden i Sel.¹⁰ Allereie i 1813/14 tok han til som omgangsskulelærer i Heidalen, eit anneksokn i Vågå. Først hausten 1814 gjennomførte han prøva for skulehaldarstillinga, og fram til 1822 var han omgangsskulelærer i Sel. Etter ein periode som skulehaldar i Kvam anneksokn, Fron prestegjeld, vende han tidleg på 1830-talet attende til Sel og Vågå. Her skulle møtet med soknepresten Hans Peter Schnitler Krag (1794–1855) få stor betydning for Hans Hansson. Krag brann for skulesaka, og han klarte å etablere ein fastskule i Vågå på midten av 1830-talet.¹¹ Pillarviken let seg inspirere av Krag til å starte sin eigen fastskule i Sel, og han fekk også økonomisk støtte frå Krag i denne saka.¹² Pillarviken var såleis ikkje ein typisk skulehaldar, og han utmerkte seg også ved andre boklege syslar, m.a. som salmediktar. Etter at presten Krag forlet Vågå i 1842, hadde Pillarviken ulike stillingar i det lokale skulevesenet, til dels også som huslærer.

Antropologen Eric Wolf har definert kulturelle meklarar (*cultural brokers*) som «groups of peoples who mediate between community-groups in communities and nation-oriented groups which operate through national institutions».¹³ I utgangspunktet synest denne forståinga av meklarrolla å høve godt på Hans Hansson Pillarviken, og for så vidt også andre skulehaldarar i perioden. Ein skulehaldar var gjennom oppveksten tydeleg forankra i lokalsamfunnet («community»), samstundes som han i rolla som lærar hadde nær kontakt med ei gruppe som opererte gjennom nasjonale institusjonar. Embetsmenn var ei gruppe som nærast per definisjon verka gjennom nasjonale institusjonar, og kontakten med presten – ei av dei mest sentrale embetsgruppene i denne perioden – gjer det rimeleg å vurdere skulehaldaren som ein meklar. Ja, gjennom skulehaldarrolla var

9 Sjølvbiografien føreligg som upublisert manus (20 s.) i privatarkivet etter Hans Hansen Pillarviken ved Statsarkivet i Trondheim. For dateringa av sjølvbiografien, sjå Hougen 1940: 351.

10 Folketeljinga for Vågå prestegjeld 1801. Digitalarkivet.

11 Hougen 1940: 372

12 Hougen 1940: 375

13 Wolf 1956: 1075f, referert i Lindquist 2015.

Pillarviken og andre omgangsskulelærarar sjølve ein del av skulen som nasjonal institusjon, samstundes som dei gjennom den praktiske skulekvardagen forholdt seg til det bygdesamfunnet dei levde i.

Sjølvs om skulehaldaren kan karakteriserast som ein meklar i snever forstand, avgrensa til skulen som institusjon, er vi først og fremst interessert i å vite om han også kan forståast som ein meklar i breiare forstand, i møtet mellom den hegemoniske embetsmannskulturen og den lokale bondekulturen. Det vil her vere sentralt å fange opp kva informasjon som vart formidla gjennom meklarrolla utover det som hadde med skule og opplæring å gjere. Det er lett å tenkje seg at denne informasjonen eller kunnskapen kan dreie seg om bokleg lærdom, at skulehaldarar som Pillarviken gjennom si meklarrolle kunne spreie bokleg lærdom innanfor sine lokalsamfunn. Pillarviken var ein lesande bonde. I sjølvbiografien sin fortel han om korleis han allereie som barn las religiøs litteratur som fanst i heimen, og den boklege interessa synest å ha følgt han gjennom heile livet. Som så mange andre skulehaldarar i denne perioden var han langt på veg ein autodidakt. Etter at fastskulen hans i Sel hadde vorte avvikla tidleg i 1840-åra, skipa han til møte for unge og gamle i den tidlegare fastskulen.¹⁴ På slike tilstellingar må ein tenkje seg at det har vore formidla bokleg lærdom frå elitekulturen, men også lokalt segnstoff og bygdehistorier. Slike møte mellom skulehaldarar av Pillarviken sin type og eit utval av interesserte bygdefolk må kunne karakteriserast som sentrale kultur møtearenaer i bygdesamfunnet på 1800-talet.

Men ei todeling i folke- og elitekultur når det gjeld bokleg danning er sjølv sagt ei grov forenkling. Ikkje minst har Jostein Fet sine granskingar frå Nordvestlandet vist at bøndene hadde bøker i heimane, dei var lesande bønder. Som nemnt fortel Pillarviken sjølv at han som barn kunne lese religiøse skrifter i heimen, og i røynda var det nettopp religiøs litteratur som dominerte i bondeheimane på 1700- og første del av 1800-talet.¹⁵ Sjølvs om ein må ta omsyn til at det fanst ulike religiøse impulsar, vil det nok vere verdsleg kultur i tilknytning til fag som naturfag og historie at formidlingsaspektet ved verksemda til Pillarviken hadde si mest fornyande kraft. Slike fag hadde også ein sentral plass i fastskulen til Krag, som kom til å stå som eit førebilete for Pillarviken. På denne måten kom både Pillarviken

¹⁴ Hougen 1940: 378

¹⁵ Fet 1995: 254

og Krag til å føregripe den faglege vendinga mot undervisning i verdslege emne som først og fremst kom med skulelova i 1860.¹⁶

Formidlinga av kultur gjekk likevel ikkje berre ein veg, frå eliten til folket. Pillarviken var ein av kontaktpersonane til Peter Chr. Asbjørnsen då han samla inn eventyr og segner i Gudbrandsdalen på 1840-talet.¹⁷ Slik kom han til å formidle folkekultur til representantar for embetsmannseliten, som tok til å interessere seg for kulturelle drag hos bygdefolket, i tråd med «oppdaginga» av folket under nasjonalromantikken.¹⁸ Pillarviken gjekk såleis inn i ei typisk meklarrolle, der framande trekk ved den lokale kulturen vart omsett og overført til den hegemoniske elitekulturen. På eiga hand tok Pillarviken dessutan til å samle inn viser på bygdemål.¹⁹ Om ikkje dette vart gjort med tanke på vidareformidling til representantar for embetsmannskulturen, viser det i alle fall prov på ei distansert og tvitydig haldning til element i bondekulturen.

Ein kan også kaste lys over karakteren til meklarrolla ved å sjå på det nettverket Pillarviken som aktør var ein del av. I sjølvbiografien hans får relasjonane til dei ulike prestane ei sentral rolle, og det er tydeleg at forholdet til presten betydde mykje for han. Både sjølvbiografien og den bevarte brevsamlinga etter Pillarviken viser dessutan at han i stor grad dyrka relasjonar med personar som var i ein liknande posisjon som han sjølv, dvs. personar som hadde ei tvitydig sosial og kulturell orientering knytt til skulesektoren. Pillarviken hadde såleis nært samkvem med andre personar av bondeopphav i krinsen kring presten Krag i Vågå. Dei fremste mellom desse var brørne Hougen – Fredrik, Paul og Engebret, som alle tok lærarutdanning ved Klæbu seminar etter hjelp og støtte av Krag. Det er sjølv sagt ei rekkje kjeldekritiske problem knytt til både graden av sjølvrepresentasjon og ein sannsynleg skeiv sosial balanse i kjeldematerialet, men det er likevel ein lokkande tanke at ein gjennom desse egodokumenta (sjølvbiografiske notat og brev) får eit inntak i sentrale aktørar og nettverk som verka i ei typisk kontaktzone på den norske landsbygda i første halvdel av 1800-talet. Aktørane i denne kontaktsona er bundne saman dels av horisontale band mellom evnerik bygdeungdom med interesse for skulen, dels av vertikale band til representantar frå den dominerande embetsmannskulturen, i

16 Thuen 2017: 65

17 Hougen 1940: 385

18 Sørensen 2001: 168, 91 ff.

19 Hougen 1940: 410

første rekkje opplysningsprestar av Krag's kaliber. I denne konfigurasjonen framstår aktørane som meklarar mellom to kulturar.

Sjølvsbiografien til Pillarviken – eit produkt av ei kontaktsone?

Pratt sin bruk av kontaktsone-omgrepet tek først og fremst utgangspunkt i tekstar, meir spesifikt det ho kallar autoetnografiske tekstar. Hans Hansson Pillarviken skreiv mot slutten av livet ein tekst der han fortalde om livet sitt som skulehaldar i Nord-Gudbrandsdalen i første halvdel av 1800-talet. Kan ein karakterisere sjølvsbiografien til Pillarviken som ein slik autoetnografisk tekst, og kva fortel det i så fall om posisjonen til skulehaldaren i den norske omgangsskulen i første halvdel av 1800-talet?

Som sjanger er sjølvsbiografien gjerne oppfatta som eit borgarleg kulturuttrykk, langt frå kvardagslivet til bønder. Frå byrjinga av 1800-talet var det særleg kvinner og menn frå embetsmannssjiktet i Noreg som var aktive i utforminga av ulike personlege tekstsjangrar, mellom dei sjølvsbiografiar.²⁰ Sjolv om Jostein Fet har avdekt ein mangfaldig skriftkultur hos bønder og allmuge på 1600-, 1700- og tidleg 1800-tal, er det i første rekkje annalar, dagbøker og brev som utgjer det ein kan kalle ego-dokumenta frå det gamle bondesamfunnet.²¹ Dei typiske bondeannalane og bondedagbøkene har i liten grad eit personleg og sjølvcentrert innhald, men legg meir vekt på ytre, praktiske forhold som vår og gardsdrift.²² Den svenske historikaren Britt Liljewall har hevda at sjølvfokuset i sjølvsbiografiar var eit frammandelement i bondekulturen fordi det braut med den kollektive karakteren til det gamle bygdesamfunnet.²³ At Pillarviken tok i bruk denne sjangeren, kan derfor tolkast som eit uttrykk for at han hadde tileigna seg eit kulturelt element som ganske klart var knytt opp til elitekulturen i samfunnet. Bruken av sjølvsbiografien som sjanger var likevel ikkje eit enkelt spørsmål for Pillarviken. Vi har bevart delar av korrespondansen mellom Pillarviken og vennen Engebret Hougen, og dette materialet kastar nærare lys over prosessen kring utforminga av den sjølvsbiografiske skissa til Pillarviken. I brevet Pillarviken sende til Hougen saman med sjølvsbiografien i september 1857, bad såleis Pillarviken om at teksten ved eventuell publisering ikkje måtte

20 Gimnes 1998: 16

21 Fet: 2003

22 Fet 2003: 141

23 Liljewall 2002: 210 f.

vere skriven i hans namn: «jeg ingenlunde vil at der skal tales i mit Navn, eller som om jeg selv skulde fortælle om mig, men at en Anden fortæller om mig af sit Eget».²⁴ Pillarviken overlet då også til Hougen å fylle ut den delen av forteljinga som gjaldt tida då dei to stod kvarandre nærast, dvs. perioden då dei begge tilhørde krinsen rundt sokneprest Krag i Vågå. Det synest klart at Pillarviken ønskte at Hougen skulle skrive biografien i sitt namn. Mykje tyder såleis på at Pillarviken hadde eit ambivalent forhold til teksten han hadde skrive, og statusen til teksten som sjølvbiografi er då heller ikkje eintydig. Snarare enn ein sjølvbiografi i streng forstand er det snakk om eit sjølvbiografisk notat som er meint som grunnlag for ein biografisk tekst.

I brevet til Hougen understrekar Pillarviken at det i sjølvbiografien «ikke [er] lagt den aller mindste Vind paa hverken Stiil, Ord eller Sammenhæng».²⁵ Det er likevel ikkje noko ved språkføring eller formelle trekk ved teksten som spesifikt peikar attende på kulturelle trekk ved bondesamfunnet. Teksten har dermed ikkje den samansette karakteren som Pratt finn i sine autoetnografiske tekstar, sjølv om nærare analyse av ordval, grammatikk og ortografi sjølv sagt kan avsløre trekk som kan knytast til Pillarviken sin sosiale og kulturelle bakgrunn. Samanlikna med teksten som Felipe Guaman Poma de Ayala stilte til spanskekongen, er det grunn til å tru at sjølvbiografien til Pillarviken er eit meir eintydig produkt i kulturell forstand.

No er likevel ikkje sjølvbiografien berre ein borgarleg sjanger, men også i høgste grad eit litterært formuttrykk av religiøs karakter. Fleire vil såleis peike på verket *Bekjennelser* til den kristne teologen og filosofen Augustin (354–430) når ein skal søkje opphavet til den sjølvbiografiske sjangeren i den vestlege verda.²⁶ I Noreg skreiv Hans Nielsen Hauge (1771–1824) fleire tekstar med sjølvbiografisk innhald som både femna om det ytre livet hans og den særeigne religiøse utviklinga han gjennomlevde.²⁷ Pillarviken tilhørde sjølv det haugianske miljøet i Nord-Gudbrandsdalen, og det er ikkje usannsynleg at han kan ha kjent til desse skriftene. Som vi snart skal sjå, dreier også mykje av Pillarviken sin sjølvbiografi seg nettopp om rivinga mellom religiøse og verdslege aspekt ved livet, der den indre, religiøse utviklinga

24 Brev frå Hans Hansson Pillarviken til Engebret Hougen, datert 20. september 1857. Personalialokalialia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

25 Brev frå Hans Hansson Pillarviken til Engebret Hougen, datert 20. september 1857. Personalialokalialia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

26 Gullestad 1996: 19; Kondrup 1982: 35; Gimnes 1998: 14

27 Molland 1979: 52 f.

får etter måten stor plass. I teksten legg ikkje Pillarviken skjul verken på personlege veikskapar, syndefull åtferd eller livskriser av sjeleleg og religiøs karakter. Det verkar såleis sannsynleg at den kristne vedkjenningslitteraturen utgjer noko av bakgrunnen for sjølvbiografien til Pillarviken.

I forlenginga av Liljewalls resonnement må ein registrere at den religiøse sjølvbiografien, i vel så stor grad som den borgarlege, strir mot den kollektive karakteren som gjerne vert tilskrive bondesamfunnet. På den andre sida er det ikkje urimeleg at den inderleggjeringa og individualiseringa som pietismen representerte frå 1700-talet og utover, skapte rom også i bondesamfunnet for eit individuelt uttrykk som den religiøse sjølvbiografien.

Maktutøving i kontaktsona

I sin omtale av autoetnografiske tekstar framhevar Pratt at forfattaren av slike tekstar prøver å skildre seg sjølv og sin eigen bakgrunn ved hjelp av representasjonar skapte av andre.²⁸ Dersom ein kan vurdere sjølvbiografien til Pillarviken som ein slik type tekst, må ein kunne forvente at sjølvbiografien vil innehalde representasjonar av bønder og omgangsskulelærarar som er skapte av embetsmannseliten eller embetsmannsstaten. I denne samanhengen er det viktig å peike på at Pillarviken i sjølvbiografien i stor grad knyter sitt liv til prestar. Han fortel om møte med ei rekkje prestar i ulike fasar av livet, frå møtet med prosten i Gudbrandsdalen, Broch, på garden Tolstad i samband med prøva Pillarviken måtte gjennomføre for å kunne ta til som ung skulehaldar i 1814, til møtet med presten Krag tidleg i 1830-åra.²⁹ Gjennom den vekta han legg på relasjonen til presten, reproduserer han på sett og vis biletet av seg sjølv som undersått i embetsmannsregimet, samstundes som han langt på veg stadfestar relasjonen prest–skulehaldar som sjøelve navet i drifta av allmugeskulen. Dei asymmetriske tilhøva vert såleis indirekte tematisert i sjølvbiografien.

Makt er i det heile eit sentralt aspekt ved det som Pratt definerer som ei kontaktzone.³⁰ I tillegg til det som er nemnt ovanfor om maktspektet ved representasjonar i teksten, kan også autoetnografiske tekstar tematisere makt i form av skjult eller open opposisjon. Finn ein noko slikt i sjølvbiografien til Pillarviken? No må det opplysast at den sjølvbiografiske teksten

28 Pratt 1991: 35

29 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokal 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

30 Pratt 1991: 35

til Pillarviken – i motsetning til t.d. skriftstykket som Felipe Guaman Poma de Ayala adresserte til den spanske kongen Filip 3. – ikkje er stilt til styresmaktene. Pillarviken vona at sjølvbiografien skulle publiserast i *Illustreret Nyhedsblad*, som i perioden 1851–1866 var redigert av den tidlegare sambygdingen hans, Paul Botten-Hansen.³¹ Denne epoken rundt 1850 var allment prega av aukande publiseringsaktivitet, og dette gjaldt også blad og tidsskrift knytt til allmugeskulen. Den kjende folkeopplysaren Ole Vig tok såleis tidleg på 1850-talet til å gje ut *Den norske Folkeskole*, eit månadsblad for skulen, i tillegg til at han redigerte opplysningsbladet *Folkevennen*.³² Pillarviken hadde kontakt med Vig gjennom vennen Engebret Hougen, som på si side spelte ei rolle i dei organisasjonsframstøytane som samla norske lærarar på denne tida.³³ Inngangen til 1850-åra var ei dynamisk tid for den norske lærarstanden, der seminarutdanna lærarar stilte seg i brodden for å skipe organisasjonar som målbar interessene til lærarane. Det er først og fremst på denne bakgrunnen sjølvbiografien til Hans Pillarviken bør forståast, som eit forsøk på å gjere si historie gjeldande i ein formande fase av norsk skulehistorie. Men kanskje hadde også den sjølvbiografiske teksten ein meir prosaisk bakgrunn. I eit brev til Engebret Hougen datert 24. mai 1856, knappe halvanna år før han sende over sjølvbiografien til vennen og den tidlegare sambygdingen sin, hadde Pillarviken fortalt at han hadde planar om å søkje Stortinget om pensjon etter eit langt liv som lærar.³⁴ Ein biografi publisert i eit offentleg tidsskrift kunne nok tene Pillarviken si sak her.

Med denne bakgrunnen for sjølvbiografien er det kanskje ikkje så overraskande at ein finn få spor av open kritikk av styresmakter eller styresett. Derimot finst det ei kritisk haldning til individuelle representantar for styringssystemet, dvs. embetsmenn. For sjølv om framstillinga til ein viss grad reproducerer forholdet mellom embetsmann og undersått, prest og lærar, er det ikkje noka underdanig og audmjuk haldning til prestane Pillarviken uttrykkjer. Tvert imot vert mange av prestane omtala kritisk. Dette gjeld ikkje minst sokneprest Fietzens under Pillarviken sin første periode som skulehaldar i Vågå.³⁵ Pillarviken kritiserte Fietzens både på teologisk grunnlag og for arbeidet hans med den lokale skulen.

31 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokalialia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

32 Hagemann 1992: 32

33 Hagemann 1992: 25

34 Brev frå Hans Hansson Pillarviken til Engebret Hougen, datert 24. mai 1856. Personalialokalialia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

35 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokalialia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

Etter Pillarviken si skildring stod Fietzens for ein type rasjonalistisk teologi som han i første omgang let seg påverka av, men som han i ettertid tok avstand frå. Dessutan mangla presten, etter Pillarviken si oppfatning, initiativ i skulesaker. Han fekk ikkje noko råd for korleis han skulle leggje opp undervisninga, og ettersom han som skulehaldar verken fekk ros eller ris for undervisninga si, synest Pillarviken å ane ei viss likesæle frå Fietzens si side i denne saka.

Den type kritikk som Pillarviken framfører mot Fietzens, kan få ein til å tenkje på element i den tradisjonelle bondemotstanden som allmugen ytte mot maktutøvinga til embetsmenn. Eit sentralt moment i denne motstanden var nettopp kritikk av den enkelte embetsmann si individuelle embetsutøving, utan at kritikken inneheld meir allmenne drag som kunne utløyse sanksjonar frå statsmakta. Men sjølvbiografien er skriven i 1850-åra, i ein periode der ein annan politisk kultur enn den som kjenneteikna einveldet, hadde gjort seg gjeldande ei tid. Det synest også klart at kritikken til Pillarviken først og fremst hadde som utgangspunkt meir personlege forventningar til relasjonen prest–skulehaldar. Dette kjem tydeleg fram i den positive omtalen av sokneprest Didrik Hegermann Schnitler (1761–1830) i Fron, der Pillarviken var skulehaldar i ei rekkje år på 1820-talet. Slik omtalar Pillarviken forholdet til Schnitler i sjølvbiografien:³⁶

Schnitler var ikke allene en ivrig og nidkjær præst, men og en alvorlig Christen. Ved jevnlig Samtaler med denne gudfrygtige og alvorlige Mand blev jeg mere befæstet i min Christendom, og ligeledes modtog jeg af ham mangt et Vink til Lettelse og Forbedring ved mine Skolearbeide.

Det verkar i det heile som det nettopp er denne kombinasjonen av skuleinteresse og viljen hos prestane til å delta i eit meir personleg rom saman med skulehaldaren som er sjøve kriteria for ein god prest hos Pillarviken. Pillarviken ønskte både personleg, religiøs og fagleg stadfesting hos prestane. Kravet til personleg involvering hos prestane kunne vere noko som utfordra den distansen som tradisjonelt låg i embetsmannsrolla og relasjonen mellom embetsmann og undersått. Det personlege rommet der representantar for ulike kulturar stod ansikt til ansikt overfor kvarandre vil nettopp vere eit sentralt rom eller ein arena innanfor det som Pratt har kalla kontaktsone.

36 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokaliala s. 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

Men den store vekta Pillarviken legg på den personlege relasjonen til presten, kan òg peike mot ei individualiserande maktform – eller maktteknikk – som den franske filosofen Michel Foucault knytte til det kristne pastoratet.³⁷ Denne maktforma kjem best til uttrykk i det kristne biletspråket om hyrdingen og fåreflokken. Føresetnaden for denne maktutøvinga var at hyrdingen måtte ha kunnskap om tilstanden til fåra han skulle leie, og undersøking og leiing av samvitet til den enkelte stod her sentralt.³⁸ I si opphavlege form var denne maktteknikken knytt til kristendommen og kyrkja, men etter Foucault si forståing, overtok staten denne forma for maktutøving etter kvart som den statlege styringa gjekk over frå å kontrollere geografiske område til i større grad å råde over menneske.³⁹ Den type hyrdingsmakt som vi kanskje ser spor av i sjølvbiografien til Pillarviken, kjem tilsynelatande først og fremst til uttrykk innanfor ein kristen og kyrkjeleg kontekst, der det personlege autoritetsforholdet til ulike prestar var avgjerande for hovudpersonen. Som kjent var likevel presten – som embetsmann – statsmakta sin mann i lokalsamfunnet, og forstått innanfor rammene av hyrdingsmakta ville ikkje dei fortrulege samtalane mellom prest og skulehaldar som Pillarviken fortel om, nødvendigvis overskride tradisjonelle roller i samfunnet. Tvert imot kan dei seiast å stadfeste den etablerte relasjonen mellom embetsmann og undersått, sjølv om formene til makta hadde endra seg. Med den inderleggjeringa av truslivet som pietismen representerte frå 1700-talet av, er det all grunn til å tru at hyrdingsmakta styrka si samfunnsbetydning.⁴⁰ Ein kan sei at kontaktsona ikkje lenger utelukkande var knytt til eit sosialt møte – eller ein tekst, men meir og meir kom til å verte innskriven i det indre livet til kvart einskild menneske.

Framstillinga i sjølvbiografien viser i alle høve ganske klart at Pillarviken ikkje berre passivt reproduserte maktforholda mellom embetsmannen og bonden, presten og skulehaldaren, men at han var i stand til å vurdere presten kritisk både når det gjaldt embetsutøving, religiøs ståstad og personlegdom, i alle fall i ettertid. På kva grunnlag kunne han gjennomføre slike vurderingar? Då han skreiv sjølvbiografien kring midten av 1850-talet, hadde han personleg røynsle med ei rekkje prestar gjennom sitt virke som skulehaldar gjennom eit langt liv. I tillegg hadde han gjennom

---

37 Foucault 2002: 75 ff.

38 Foucault: 2002: 90 f.

39 Bjerkås 2017: 233

40 Viken 2017: 173 f.

sjølvstudium og kontakt med ressurssterke aktørar kring skulemiljøet i Vågå, både embetsmenn og andre, tileigna seg ein kulturelle kapital som gjorde han i stand til å føreta kompetente vurderingar av embetsmenn og embetsmannskulturen.

Men Pillarviken sine sosiokulturelle ressursar var ikkje berre henta ovanfrå, frå embetsmannskulturen. Ein gong tidleg i karrieren som skulehaldar hadde han opplevd ei religiøs omvending med utgangspunkt i haugianismen, på eit tidspunkt då denne rørsle framleis må karakteriserast som ei utprega lekmannsrørsle.⁴¹ Pillarviken sine reaksjonar i ettertid på presten Fietzens rasjonalistiske kristendomsforståing må truleg sjåast på denne bakgrunnen. Haugianismen på 1820-talet kunne framleis representere eit kritisk og sjølvstendig blikk på ulike teologiske drag i statskyrkja, noko som gav Pillarviken ein sjølvstendig ståstad overfor dei lokale prestane. Samstundes innebar omvendinga at Pillarviken braut med sentrale delar av den folkelege bygdekulturen. I sjølvbiografien skildrar han den religiøse og moralske tilstanden sin før han vende om.⁴²

Da Religion og Christendom blev mig mere ligegyldig saa hendroges jeg til letsindige Selskaber og deeltog i Svir og forlystelser, og blev ikke saa sjelden beruset uagtet jeg bagefter derfor udstod sande helved qvaler. I saadanne Selskaber saa blev jeg som oftes overøst med Berømmelser og Lovtaler for min Lærdom og skjønne Egenskaber, og Svir og saadanne Selskaber, hørte den Tid ofte paa mange Steder til dagens Orden. Og uagtet jeg imellem længe holdt mig fra og skyede saadanne Selskaber og følte bitre Selv bebredelser derfor saa var jeg længe ikke istand til ganske at løsrive mig derfra.

Også den litterære verksemda hans var i denne perioden ein integrert del av bygdelivet:⁴³

Mine forfatterskaber antog da ogsaa en ganske anden Caracteer end forhen. Jeg lod mig lure til at digte kjærligheds Viser for skuffede Piger, jeg digtede Drikkeviser, jeg skrev Satyrer og meget saadant som med rette burde ansees som en Skamflæk paa enhver som ikkun vilde kaldes med det Christne Navn.

Den religiøse omvendinga på haugiansk grunnlag, som hos Pillarviken vert framstilt som ei tilbakevending til barnetrua, skulle såleis kome til å avskjere Pillarviken frå delar av den folkelege bygdekulturen han før hadde

41 Hougen 1940: 354

42 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokalia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

43 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokalia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

delteke aktivt i. Samstundes innebar den religiøse utviklinga – i alle fall på kort sikt – at han også kom til å ha eit noko anna religiøst grunnlag enn embetskyrkja. Den religiøse utviklinga stadfesta og forsterka på denne måten mellomposisjonen hans i lokalsamfunnet, mellom bondekultur og embetsmannskultur. Ein må likevel ikkje overdrive den sjølvstendige posisjonen til skulehaldaren. Pillarviken si interesse for ein bokleg kultur som hadde sitt opphav i embetsmannskulturen, må i hovudsak forståast som ei stadfesting av statusen til denne kulturen. Sjølv om Pillarviken kunne kritisere og avvise delar av denne kulturen, t.d. slik den tok seg uttrykk gjennom ein rasjonalistisk kristendomsforståing, kunne han ikkje kritisere eller avvise kulturen i seg sjølv. Innanfor det domenet han sjølv virka, dvs. skule og bokleg lærdom, var han tvert imot avhengig av stadfesting frå representantar frå embetsmannsmiljøet, i første rekkje prestane. Dette illustrerer eit viktig poeng hos Pratt, at dei underordna gruppene ikkje kunne kontrollere sjølve innhaldet i den dominerande kulturen, men dei kunne forhalde seg til den hegemoniske kulturen på ein selektiv måte.⁴⁴

Janusandletet til meklaren i ei kontaktzone

Mellomposisjonen til meklarrolla fører med seg ei viss tvitydigheit i forhold til dei to kulturane som meklarane bind saman eller formidlar mellom. Ein talar gjerne om Janus-andletet til meklarane som eit bilete på korleis dei på same tid vender seg i to retningar kulturelt sett.⁴⁵ Dette kan både innebere konflikter og føre til at meklaren sin status til ulike tider vekslar innanfor ulike grupperingar. Pillarviken fortel sjølv korleis han vart rosa for lærdommen sin av allmugen tidleg i karrieren sin, noko som viser at trekk ved elitekulturen hadde klangbotn i bondesamfunnet.⁴⁶ Då han oppretta fastskulen sin i Sel, etter impulsar og personleg støtte frå presten Krag, vende dei lokale bøndene seg imot han. Årsaka var sjølv sagt økonomisk, at bøndene måtte betale for skuletiltaket. I sjølvbiografien fortel han korleis han «har været heel stedmoderlig behandlet av Sells Almue», og han viser også til manglande innbetalingar frå bondesamfunnet som årsak til at han gav opp fastskulen sin i Sel.⁴⁷ Då Pillarviken sende sjølvbiografien sin til Engebret

44 Pratt 1991: 35

45 Lindquist 2015

46 Jf. «synketeorien» til Peter Burke, dvs. at element frå elitekulturen gradvis «sank» ned til folkekulturen. Burke 2009: 94 ff.

47 Pillarvikens sjølvbiografi. Personalialokalialia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

Hougen, med håp om at Hougen kunne få publisert teksten, uttalte han i eit følgjebrev: «kunde der gives Leilighed til at Sellsværingerne i Fortællingen kunde faae en og anden Snert, saa synes jeg at jeg vilde gjerne unde dem det». ⁴⁸ Samstundes, sett i forhold til den andre kulturelle polen, har vi sett at Pillarviken kunne ha eit svært så vekslende forhold til ulike prestar.

Den tvitydige kulturelle karakteren til skulehaldaren kunne også observerast av utanforståande som kroppslege og språklege uttrykk. I *Høifjeldsbilleder* gir Peter Chr. Asbjørnsen følgjande skildring av ein skulehaldar: ⁴⁹

Hans utseende og vesen gjorde ikke noe udelt behagelig inntrykk. Fjellbondens vitebegjærighet og likefremme, naive spørsmål var her blitt til påtrengende, halvdannet spørresyke; og for hvert spørsmål han kom med, så han seg omkring som han stod midt iblant «den usæbede ungdom» i Vågå. Han snurpet sammen munnen med et smil som spurte: «Er det ikke godt sagt? Å jo, jeg kan nok føle slike folk på tennene!» En flom av nærgående spørsmål veltet ut over oss, alt i en oppstyttet efterligning av foreldet boksprog, men inn imellom plumpet uforvarende djerve ord og vendinger fra Gudbrandsdal-målet.

Sjølv om Asbjørnsen nyttar eit fiktivt namn på skulehaldaren, var verken Pillarviken sjølv eller vennane hans i tvil om kven modellen for denne skildringa var: skulehaldaren Hans Hansson Pillarviken, som Asbjørnsen hadde møtt fleire gonger på sine ferder til Gudbrandsdalen. I skildringa av skulehaldaren fangar Asbjørnsen opp nettopp den kulturelle hybriditeten som må ha kjenneteikna ein meklar i ein mellomposisjon mellom den lærde embetsmannskulturen og bondekulturen. For ein som sjølv var tydeleg forankra i embetsmannskulturen, samstundes som han hadde god kjennskap til bondekulturen, må denne kulturelle tvitydigheita ha vore tydeleg for Asbjørnsen. I framstillinga til Asbjørnsen vert denne dualiteten ikkje berre knytt til spørsmålet om lærdom og kunnskap, men kjem direkte til uttrykk i språkføring og kroppsleg haldning. Til mellomposisjonen og meklarrolla til Pillarviken høyrer det såleis ein særmerkt habitus, der den kroppsleggjorde kulturelle kapitalen (eller snarare mangelen på ein slik) inngår som ein vesentleg komponent, for å tale i bourdieuske vendingar. ⁵⁰ Denne samansette habitusen til Pillarviken, som trekkjer på element både

48 Brev frå Hans Hansson Pillarviken til Engebret Hougen, datert 20. september 1857. Personalialokalia 362–371. Statsarkivet i Trondheim.

49 Asbjørnsen & Borchgrevink 1995: 179 ff.

50 Bourdieu 2006: 8

frå elitekulturen og den lokale bondekulturen, illustrerer såleis korleis ein person i seg sjølv kan utgjere ei kontaktsone mellom to kulturar.

Skulehaldaren i ei brytingstid

Verda til Hans Hansson Pillarviken var ikkje berre lokal, avgrensa til bygdemiljøet i Vågå og Nord-Gudbrandsdalen. Det dynamiske miljøet han var ein del av i Vågå på 1830- og 1840-talet, gjorde at han kom til å få kontaktar vidt omkring.⁵¹ Den nye generasjonen skulehaldarar – representert ved Hougen-brørne i Vågå – hadde heilt andre moglegheiter både til fagleg utvikling og sosial mobilitet enn eldre omgangsskulelærarar. Med økonomisk og personleg støtte frå presten Krag kom alle dei tre Hougen-brørne til å få seminarutdanning i Klæbu tidleg i 1840-åra.⁵² Alle saman forlet Gudbrandsdalen og fekk til dels sentrale lærarstillingar på Austlandet. Engebret Hougen – som Pillarviken overlet sjølvbiografien sin til – vart lærar ved *Fredrikstad Borger- og Realskole*, før han midt på 1850-talet tok til som styrar ved *Den høiere Allmueskole* i Nes på Hedemark. Engebret Hougen var som tidlegare nemnt sentral i organiseringsarbeidet til lærarane som skaut fart kring 1850.⁵³ Gjennom kontakten med desse tidlegare sambygdingane sine fekk Pillarviken tilgang på eit nettverk som var viktig i denne dynamiske perioden i historia til lærarane som yrkesgruppe. Pillarviken deltok sjølv på stiftslærarmøtet på Hamar i 1857, same året som han sende sjølvbiografien sin til Engebret Hougen.⁵⁴ Ved dette høvet fekk Pillarviken til og med møte sjølvaste Ole Vig.

Forholdet mellom presten Krag og dei lokale skulehaldarane i Vågå, i første rekkje Pillarviken og Hougen-brørne, må karakteriserast som personlege relasjonar av vertikal karakter, eller det ein gjerne kallar patron-klient-relasjonar. Denne type relasjonar vaks fram i ein sektor av samfunnet som var kjenneteikna av låg organiserings- og institusjonaliseringsgrad. Fleire faktorar medverka til å endre denne situasjonen på 1840- og 1850-talet. Etableringa av stiftsseminara i 1830-åra markerte ei tydeleg kompetanseheving for lærarane, og frå slutten av 1840-åra medverka både organiseringa av lærarane og framveksten av ein rik flora av fagskrifter for skulen og lærargjerna til å

51 Hougen, Fredrik: «På seminar og almueskole for hundred år siden». Upublisert og udatert manus som også inneheld avskrift av diverse brev. Hougen, Poul: «Skoleinspektør Poul Hougens optegnelser og erindringer». Upublisert og udatert manus. Norddalsarkivet, Vågå.

52 Arvesen 1916: 93

53 Hagemann 1992: 25

54 Hougen 1940: 404

styrke identiteten til lærarane i allmugeskulen. Horisontale band innanfor lærarlauget kom til å få større tyngd, og etter kvart kom desse til å erstatte den etablerte relasjonen mellom lærar og prest. Men dei vertikale relasjonane forsvann ikkje, men kom til å få ein meir upersonleg karakter etter kvart som skulen vart underkasta eit meir utprega byråkratisk styre.

Trass i dei store og grunnleggjande endringane som kasta om på allmugeskulen i tiåra kring midten av 1800-talet, kom skulen framleis til å romme møte mellom to kulturar. Skulen heldt fram med å vere ei kontaktzone, men under heilt andre vilkår enn tidlegare. Ein kan seie at kontaktsona fekk ein ny konfigurasjon i takt med omveltingane. Aukande institusjonalisering og byråkratisering utvida kontaktsona, samstundes som dei upersonlege relasjonane i skulebyråkratiet gradvis trengde bort dei personlege relasjonane av den typen vi har sett Pillarviken og Hougen-brørne i Vågå var ein del av på 1830- og 1840-talet. Presten si rolle i skulevesenet vart då også svekka mot slutten av 1800-talet, sjølv om kyrkja framleis heldt si hand over skulen. Derimot styrka skulehaldarane si stilling både med omsyn til kompetanse, økonomi og status. Sjølv om aukande mobilitet i mange tilfelle gjorde banda til bygda lausare, gjorde statushevinga at læraren tok ei meir naturleg leiarrolle i bygdesamfunnet frå midten av hundreåret. Ikkje minst gjaldt dette innanfor det blømande foreiningslivet på bygdene.⁵⁵ Læraren si tid som bygdehovding var komen. I denne rolla kom han framleis i lang tid til å vere ein viktig meklar mellom to kulturar på landsbygda i Noreg, innanfor det ein med Mary Louise Pratt kan kalle ei kontaktzone.

Forfatarbiografi

Harald J. Krøvel er høgskulelektor i historie ved Historisk institutt, Høgskulen i Volda. Han har publisert bøker og artiklar innanfor mikrohistorie, lokal- og regionalhistorie. Faglege interesseområde er norsk utdanningshistorie og sosial- og kulturhistorie på 1800-talet.

Litteratur

- Arvesen, O. (1916). *Vaagaa-presten. Folkeopdrageren, provst Hans Peter Schnitler Krag og hans samtid. Et livsbillede fra 30–40-aarene*. J. W. Cappelens Forlag.
- Asbjørnsen, P. & Borchgrevink, R. (1995). *Norske huldreeventyr og folkesagn*. Aschehoug.

- Bjerkås, T. (2017). «Christendom henhører ikke til udvortes Tvang». Kirketuktens avskaffelse og enevellets styringsmentalitet. I T. Bjerkås & K. Dørum (Red.), *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660–1814* (s. 218–245). Scandinavian Academic Press.
- Bourdieu, P. (2006). Kapitalens former. *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon*, 24(1–2), 5–26. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2006-01-02-02>
- Burke, P. (2009). *Popular Culture in early modern Europe*. Ashgate.
- Fet, J. (1995). *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Universitetsforlaget.
- Fet, J. (2003). *Skrivande bønder. Skrifkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Det Norske Samlaget.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Gimnes, S. (1998). *Sjølviografiar. Skrift, fiksjon og liv*. Det Norske Samlaget.
- Hagemann, G. (1992). *Skolefolk. Lærernes historie i Norge*. Ad Notam Gyldendal.
- Hougen, F. (1940). Omgangsskolehaldaren Hans Hansen Pillarviken og heimbygda hans. *Edda*, XL, s. 337–423.
- Hyvik, J. J. (2016). *Tokulturlæra i norsk historie*. Det Norske Samlaget.
- Kondrup, J. (1982). *Levned og tolkninger. Studier i nordisk selvbioografi*. Odense Universitetsforlag.
- Liljewall, B. (2002). 'Self-written lives' or why did peasants write Autobiographies? I K.-J. Lorenzen-Schmidt & B. Poulsen (Red.), *Writing peasants. Studies on peasant literacy in early modern Northern Europe* (s. 210–238). Landbohistorisk selskab.
- Lindquist, J. (2015). Brokers and brokerage, anthropology of. I J. D. Wright (Red.), *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, vol. 2 (s. 870–874). Elsevier.
- Molland, E. (1979). *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*. Bind 1. Gyldendal Norsk Forlag.
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the Contact Zone. *Profession*, 33–40.
- Rian, Ø. (2003). *Embetsstanden i dansketida*. Det Norske Samlaget.
- Seip, J. A. (2010). *Utsikt over Norges historie. Tidsrommet 1814 – ca. 1860* (2. opplag, 3. utg.). Gyldendal.
- Sørensen, Ø. (2001). *Kampen om Norges sjel. 1770–1905. Norsk idehistorie, bind III*. Aschehoug.
- Thuen, H. (2017). *Den norske skolen. Utdanningssystemets historie*. Abstrakt forlag AS.
- Viken, Ø. I. (2017). Den eineveldige talarstolen. I T. Bjerkås & K. Dørum, (Red.), *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660–1814* (s. 153–186). Scandinavian Academic Press.
- Wolf, E. R. (1956). Aspects of group relations in a complex society: Mexico. *American Anthropologist*, 58(6), 1065–1078.

Kjelder

- Digitalarkivet. (1801). *Folketeljinga for Vågå prestegjeld*. Henta frå <http://digitalarkivet.no>
- Plakat og nærmere anordning angående skolene på landet i Norge [De kirkelige arkiver ved Norsk Lærerkademi]. (1741). § 5. Henta frå <http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/indexlover.htm>
- Hougen, F. (u.d.). *På seminar og almueskole for hundre år siden*. [Upubliseret manus og brevavskrifter]. Norddalsarkivet, Vågå.
- Hougen, P. (u.d.). *Skoleinspektør Poul Hougens optegnelser og erindringer*. [Upubliseret manus]. Norddalsarkivet, Vågå.
- Pillarviken, H. H. (u.d.). *Sjølviografisk skisse og brevsamling*. [Personalialokalialia 362–371]. Statsarkivet i Trondheim.

DEL 2

Midtøsten

CHAPTER 5

Early Modern Royal Court as Contact Zone

M. Şefik Peksevgen Volda University College

Abstract: Royal courts take a central place in the study of early modern political culture. The court defines a wider network of relationships than just a royal palace, and it extended into every segment of early modern society. This study suggests examining the early modern royal courts through the contact zone perspective. Contact zone conventionally refers to the colonial encounters of the disparate cultural groups and is mostly used in Cultural and Postcolonial Studies. Different from using the contact zone perspective to examine transcultural entanglements in colonial encounters, this study suggests applying contact zones to the early modern royal court as a political space. It specifically puts emphasis on the relational construction of the political space, as well as the power hierarchies and asymmetries in this construction. Also, in a case study, this article highlights the Grand Vizierate of Sokullu Mehmed Pasha, and argues how Sokullu Mehmed's death made the Ottoman Court a contact zone for various political actors.

Keywords: royal courts, Ottoman Court, contact zone, political space, Sokollu Mehmed

This study is a preliminary attempt to examine the early modern courts through the conceptual framework of contact zones and the spatial turn, aiming to shed light on the analysis of political power and expand our understanding of the early modern political culture. While it will draw on examples from various European royal courts of the era, the primary focus will be on the Ottoman Court, thereby integrating it into the broader narrative of court and favorites studies. The chapter will unfold in four key parts. First, it will offer an introduction to and debate on the concept of “contact zone” and try to relate it to a discussion of political space and spatial turn. The first part will be followed by an overview of early modern royal courts in relation to politics of exclusion and contact zones. An introduction to the Ottoman Court and its spatial politics will be the focus of the next part of the chapter. The final section of the chapter will try to bring together the previous discussions in the chapter on the court as a contact zone, spatial politics and politics of exclusion in the example of the Ottoman Grand Vizier Sokullu Mehmed Pasha.

Contact zone as political space

Contact zone entered into the analytical tool kit of humanities and social sciences especially with Mary Louise Pratt’s influential work, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, in 1992.¹ In *Imperial Eyes*, Pratt makes it clear that “contact zone” in her discussion “is often synonymous with ‘colonial frontier’”; she explains that “contact zone refers to the space of imperial encounters... in which peoples geographically and historically separated come into contact with each other. The term ‘contact’ foregrounds the interactive, improvisational dimensions of imperial encounters.”² The characteristics of the “contact” perspective, as Pratt continues to argue, seem to have far richer heuristic possibilities which can be applied to other fields of humanities. While Pratt is defining “contact zone”, she elaborates that

a contact perspective emphasizes how subjects get constituted in and by their relations to each other. It treats the relations... in terms of co-presence, interaction,

---

1 Pratt 1992

2 Pratt 1992: 8

interlocking understandings and practices, and often within radically asymmetrical relations of power.³

Thus, in the way Pratt presents it, the “contact zone” perspective suggests a relational analysis which sees subjects constituted in the “contact” with each other and is characterized by asymmetrical power relations.

In this study it is contended that the versatility of “contact zone” as a concept and a framework for analysis is too significant to let it refer only to colonial encounters. The broad applicability of Pratt’s term to a wide variety of cultural encounters is also attested by later studies, where “contact zone” has become a pivotal concept for analysis.⁴ For instance, James Clifford, in his collection of essays, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, brilliantly employed the “contact zone” perspective to museums, and wrote that “when museums are seen as contact zones, their organizing structure as a collection becomes an ongoing historical, political, moral relationship—a power-charged set of exchanges, of push and pull. The organizing structure of the museum-as-collection functions like Pratt’s frontier”⁵

As distinct from both Pratt’s and later studies’ use of the concept “contact zone”, this study does not refer to any frontier zone or cultural encounter of peoples who are historically and geographically separated; neither does it engage in a debate on transculturation though the court as a contact zone to examine “the entanglements in diplomacy” as an engaging exercise, as done by Flüchter.⁶ On the other hand, what this study tries to do is to see the contact zone as a political space which is produced by the interactions, operations and practices of the political agents. This perspective is not very far from Pratt’s and many others’ conceptualization of the contact zone as a “relational framework where subjects are constituted in their contact with each other”. Also, the designation of political actors/agents calls for attention, since they are not two culturally distinct groups of people on a colonial frontier but are political actors/agents, most of whom are either already vested with authority and power or have a claim to political and social power in a strictly regulated political space.

---

3 Pratt 1992: 8

4 Williams 2015: 297–312; Clifford 1997: 188–219; Merrill 2009

5 Clifford 1997: 192–93

6 Flüchter 2016: 91

One of the ideas this study suggests is that the contact zone framework inherently implies a space and should be related to discussions of the spatial turn. Recently, scholars have emphasized the relational construction of space and “envisage the space as the dynamic product of interactions between locations, objects and human agents”.⁷ In fact, a host of renowned theorists⁸ have endorsed the change in understanding space from an absolute, natural category to “a relational construct and in turn a factor with a potential to shape subsequent forms of human exchange”.⁹ This transformation in the conceptualization of space has found its best expression in de Certeau’s emblematic assertion, “space is practiced place”.¹⁰ In line with the developments in conceptualization of space, this study suggests examining the early modern royal court as a “contact zone”, and it will hold that court as a contact zone is a political space, a “site for politics”; alongside its physically determining characteristics it should also be viewed as a fluid and relational political space which is created by the movement and interaction of political agents.

As mentioned earlier, this study also explores the possibilities of building and exercising power in early modern political culture. Through the optics of royal courts, contact zone perspective and spatial analysis, it tries to understand what made “will to power” a possibility for a wide range of political actors. For such an investigation, “court studies” stands out as a well-established and insightful framework for analysis. It seems especially helpful to apply the idea of relational construction of space to courts to better comprehend the power matrix among the many political actors or, as Jeroen Duindam aptly puts it, to understand “who, in practice, wielded power behind the smoke screen of royal omnipotence”.¹¹ It should also be noted that when we perceive court as a contact zone, the political actors who get “constituted by their relations to each other” are not symmetrically placed in terms of their possibility to access, build and exercise power. Here, “relational does not mean symmetric; it does not mean that the various actors would all have had the same opportunities to act”.¹²

---

7 Kümin 2009: 8

8 de Certeau 1984; Lefebvre 1991; Foucault 1986: 22–27

9 Kümin 2009: 9

10 de Certeau 1984: 117

11 Duindam 2018: 35

12 Stollberg-Rilinger 2009: 315

Early modern royal courts

Court and favorite studies is a well-established theme in the history of early modern political culture. Beginning with the influential work of Norbert Elias on the Court of Louis XIV, royal courts in the early modern period have always received special attention from historians who are interested in topics such as the politics of governance, patronage networks, rituals of royalty and ceremonial construction of power and authority.¹³ Despite its seminal place in court studies, and thus in early modern European political culture, Elias' work *The Court Society* has been heavily criticized during its long career and today court studies has become much more varied both in time and space than Elias' famous focus, Louis XIV's court.¹⁴ Norbert Elias was also among the first who gave early modern courts a central place in the formative period of the modern state, thus providing instruments to differentiate the courts of the early modern period from the courts of other pre-modernities. Despite the possibilities that allow us to make comparisons between ancient and early modern courts, even the word "court" is sometimes very difficult to find in some ancient societies, though it is possible to trace some initial conceptualization of court in ancient Greek and Roman culture.¹⁵

In any case, the "court" is an elusive concept. In an attempt to define the early modern court, historians came up with various definitions, which are not always congruent with each other. More than thirty years ago, Ronald Asch in his introduction to the collection of essays which were published under the title, *Princes, Patronage and Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Era*, gave three different definitions of the court. While he was discussing the link between the court and the household, he defined the court "as the center of patronage and as a forum for politics".¹⁶ A little later, when emphasizing the importance of patronage, he presented the court as "the greatest market-place".¹⁷ Finally, most enticing of all, and under the contagious influence of Ralph Griffiths' article in the collection, he wrote, "it is tempting to generalize and say that the court was, in itself, an event".¹⁸ More recently, Jeroen Duindam, one of the most prolific scholars of

---

13 Elias 1983

14 Duindam 2011: 5–9

15 Spawforth 2007: 2

16 Asch 1991: 2

17 Asch 1991: 17

18 Asch 1991: 9

the early modern court, also seems to have been caught up in the ambiguity of defining “court”. In the article where he compares the dynastic centers in Europe and Asia, he writes, “In using the term court, I refer to the amalgam of household and government services grouped around the person of a dynastic ruler”.¹⁹ However, Duindam seems to have a definition which he favors over others and has used on at least two different occasions, “what we call court, is where the prince resides”.²⁰ This definition is ostensibly a simple one, and it does not actually belong to Duindam but to an 18th century German scholar. According to Duindam, the reason for the persistence of this definition’s validity, even in 21st century court studies, is its “elasticity”. It is quite peculiar that while the perseverance of the definition from the 18th to the 21st century is remarkable, the definition seems to be a relic of the medieval era, a residual understanding of kingship when the whereabouts of the kings were uncertain. Duindam is right in assigning a kind of time-proof elasticity to the definition “the court is where the prince resides”, because it also provides a clear link to a spatial analysis and brings us closer to the discussion of courts in the framework of contact zones.

If we want to sample some basics of the early modern royal court and lay out its differences from earlier periods, it is plausible to state that while medieval courts were characterized more by itinerancy, studies on early modern courts indicate a static, fixed place. It seems that this difference is first and foremost related to the itinerant character of the kingship; while medieval rulers needed to be on the move for various reasons during most of their reigns, the early modern period saw a sedentarization of rule and a monarch more in palace than in action. Although most rulers moved between residences and hunting lodges during spring and summer, they preferred to spend winter in one place. We also need to keep in mind that until the end of the seventeenth century, most of the courts were located in a palatial building in an established urban environment; the “court space within this urban setting was a diverse and polycentric phenomenon”.²¹

Aside from lengthy royal tours to parade the king and bolster loyalty,²² a court is almost always physically located in a palatial building where the ruler resides. A sequence of courtyards, leading to the monarch with

---

19 Duindam 2009: 3

20 Duindam 2003: 3, 2015: 440

21 Adamson 2000 : 11

22 Chaline 2000: 83

increasing seclusion is also a typical aspect of these palaces.²³ One of few examples examining early modern royal courts through spatial analysis is Ronald G. Asch's article "The Princely Court and Political Space in Early Modern Europe". In this article Asch signals the awareness of the importance of a spatial analysis in court studies. For the layout of his article, he writes,

I shall first address the hierarchy of space in the princely palace and I shall then look at the relationship between the court and the wider world... Finally, I will examine the particular structure of communication at court.²⁴

This trajectory of topics is very stimulating, for he also brings communication into the discussion. For the first part, what Asch presents as hierarchy of space is the well-known fixture of court studies, "the politics of access". He rightly points out the importance of access to the ruler in order to gain favor and shows how court ceremonial and spatial differentiation regulated access to the king by providing examples from English, French and Habsburg courts. However, while discussing the French court, he comes to an impasse and cannot explain the lack of hierarchy of space, the "spatial openness" of the French court. He continues to argue that although "they were not spatial in character", etiquette and sophisticated ideals of conversation created an invisible barrier and distance to the king.²⁵ Here, it seems that Asch misses a golden opportunity to expand on political space and link it to the early modern court. First of all, it may be fair to ask that if access to the monarch in the French court did not have a spatial character, would it not be better to exclude the French court from an analysis on "court and political space"? More importantly, he seems to perceive "the political space" not as an interactive and relational production of political actors, but as a physical or perceptual container which is the opposite of what scholars recently contributed to the debates on the spatial turn.²⁶

As a prominent scholar of court studies, Asch's article is a competent presentation of the recognized themes in examining the early modern royal court. Beside putting "politics of access" at the core of his discussion and trying to relate it to an analysis of "politics of space", Asch also touches

---

23 Duindam 2015: 440

24 Asch 2009: 43

25 Asch 2009: 44–45

26 See Steinmetz 2013: 11–34; Bachmann-Medick 2016; Schwerhoff 2013: 420–432; Cragg & Thrift 2000.

upon the dilemma between the rulers' increasing seclusion and getting buried under routines of increasing bureaucratization. In the third part of his article, he examines the structure of communication at court and gives a lengthy discussion on dissimulation "as the hallmark of the court and court society".²⁷ Despite the prevalent place of dissimulation, deceit and secrecy in court and the broader cultural and political context of Europe during the early modern period,²⁸ Asch's discussion of communication markedly departs from those studies that employ communication theory to analyze the court. It should be noted that contact zone and spatial analysis are inextricably linked to the communication process, and at the juncture of court studies, contact zones and spatial analysis, communication theory has much to offer, particularly when dealing with the possibilities of building and exercising political power; as Barbara Stollberg-Rilinger fairly expresses it, "approaches offered by communication theory make clear that power is not a property of the powerful, but rather a relation which arises from communication process".²⁹ With these approaches it becomes possible to think that restrictions on communication or denial of access to information can also create a political space, a contact zone. In this way, it may be possible, for instance, to understand how the "spatial openness" of the French court could still produce a political space of exclusion.

The potential of the contact zone and spatial turn frameworks to provide new analytical pathways for understanding the complexities of early modern courts is also shown in the studies of Antje Flüchter and Michael Talbot.³⁰ Flüchter's article examines the early modern Mughal Court through the lens of contact zone perspective and reveals the intercultural entanglements and European perceptions of difference within early modern European-Indian diplomacy, highlighting the experiences and actions of European ambassadors like Sir Thomas Roe. She underlines that her article "investigates specifically how Europeans perceived differences and how they translated their experiences into action".³¹ Similarly, Michael Talbot's research on the Ottoman Court focuses on the ceremonial conditions and the significance of spatial thresholds that ambassadors from Europe encountered while traveling to the inner sanctums of the Topkapı

---

27 Asch 2009: 56

28 Snyder 2009; Eliav-Feldon & Herzig 2015

29 Stollberg-Rilinger 2009: 315

30 Flüchter 2016; Talbot 2016: 104–123

31 Flüchter 2016: 91–94

Palace. Talbot discusses “the spatial and performative conceptualization of access”, and adopts from Bourdieu the concept of “polysemy” for European diplomatic encounters.³² Interestingly, what Flüchter calls “entanglements in diplomacy” in the Mughal Court becomes “polysemy” in European diplomatic encounters in Talbot. Both Flüchter and Talbot advance the study of early modern courts, mapping out the entangled dynamics of diplomacy in the Mughal Empire and the layered meanings within Ottoman ceremonial spaces respectively, using the frameworks of contact zone and spatial analysis to provide fresh analytical perspectives.

The Ottoman Court

Sir Paul Rycaut was in the service of the British ambassador to the Ottoman Court between 1660 and 1667, and spent more than 15 years in Istanbul and Smyrna, two of the commercially busiest and culturally most dynamic cities of the Ottoman Empire. In the very beginning of his history of the Ottoman Empire, he wrote that:

...when I have considered seriously the contexture of the Turkish Government, the absoluteness of an emperor without reason, without virtue, whose speeches may be irrational, and yet must be laws; whose actions irregular, and yet examples; whose sentence and judgment, if in matters of the imperial concernment, are most commonly corrupt, and yet decrees irresistible: When I consider what little rewards there are for virtue, and no punishment for profitable and thriving vice...If the tyranny, oppression and cruelty of the state, wherein reason stands in no competition with the pride and lust of an unreasonable minister, seem strange to your liberty and happiness, thank God that you are born in a country the most free and in all world; and a subject to the most indulgent, the most gracious of all the princes of the universe; that your wife, your children and the fruits of your labor can be called your own, and protected by the valiant army of your fortunate king.³³

Since the Ottomans’ initial incursion into the Balkans in the mid-14th century, the Ottoman Empire had been on the agenda of every concerned European observer. In terms of statecraft, for centuries it amazed and bewildered European observers with its omnipotent sultans and powerful, yet ‘slave’, viziers. It was beyond understanding that one person, the

³² Talbot 2016: 106–109

³³ Rycaut 1686/2017: 2

sultan who lived behind impenetrable, well-guarded gates, possessed all power, economic and political. This view of the Ottoman Empire laid the grounds for the demeaning understanding of the Ottoman ruling apparatus as Oriental despotism. In the absence of representative bodies or nobility, the power of the sultans was seen as arbitrary, and the Ottoman Empire was never a relevant and proper example on the way to the emergence of the modern state. An adjunct view, which reinforces the mystical aura that surrounds the Ottoman Court and the sultans, was also plotted for the inner precincts of the Topkapı Palace, where the Sultan lived with his women and pages. The fact that even today, the harem section of the Topkapı Palace attracts the biggest number of tourists can provide a hint of the deeply rooted beliefs, in fact prejudices and disinformation, about life in the Topkapı Palace. To the eyes of the sixteenth and seventeenth century Europeans, the corruptness of everything about the Ottomans is embodied within the walls of the “Grand Signour’s Seraglio”. An unchecked power of the sultans immediately triggered the imagination with all kinds of sexual perversion, performed within the well-confined walls of the Sultan’s harem.

Yet this condemnable view of the Ottoman political system does not align with the Empire’s effective governance over a diverse and vast territory for centuries. This discrepancy suggests a possible misinterpretation by Rycout and his contemporaries. Their accounts provide ample material to analyze from a transcultural perspective, suggesting that cultural and ritual differences were often misunderstood and needed to be translated, as suggested by Flüchter.³⁴ The following part of the chapter will present some preliminary observations on the Ottoman Court and look at the possibility of seeing it in the frameworks of contact zone and political space.

While comparing the courts of East and West during the medieval era, Jonathan Shepard pointed out that “few major Western rulers could afford to remain fixed to a single seat of governance”, which was in sharp contrast to Byzantine emperors who “resided in a city whose monuments bespoke world-class dominion. Through the ceremonial performed at his court the message went out that his rule was God-willed and world-wide”.³⁵ When Constantinople fell to the Ottomans in 1453, the city of “world-class dominion” became the permanent imperial seat for the Ottoman sultans. The

---

34 Flüchter 2016: 117–120

35 Shepard 2018: 11

construction of a new palace, Topkapı Palace, began immediately after the takeover of the city, and it would become the residence of the sultans for almost four hundred years. Although some of the sultans visited and spent considerable time at Edirne Palace, it can be argued that a permanent court emerged earlier in the Ottoman Empire when compared to its European counterparts. During the reign of Süleyman I (r. 1520–1566), the sultan's household and the expanding bureaucracy came under the same roof at the Topkapı Palace, and this marked a turning point for the emergence of the Ottoman Court.³⁶ Entwining the household and the bureaucracy brought certain servants of the palace into close proximity to the sultan. These servants, who otherwise did not have officially designated responsibilities, became holders of crucial information just for the sake of the spatial configuration of the palace and their power engendered by their proximity to the sultan.

Apart from its relatively earlier emergence as compared to several European courts, the Ottoman Court was not unlike its pre-modern counterparts, and in terms of possibilities of building, sustaining and exercising political power, it was deeply based on a hierarchical “in – out” dichotomy. With the reign of Süleyman I and later in the second half of the sixteenth century, court ceremonial and the fabricated aura surrounding the sultan became much more solemn. Seclusion and the idol-like presence of the sultan in the inner court of Topkapı Palace was further accentuated by the architecture, and approaching the sultan was regulated in space as well. In other words, if the ceremonial set the pace and method of dealing with the sultan, a deliberate architectural planning determined the spatial possibilities and stages of moving toward the sultan. In accordance with this understanding, Topkapı Palace was constructed in a series of courtyards. The third courtyard, which was considered as the sultan's private quarters, was the most restricted section of the palace, and except for the sultan's closest servants, nobody was allowed to enter this area. Entering each courtyard was strictly regulated according to the rank of the officials and palace servants.³⁷

Another significant concept, which is closely related to the spatial hierarchies of the Ottoman Court, is *asitane*. It literally means “threshold” in Ottoman diplomatic and ceremonial language, and it was also used to

---

³⁶ Börekçi & Peksevgen 2009: 152

³⁷ Necipoğlu 1992

denote the cities of high esteem, such as Istanbul. As its literal meaning suggests, it can be argued that Topkapı Palace consisted of a series of thresholds, hierarchically ordered separation lines. These thresholds are the major indicator of the difference between interior and exterior. Therefore, being allowed to pass these lines also indicated one's position in terms of power and favor. Thus, a hierarchy or a set of relations of power was embedded in the spatial organization of the palace. Following the arguments made by Lefebvre in *The Production of Space*, the construction of Topkapı Palace can be seen as “a project, embedded in a spatial context”³⁸; it was a realization of a deliberate plan and it basically served the maintenance of a spatial, in and out separation of the political order.

Regarding the spatial hierarchies and as an analogy to the “spatial openness” of the French court that Asch mentions, the Ottoman Court developed a peculiar practice towards the end of the 16th century. As mentioned before, since the early decades of the 16th century Topkapı Palace had to accommodate both the growing retinue of sultans and an expanding bureaucracy, and by the end of the century it had become a crowded place. However, in the middle of the whole hustle and bustle of imperial business a visitor would find what was least expected – silence. The inner precincts of the palace became even more silent as one moved closer to the person of the sultan. In fact, the silence was almost a tangible quality, even in the outer premises of the palace. In 1555, when the Habsburg Ambassador Busbecq met with the *janissaries*, the elite infantry corps of the sultan, he was immensely amazed by the silence kept by a multitude of soldiers. He wrote, “I was for a while doubtful whether they were living men or statues, until, being advised to follow the usual custom of saluting them, I saw them all bow their heads in answer to my salutation”³⁹.

The silence in the Ottoman palace was intentional, and it was an essential part of the majestic and solemn aura ceremonially constructed around the Ottoman sultan. Seclusion and the idol-like presence of the sultan in the inner court of Topkapı Palace was further accentuated by silence. Not to disturb the silence that wrapped around the sultan, servants and even the sultan himself used sign language for communication. Most of the European sources did not pass without mentioning this curious practice. One of these observers, Bobovius, who spent nineteen years in the palace,

---

38 Lefebvre 1991: 42

39 Busbecq 2005: 41

related how mutes together with dwarves and eunuchs became precious assets in the palace. He advised that the most valuable gift to give a sultan would be to find someone who carried all these three qualities.⁴⁰ In his private quarters, the sultan had contact with very few people, and only very few of his servants were allowed to speak to him; others could communicate only with signs. Two mute brothers first introduced sign language to the palace during the reign of Suleyman the Magnificent. Suleyman found this form of communication very respectful and ordered it to be learned and used by the servants attached to his privy chamber. Over time, sign language became very popular in the palace, and it was even considered rude to whisper in the presence of the sultan. In 1608, the Venetian Ambassador Bon wrote that not only the sultan and his pages but also royal women and other ladies in the palace used sign language among themselves. Communicating with sign language became almost a compulsory attribute of the royal dignity. In 1617, when Sultan Mustafa refused to learn it, he was openly criticized. It was undignified for a sultan to use the speech of ordinary people. Instead, he should never talk and should make people tremble with his silent dignity.⁴¹

Etiquette and sophisticated ideals of conversation in the French court which Asch mentions as invisible barriers to access to the king became silence and mute language in the Ottoman Court. Apparently silence did more than augmenting the royal aura of the monarch. Beyond contributing to the ceremonial construction of royal power, silence served as a spatial marker to delineate the contours of the Ottoman Court. A forbidden zone of silence separated those who had access to the court from those who were denied the privilege. The silence of a mute became a precious asset, which acted like a free pass to move in a space that was strictly forbidden to most people. If “the ability to keep secret is an exercise of power” as Lawrence Quill suggests,⁴² it is exactly this capacity that the Venetian Bailo Bon assigned to the mutes in the Ottoman Court when he wrote in a disdainful and astonished tone that the mutes had the “liberty to go in and out at the King’s gate.”⁴³

---

40 Bobovius 2002: 30

41 Necipoğlu 1992: 26–28

42 Quill 2014: 21

43 Bon 1996: 79

Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha and after

In line with the framework of arguments presented above, one of the contentions of the present study is that the effects of the changes in the Ottoman political order that happened during the reign of Süleyman manifested themselves after the death of Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha in 1579. The death of Sokollu Mehmed was a decisive moment in Ottoman political history, which removed his overwhelming influence from the political arena and allowed the emergence of a more politically vibrant court among the various contenders for political authority and power.

Sokollu Mehmed Pasha was one of the most powerful grand viziers in the history of the Ottoman Empire. He held the office of grand vizier uninterruptedly for fourteen years from 1565 to 1579, under three successive sultans, Süleyman I (r. 1520–1566), Selim II (r. 1566–1574), and Murad III (r. 1574–1595). He was known for the policy of appointing his family members and kinsmen to the key posts of the empire, thus creating a reliable network made up of his protégés. This policy, which he began early in his career, was the most important factor behind his power and authority.⁴⁴ After Sokollu Mehmed died, in the remaining fourteen years of Murad III's reign, the grand vizierate changed hands ten times. The period after Sokollu also witnessed the reappointments of grand viziers more than once. Only on five occasions was a new name appointed to the office. During the reign of Mehmed III, the turnover rate in the office of grand vizierate increased even further. In the relatively short reign of Mehmed III, the office changed hands 12 times. Three grand viziers were again appointed more than once. None of the grand viziers, until the rise of the Köprülü family a hundred years later, amassed as much power and authority as Sokollu Mehmed Pasha did during his fourteen years as the grand vizier. It should not be assumed that the grand viziers of the post-Sokollu era were often inept statesmen. Most of these grand viziers received the same palace education and followed the same career paths. However, as can be anticipated from the last years of Sokollu Mehmed's grand vizierate, grand viziers after Sokollu would become more and more dependent on the power networks of the court, and it would become less and less possible for grand

---

44 Veinstein 1997: 706–707; Peksevgen, 2009: 534–536

viziers to exercise their power and authority with what Ottoman texts call *istiklâl* (freedom).

When Sultan Süleyman I died in southern Hungary during the Szigetvár campaign in 1566, only one year had passed since the appointment of Sokollu Mehmed Pasha as grand vizier. In order to avoid unrest among the soldiers and to secure the smooth succession of the next sultan, Sokollu Mehmed kept Süleyman's passing a secret for weeks until Prince Selim reached the army in Belgrade. In this intriguing incident in Ottoman history, Sokollu Mehmed demonstrated his strategic skill, administrative abilities and his control over the bureaucracy and army.⁴⁵ It is widely known that it was Sokollu Mehmed Pasha who actually ruled during the reign of Selim II. Contemporary writers depicted Sokollu as a virtual sovereign and they wrote that ruling was altogether entrusted to Sokollu. Given his overpowering influence and control over the court and bureaucracy, Sokollu Mehmed never stayed inert towards the incursions of Selim II's favorites.⁴⁶ Although prominent figures in the sultan's consort got their share of promotions and appointments, and replaced the old servants of the palace, they were not able to establish a strong influence as compared to the well-rooted power network of the Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha, and eventually they lost their privileges.⁴⁷ If we think of the succession period in terms of the "in and out" separation of the Ottoman political order, we can argue that the prince coming from the province with his expectant servants represents the "out" until he secured the assets of the "in" and established himself in the palace. Sokollu Mehmed's efforts in keeping Sultan Süleyman's death a secret and inviting Prince Selim to the throne can be seen as the facilitation of Selim's passage from "out" to "in", bridging the void between the two reigns. Naturally, those who helped the new sultan's transition from "out" to "in" also bettered their positions in the power play of the court.

If the Ottoman Court emerged during the reign of Süleyman I, the first sultan who spent the entirety of his reign in this court was Süleyman's grandson Murad III (r. 1574–1595). Without a doubt, the seclusion of Murad III in the Topkapı Palace had significant consequences in terms of power struggles at the Ottoman Court.⁴⁸ The succession ceremony of Murad III

45 See Peksevgen 2020: 95–113.

46 Mustafa, 2000: 260; Peçevi 1980: 440

47 Selaniki 1999: 59; Mustafa 2000: 159–161

48 Peksevgen 2009: 401–403

is a good illustration of the encounter between two distinct groups that symbolized the old and the new and the “in and out” of Ottoman political order, or what Clifford called the constant “push and pull” of a contact zone. The ceremony took place in December 1574, coinciding with the celebratory first day after Ramadan. Amid a gentle snowstorm that set the stage, the throne was erected at the Gate of Felicity, where palace dignitaries and state bureaucrats assembled to honor the sultan. Historian Selaniki, probably an eyewitness, wrote the following for Murad’s first meeting with his servants on this important ceremonial occasion. It should be noted that what Selaniki briefly depicted was not an encounter of two distinct groups, who were geographically and historically separated, and culturally alien to each other. It was an encounter of the servants of a deceased and newly enthroned sultan within the same political order. Yet Selaniki’s selection of the term “other side” (*karşu*) while referring to the expectant servants of the new sultan shows that the encounter of these two groups of political actors was a contact between two different worlds in terms of partitioning the political space and power asymmetries.

That unreal, erratic, and unfaithful souvenir which was known to be the throne of sovereignty was again set up in front of the *babü’s-sa’âdet*. Not long ago, two eminent, great, imperial *pâdişâh* thought that it was theirs; whereas old servants knew it was owned by the others. They understood it was transitory and moaned by their hearths. Those who came from the other side saw the throne and lost themselves in joy and consolation.⁴⁹

In fact, even before Murad III’s succession to the Ottoman throne, while he was the governor prince in Manisa, his entourage was preparing the ground for the elimination of Sokollu. They even dared to say that they did not want Prince Murad’s succession to take place while Sokollu Mehmed Pasha was still alive. They argued that under the Grand Vizierate of Sokollu Mehmed they would be exiled from the royal court of the *pâdişâh*. They fiercely tried to persuade Prince Murad that the same fate that brought the ruin of his father’s favorites was now waiting for them. While they were in expectation of being appointed to high posts, they would end up traveling the road to oblivion.⁵⁰ Therefore, it seems safe to claim that despite the deep respect Prince Murad felt for the Grand Vizier Sokollu Mehmed

---

49 Selaniki 1999: 109

50 Mustafa 2000: 261

Pasha he was also tempted by his favorites to downgrade the power and prestige of Sokollu. The anti-Sokollu faction that surrounded Murad III also took practical action by bringing Sokollu's rivals into the service of the new sultan immediately after his succession. A good example is Şemsi Pasha, who had also served as a courtier to Murad III's mother and grandfather. However, when he was brought out of retirement the main reason to reinstate him as a favorite (*musahib*) was his animosity towards Sokollu.⁵¹ Therefore, from the very beginning of Murad's reign, the favorites of Murad were trying to create a layer of favorites which was primarily made up of an anti-Sokollu faction.⁵²

While the politics of exclusion directed against Sokollu Mehmed Pasha tried to cancel those who were old and loyal confidants of the seasoned grand vizier, they also necessitated bringing new actors into the Ottoman Court. Since Sokollu Mehmed's political power and influence were wielded through a vast protégé network both in central and provincial administration, his rivals first and foremost targeted the confidants of the grand vizier in this network. These trusted aides of Sokollu Mehmed can be thought of as a means of communication through which Sokollu contacted the various sectors of the court, bureaucracy and society. Therefore, the efforts of Murad III's favorites can be seen as an attempt to deprive Sokollu of his valuable points of contact.

If Sokollu Mehmed Pasha had lived longer (he was seventy-three when he died), and stayed in the office longer than the first five years of Murad III's twenty-one-year reign, we would never have known what type of resolution the conflict between him and the anti-Sokollu faction, which included the sultan, would have reached. During these five years, Sokollu Mehmed Pasha's political adversaries infringed on his control over the business of rule and severed his contact with the sultan by establishing alternate privacies with the sultan that were out of the grand vizier's reach and supervision. Contemporary historian Hasanbeyzade reports that unlike his father Selim II, Murad III gave abundant attention to the business of state, which caused Sokollu to become very irritated and frightened. The main actor behind Murad III's inclination towards bureaucratic paperwork was again Şemsi Pasha, who convinced the sultan that state affairs were being kept secret from him by his viziers, especially Sokollu Mehmed Pasha.

51 Mustafa, 2000: 249–50; Peçevi 1980: 6

52 See Fleischer 1986: 71–74.

Şemsi Pasha advised the sultan that he did not have to take for granted what Sokollu said about the affairs of state, and convinced Murad to take care of the business himself. In order to convince the sultan and explain the importance of dealing with the petitions without an intermediary, Şemsi used a captivating analogy. He likened what they had to do with going hunting; yet this time they were going to hunt petitions. The result was catastrophic. Even the reading of petitions became impossible.⁵³

Collecting petitions by the sultan or presenting them directly to the sultan indeed seemed to be a radical move. To begin with, it bypassed all the intermediary offices of the bureaucracy and, most importantly of all, the imperial council. Under normal bureaucratic procedure, the petitions were brought to the council and, according to the nature of the problem, they were transferred to the relevant bureaucratic office. Legal issues were mostly transferred to military judges, and other administrative issues were dealt with in different offices of the bureaucracy under the supervision of the grand vizier. Only very crucial issues were brought to the attention of the sultan. This was done either by presenting a report or presenting the case directly to the person of the sultan, known as “*arza girmek*”, which had become increasingly rare and noteworthy given the sultan’s seclusion after the mid-sixteenth century. Therefore, Murad III’s personal attendance to every petition was a renunciation of the authority delegated to the grand vizier and the bureaucracy. It should be noted that this practice also nullified the need for presenting cases to the sultan and thus access to him.⁵⁴

After Sokollu Mehmed, the Ottoman Court completely evolved into a contact zone where opposing political actors and their agents battled for control of the political space that also defined the fuzzy boundaries of the court. Murad III’s conviction of taking the business of the state into his own hands was doomed from the start. As a late sixteenth century sultan, who spent almost all of his reign in Topkapı Palace, Murad III never got hold of the reins of the business of rule. The political agents, some of whom were deliberately created as favorites by Murad, were never successful enough to relate to their master the realities of the post-Sokollu era of court politics. These realities were no different for the succeeding sultans and other political actors either. When Osman II (r. 1618–1622), the great-grandson of Murad III, was murdered in an uprising and became the victim of the

53 Hasanbeyzade 2004, Vol. II: 252–54; Mustafa 2000: 241–42

54 Peksevgen 2005: 183–84

first regicide in Ottoman history, the most probable cause was his anachronistic effort to control the business of rule in the treacherous setting of the Ottoman Court.

Conclusion

Like many other studies which deal with the spatial turn and its applications, this study also takes de Certeau's assertion that "the space is a practiced place" as one of the major stepping stones for examining the early modern royal court as a contact zone. Rather than perceiving the contact zone in terms of transcultural entanglements of colonial encounters or early modern diplomacy, it proposes to perceive the contact zone as a political space which is constructed by the interactions of political agents. Thus, it specifically puts emphasis on the relational construction of the political space, and the power hierarchies and asymmetries in this construction. It is the conviction of this study that the relational approach is best suited to tackle Jeroen Duindam's question, "who, in practice, wielded the power behind the smoke screen of royal omnipotence".

Early modern royal courts were almost without exception premeditated political spaces where the movements, contacts, and interactions were "formalized arrangements".⁵⁵ They constantly reproduced an immaculate order where the ruler was presented at a ceremonially fixed place and the onlookers' gaze was framed on the ruler with a specifically designed "ocular politics".⁵⁶ On the other hand, while clarifying the term "contact", Pratt foregrounds the improvisational dimension of the imperial encounters.⁵⁷ At first glance, this spontaneity of encounters may seem to be in conflict with the strict spatial hierarchies of courts. However, this discord between spontaneity and premeditated spatial hierarchies need not be resolved. It should be noted that the court as a contact zone is not a space where power imbalances and asymmetries are relieved or eased but perpetuated.

This study offers an analysis of the entanglement between, on the one hand, the immutable and immaculate order, constantly recreated through court ceremonies that structure space and time, and on the other hand, the political actors, whose movements and communicative actions

---

⁵⁵ Dillon 2010: 77

⁵⁶ Necipoğlu 1993: 303

⁵⁷ Pratt 1992: 8

continuously deform and reshape the political space. This entanglement also mirrors the dilemma between the absolute/ideal positioning of the ruler in the early modern political vision and the ambivalent position of that ruler in the fluid and erratic matrix of practical politics.

Author biography

M. Şefik Peksevgen is an associate professor in history and is currently affiliated as guest researcher with the History Department at Volda University College. He is an experienced lecturer in Ottoman, European and world history and his research focuses on the political culture of the early modern era and interdisciplinary approaches to the study of political power.

References

- Adamson, J. (2000). Introduction. The making of the ancien-regime court 1500–1700. In J. Adamson (Ed.), *The princely courts of Europe 1500–1750* (pp. 7–42). Seven Dials.
- Asch, R. (2009). The princely court and political space in early modern Europe. In B. Kümin (Ed.), *Political space in pre-industrial Europe* (pp. 43–60). Ashgate.
- Asch, R. (1991). Introduction. Court and household from the fifteenth to the seventeenth centuries. In R. G. Asch & A. M. Birke (Eds.), *Princes, patronage and nobility. The court at the beginning of the modern age* (pp. 1–38). Oxford University Press.
- Bachmann-Medick, D. (2016). *Cultural turns*. De Gruyter.
- Bobovius, A. (2002). *Topkapı Sarayında Yaşam: Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Utku Bey'in Anıları*. Kitapyayınevi.
- Bon, O. (1996). *The Sultan's Seraglio: An intimate portrait of life at the Ottoman Court*. Saqi Books.
- Börekçi, G., & Peksevgen, Ş. (2009). Court and favourites. In G. Agoston & B. Masters (Eds.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire* (pp. 151–154). Facts on File.
- Busbecq, O. (2005). *The Turkish letters*. Eland Publishing.
- Chaline, O. (2000). The Valois and Bourbon Courts, 1515–1750. In J. Adamson (Ed.), *The princely courts of Europe 1500–1750* (pp. 67–94). Seven Dials.
- Clifford, J. (1997). Museums as contact zones. In J. Clifford (Ed.), *Routes: Travel and translation in the late twentieth century* (pp. 188–219). Harvard University Press.
- Crang, M., & Thrift, N. (2000). *Thinking space*. Routledge.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press.
- Dillon, J. (2010). *The language of space in court performance, 1400–1625*. Cambridge University Press.
- Duindam, J. (2018). The court as a meeting point: Cohesion, competition, control. In J. Duindam & M. van Berkel (Eds.), *Prince, pen, and sword: Eurasian perspectives* (pp. 31–128). Brill Publishers.
- Duindam, J. (2015). Royal courts. In H. Scott (Ed.), *The Oxford handbook of early modern European history, 1350–1750* (Vol. II, pp. 440–477). Oxford University Press.
- Duindam, J. (2011). Royal courts in dynastic states and empires. In J. Duindam, T. Artan & M. Kunt (Eds.), *Royal courts in dynastic states and empires. A global perspective* (pp. 1–23). Brill Publishers.

- Duindam, J. (2009). Dynastic centres in Europe and Asia: A layout for comparison. *Heidelberg Papers in South Asian and Comparative Politics, Working Paper 48*, 1–30.
- Duindam, J. (2003). *Vienna and Versailles. The courts of Europe's dynastic rivals, 1550–1780*. Cambridge University Press.
- Elias, N. (1983). *The court society*. Oxford University Press.
- Eliav-Feldon, M. & Herzig, T. (Eds.). (2015). *Dissimulation and deceit in early modern Europe*. Palgrave Macmillan.
- Fleischer, C. (1986). *Bureaucrat and intellectual in the Ottoman Empire. The historian Mustafa Ali*. Princeton University Press.
- Flüchter, A. (2016). Diplomatic ceremonial and greeting practice at the Mughal Court. In W. Drews & C. Scholl (Eds.), *Transkulturelle Verflechtungsprozesse in der Vormoderne* (pp. 89–120). De Gruyter.
- Foucault, M. (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16(1), 22–27.
- Hasanbeyzade, A. (2004). *Hasanbeyzade Tarihi*, 3 Vols. Edited by Şevki Nezih Aykut. TTK.
- Kümin, B. (2009). Introduction. In B. Kümin (Ed.), *Political space in pre-industrial Europe* (pp. 5–15). Ashgate.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Blackwell.
- Merrill, D. (2009). *Negotiating paradise: U.S. tourism and empire in twentieth century Latin America*. The University of North Carolina Press.
- Mustafa, Â. (2000). *Künhü'l- Ahbâr*. Edited by F. Çerçi. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Necipoğlu, G. (1993). Framing the gaze in Ottoman, Safavid and Mughal palaces. *Ars Orientalis*, 23, 303–342.
- Necipoğlu, G. (1992). *Architecture, ceremonial, and power. The Topkapı Palace in the fifteenth and sixteenth centuries*. MIT Press.
- Peçevi, İ. (1980). *Tarih-i Peçevî* (2 Vols.). Enderun Kitabevi.
- Peksevgen, Ş. (2009). Murad III. In G. Agoston & B. Masters (Eds.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire* (pp. 401–403). Facts on File.
- Peksevgen, Ş. (2020). Remembrance of the things past. Crises management when a sultan dies. In B. Peksevgen (Ed.), *Themes in issues, risk and crisis communication: A multi-dimensional perspective* (pp. 95–113). Peter Lang.
- Peksevgen, Ş. (2005). *Secrecy, information control and power building in the Ottoman Empire, 1566–1603* [Unpublished doctoral dissertation]. McGill University.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. Routledge.
- Quill, L. (2014). *Secrets and democracy from Arcana Imperii to WikiLeaks*. Palgrave MacMillan.
- Rycaut, P. (2017). *The history of the present state of the Ottoman Empire*. ACMRS Press. (Original work published 1686).
- Schwerhoff, G. (2013). Spaces, places, and the historians: A comment from a German perspective. *History and Theory*, 52(3), 420–432. <https://doi.org/10.1111/hith.10677>
- Selaniki, M. (1999). *Tarih-i Selânikî* (Vol. 1). Türk Tarih Kurumu.
- Shepard, J. (2018). Courts in east and west. In P. Linehan, J. L. Nelson & M. Costambeys (Eds.), *The medieval world* (pp. 11–32). Routledge.
- Snyder, R. J. (2009). *Dissimulation and the culture of secrecy in early modern Europe*. University of California Press.
- Spawforth, T. (2007). Introduction. In A. J. Spawforth (Ed.), *The court and court society in ancient monarchies* (pp. 1–16). Cambridge University Press.
- Steinmetz, W. (2013). The political as a communicative space. In W. Steinmetz, I. Gilcher-Holtey & H.-G. Haupt (Eds.), *Writing political history today* (pp. 11–34). Campus Verlag.
- Stollberg-Rilinger, B. (2009). The impact of communication theory on the analysis of the early modern statebuilding processes. In W. Blockmans, A. Holenstein & D. Schläppi (Eds.), *Empowering interactions: Political cultures and the emergence of the state in Europe 1300–1900* (pp. 313–318). Routledge.

- Talbot, M. (2016). Accessing the shadow of God: Spatial and performative ceremonial at the Ottoman Court. In D. Raeymaekers & S. Derks (Eds.), *The key to power? The culture of access in princely courts, 1400–1750* (pp. 104–123). Brill Publishers.
- Veinstein, G. (1997). Sokollu Mehmed Pasha. In C. E. Bosworth (Ed.), *The encyclopedia of Islam* (Vol. 9, 2nd ed., pp. 706–707). Brill Publishers.
- Williams, L. (2015). Revising the ‘contact zone’: William Adams, reception history and the opening Japan, 1600–1860. In J. Kuehn & P. Smethurst (Eds.), *New directions in travel writing studies* (pp. 297–312). Palgrave Macmillan.

KAPITTEL 6

Kontaktsoner og dødssoner – et studium av Kurdistan på 1980-tallet (Irak) og post-2015 (Tyrkia)

Chalakh Kaveh Høgskulen i Volda

Abstract: This chapter addresses the complex, cross-border 'Kurdish question', framing Kurdistan as a contact zone, as defined by Mary Pratt. It posits that the contact zone concept is particularly relevant to understanding the transboundary nature of the 'Kurdish question' and the political dynamics of Kurdistan. This relevance is demonstrated through an examination of Iraq during the 1980s and Turkey after 2015, providing insights into the applicability and significance of the contact zone concept in these contexts. Furthermore, the chapter highlights instances where state policies within a contact zone may intentionally seek to dismantle the social space entirely. In such scenarios, we encounter 'death zones' rather than contact zones. This is because a contact zone inherently requires the presence of a social space where different cultures meet and engage with one another.

Keywords: contact zone, Kurds, Kurdistan, Turkey's foreign policy, nationalism

Innledning

I oktober 2023 eksploderte bombene i Ankara igjen for første gang på lenge. Tyrkias respons var, som så mange ganger før, å bombe områder i både Irak og Syria. Et annet og liknende eksempel har vi fra Iran, der befolkningen over hele landet, på tvers av etniske og religiøse skillelinjer, deltok i protestbølger høsten 2022 og utover. Teheran la skylden for protestene nærmest umiddelbart på landets kurdere og kurdiske partier med bakgrunn fra Iran som befinner seg i eksil i irakisk Kurdistan. Kort tid etter utbruddet av protestene bombet Iran posisjonene til de kurdiske partiene som har baser i Irak.

Begge eksemplene ovenfor illustrerer godt temaet for dette kapittelet, nemlig den grenseoverskridende og transstatlige karakteren til «det kurdiske spørsmålet» og de etablerte dynamikker i forholdet mellom statene og grenseområdene som betegnes som Kurdistan. Disse områdene oppfattes av statene som marginen, periferien, buffersonen, grenseområdene og frontieren av sine territorier, for å nevne noen karakteristika. På den ene siden handler det om hva slags orden, og med hvilke midler, den konkrete staten forsøker å etablere i sitt territorium. På den andre siden handler det imidlertid også om de forbindelser som den ene staten har til den kurdiske befolkning hos nabostaten og vice versa. Heller enn å anvende de ovennevnte karakteristika av Kurdistan anvender jeg i dette kapittelet Mary Pratts begrep *kontaktsone*. Problemstillingen er følgelig hvorvidt kontaktsonebegrepet kan anvendes på Kurdistan og i hvilken grad begrepet har forklaringskraft når det gjelder å belyse dynamikkene som er dominerende i Kurdistan.

Pratts definisjon av en kontaktsone er

social spaces where cultures meet, clash and grapple with each other, often in contexts of *highly asymmetrical relations of power*, such as colonialism, slavery, or their aftermaths as they lived out in many parts of the world today.¹

Fordi statene Iran, Tyrkia, Irak og Syria har ført og fører en politikk som har vært av en undertrykkende og assimilativ karakter, har statene forsøkt å manipulere, påtvinge sin orden og regulere det sosiale rommet i kontaktsonen. Gjennom en (over)aktiv statlig politikk har statene med varierende hell forsøkt å utrydde kurdisk kultur og identitet. Det at kurdisk

1 Pratt 1991: 34, min kursiv

kultur i dag lever og har utallige uttrykk i disse grenseområdene er slikt sett i tråd med Pratts og andres beskrivelse av hvordan kulturene formes, tilpasser seg og omformes i de sosiale rom der disse kulturene møtes og støter sammen.²

Dette kapittelet tar utgangspunkt i to avgrensede perioder fra kurdisk historie – Irak på 1980-tallet og Tyrkia post-2015 – for å undersøke de ulike aspektene ved kontaktsonen Kurdistan. Det er ikke dermed sagt at disse periodene er representative for kurdisk historie som helhet. Argumentet er derimot at mange av dynamikkene som er i spill i disse to periodene, er gjennomgangsmomenter i det politiske spillet mellom staten og de ulike kurdiske gruppene.

Kontaktsonen Kurdistan

Det argumenteres her for at forholdene i en kontaktsone kan være på to ekstreme ytterpunkter: Dynamikkene i kontaktsonen kan resultere i tvangsmessige folkeflyttinger og i siste instans folkemord, men den kan også føre til fredelig sameksistens gjennom inkluderende definisjoner av en felles identitet på tross av store forskjeller. Kontaktsonebegrepet kan slik sett ikke bare ha et deskriptivt, men også et normativt innhold. Det kan være deskriptivt ved at det kan forklare konflikthistorien mellom kurdere og majoritetsgruppen som styrer staten. Begrepet kan imidlertid også tillegges et normativt innhold ved at mange stridsspørsmål knyttet til språk, kultur og politisk administrasjon ideelt sett kan løses på en dynamisk måte – med alt det innebærer av maktbalanse eller asymmetriske maktforhold – gitt at de ulike kulturene møtes i et sosialt rom uten at starter og ikke-statlige aktører manipulerer forholdene for å skape ytterligere konflikt og polarisering. Som jeg vil vende tilbake til, vil enkelte forhold (som folkemord, forbudte områder m.m.) være kontekster hvor det sosiale rom utryddes, og da kan man følgelig heller ikke med rette snakke om en kontaktsone lenger.

De geografiske områdene i østlige Anatolia har blitt betegnet som «zone of genocide». Ifølge Mark Levene gjorde konkurrerende nasjonale bevegelser krav på disse områdene og ressursene her. De nasjonale interessene

---

2 En av grunnene til at Pratts kontaktsone begrep anvendes i denne artikkelen fremfor f.eks. Sahlin har å gjøre med at sistnevnte konsept om *boundaries* hovedsakelig fokuserer på territorielle og symbolske genser. Pratts begrep bidrar bedre til å belyse deriblant de politiske, etniske og religiøse aspektene av Kurdistan.

resulterte på 1890-tallet i massakre og massedrap.³ De nyetablerte politiske grensene til statene Irak og Tyrkia etter slutten av første verdenskrig resulterte i at de arabiske og tyrkiske nasjonale bevegelsene vant på bekostning av armenere, kurdere, pontiske grekere og assyrere. Potensialet for folke-mord og massakre var innebygd i konkurransen mellom de nasjonale bevegelsene under det fremvoksende internasjonale statssystemet. Den tyrkiske og arabiske nasjonalismen ble utfordret av grupper som armenere og kurdere: Deres kulturelle særuttrykk var åpenbart uforenelig med en homogen nasjonsforståelse som er tilfellet med den tyrkiske nasjonalismen. For armenerne resulterte dette i folkemord i 1915, mens det for kurdere betød opprør og overdrevet motopprør (*counterinsurgency*), tvangsflytting, massakre, assimilasjon og undertrykkelse i århundret fremover.

Kurdisk og arabisk brorskap?

Gjennom hele 1960-tallet og til midten av 1980-tallet var kurderne med jevne mellomrom i opprør mot den irakiske staten. Regimets respons til det mer eller mindre begrensede opprøret var jernhard: Massakre og etnisk rensning var straffeaksjoner som skulle virke forebyggende mot ytterligere opprør i fremtiden.⁴ Det irakiske Baath-regimet intensiverte sin anti-kurdiske tilnærming ytterligere etter inngåelsen av Alger-avtalen med Iran i 1975. Alger-avtalen gjorde det slutt på den iranske støtten til kurderne i Irak.

Å «rydde plass» langs grensene var et annet tiltak som ble implementert, i både Tyrkia, Irak og Iran. Det var ensbetydende med å forby menneskelig aktivitet og bosetting i disse områdene. En av klausulene i Alger-avtalen var således at Irak og Iran skulle sørge for «mutual security and trust» langs hele grensen mellom dem gjennom å utøve «strict and effective control over the frontiers with a view to the complete cessation of all subversive infiltration from either side».⁵ I 1976 ryddet de irakiske myndighetene 10–20 km langs grensene mot Iran og Tyrkia.⁶ I perioden 1977–1978 foretok regimet igjen «rydding» langs grensene, ved at landsbyer innenfor 30 km nærhet til grensen ble ødelagt. Til sammen omfattet det 500 landsbyer.⁷

3 Levene 1998: 34. Hele avsnittet bygger på Levene 1998.

4 Levene 1998: 397

5 FN 1976/1986: 196

6 Bruinessen 1992: 31

7 Middle East Watch 1993: 36–38

«Autonomi-avtalen» fra 1970 – som skulle løse problemene mellom Baghdad og kurderne – inneholdt lovnader om brorskap og allianse mellom kurderne og araberne. Ifølge avtalen viste historien at kurderne «did not have and will never have as sincere a brother and as dependable an ally as the Arab people».⁸ På slutten av 1970-tallet resulterte dette «brorskapet» i at rundt 600 000 kurdere var forflyttet med tvang til Mujamma'at, altså såkalte kollektive landsbyer.⁹

Dermed ble igjen kontaktsonen Kurdistan til «zone of genocide», denne gangen fra en revansjlysten Saddam Hussein, som med alle midler skulle kvele det kurdiske opprøret en gang for alle.¹⁰ Hundrevis av landsbyer ble jevnet med jorden i fylkene Duhok, Nineveh og Diyala. En innenlandsk «kolonisasjon» ble initiert der arabere fra sørlige deler av Irak ble oppmuntret til å flytte til områdene i nord. Hvis dette var den «myke» formen for endring av demografien, varslet tvangsflytting av kurdere til Mujamma'at og regelrett massakre den «harde» formen av homogenisering i noen av de kurdiske områdene. Den harde formen kan illustreres godt av de såkalte Anfal-kampanjene som resulterte i massakre og drap på nærmere 100 000 mennesker i 1987 og 1988.¹¹

Baath-regimets forsøk på pasifisering av kurderne gjennom demografiske endringer feilet utvilsomt, jamfør målene. Den umiddelbare militære suksessen som fulgte Alger-avtalen (1975) bleknet i forhold til realitetene på bakken i 1980-årene der krigen med Iran og Teherans fornyede støtte til de kurdiske gruppene igjen gjorde dem til en utfordring for Baghdad. En sentral årsak til at det kurdiske opprøret på nytt kunne utfordre den irakiske statsmakten var reverseringen av Alger-avtalen og krigen mellom Iran og Irak.

Det er en dobbelthet ved antakelsene om kurderne som en eksistensiell trussel mot staten Irak på 1980-tallet. På den ene siden var dette et selvpålagt problem ved at Baath-regimet både i 1985 og tidligere kunne få «Kurdistan demokratiske parti» (KDP) og andre kurdiske aktører, som «Kurdistan patriotiske union» (PUK), til å slutte opp om statens linje. Dette hadde innebåret innrømmelser og en slags reforhandling av autonomi-avtalen av 1970. På den andre siden – og nærmest som en selvoppyllende

8 For en gjengivelse av avtalens viktigste punkter og dette sitatet, se McDowall 2004: 327–328.

9 Levene 1998: 397

10 Se Kaveh 2014 og Middle East Watch 1993: 36–38.

11 Beregninger over antallet ofre varierer veldig. Middle East Watch viste i sin tid til et sted mellom 50 000 og 100 000 ofre, mens kurdiske aktører som KDP lenge har snakket om et tall på 182 000 drepte. For mer om Anfal-kampanjene, se Kaveh 2014.

profeti fordi Baghdad ikke var villig eller klarte å få kurderne med på sin side – var kurderne nettopp en eksistensiell trussel på grunn av samarbeidet de kurdiske aktørene (KDP og PUK) innledet med Iran. Som vi skal se nedenfor¹² er denne dobbeltheten ikke gjeldende i tilfellet Tyrkia post-2015 ved at den eksistensielle trussel i langt større grad og objektivt sett er et selvpålagt problem.

Før vi går videre til tilfellet Tyrkia, er det verdt å beskrive hvordan kontaktsonen Kurdistan virket i forholdet *mellom kurdere* på de irakiske og iranske sidene av grensen på 1980-tallet. Forholdet mellom kurderne på ulike sidene av disse grensene på 1980-tallet er nemlig illustrerende for den grenseoverskridende dynamikken til «det kurdiske spørsmålet». Mens Iran gikk tilbake til å støtte de irakiske kurderne og inngikk i en allianse med dem, slik som under sjahen før Alger-avtalen, støttet Saddam Hussein kurderne i Iran. På den måten hadde kurderne i Iran og Irak et patron–klient-forhold til hver sin stat som var i en krig med hverandre. Det motsatte av denne dynamikken er at statene klarer å etablere konsensus om – ofte eksplisitt ved inngåelse av grenseavtaler – å hegne om statsgrensene, rydding langs grensene og nedslåing av selvstendighetskrav også i naboens territorium (med og uten aksept fra nabostaten).¹³

Post-2015 Tyrkia: «én stat, én nasjon, ett hjemland og ett flagg»

I perioden 2013–2015 startet myndighetene i Ankara fredssamtaler med Kurdistans arbeiderparti (PKK).¹⁴ Organisasjonen, som har væpnede styrker og forgreininger til andre deler av Kurdistan, har vært i væpnet opprør mot staten siden 1980-tallet og blir ansett som en terrororganisasjon av Tyrkia, USA og EU.¹⁵ Da fredsprosessen foregikk var det få sammenstøt mellom partene, og staten innledet få operasjoner sørøst i landet.¹⁶ Allerede i 2013, rett etter innledningen av fredssamtalene, etablerte PKK seg i urbane

12 Se nedenfor under overskriften «Post-2015 Tyrkia».

13 Baghdad er for eksempel svært kritisk overfor Tyrkia, som med jevne mellomrom intervensjoner inn i irakisk territorium i grenseområdene. Imidlertid går det an å argumentere for at selv om Baghdad protesterer hver gang det skjer, er det en stilltiende aksept for denne typen intervensjoner i nord fremfor angrep lenger sør for grensen eller basepolitikken til Tyrkia som de reagerer sterkere overfor.

14 Det foregikk også en liknende prosess i skjul i perioden 2009–2011 kjent som Oslo-samtalene. Denne prosessen brøt sammen og var også en fiasko.

15 For en oversikt over PKKs historie, se Marcus 2007.

16 Bare i 2014 ba byråkratiet i sikkerhetsapparatet om 290 operasjoner, og av disse forespørslene fikk de gjort lys for kun åtte av disse, se International Crisis Group 2015: 3.

strøk sørøst i Tyrkia gjennom en ungdomsorganisasjon, «Patriotiske revolusjonære ungdomsbevegelsen» (YDG-H). Selv om det antas – med gode grunner – at denne organisasjonen hadde bånd til og var under PKKs kommando, er dette noe sistnevnte i ettertid har benektet.¹⁷ YDG-H utviklet seg fort til en urban militsgruppe, og da fredsprosessen avsparte i 2015, grov gruppen skyttergraver og bygde barrikader i bystrøk. Med dette var gatekamper et faktum.¹⁸ Aktørene som var ansvarlige for denne utviklingen var først og fremst staten og dernest de tilhørende nasjonalistiske krefte, inkludert PKK. Skvist mellom disse skyttergravene var sivile i urbane strøk og politiske organisasjoner som hovedsakelig snakket fredens sak, deriblant det prokurdiske «Folkets demokratiske parti» (HDP).¹⁹ Enkelte hendelser, som Kobani-hendelsene i oktober 2014 (se nedenfor), viste hvor svak og skjør fredsprosessen var og hvordan aktørene – staten og PKK og deres respektive håndlangere – hver på sin måte stod i kø for å sabotere fredsprosessen.

Det er tilsynelatende en lang vei mellom Recep Tayyip Erdoğans tale på gruppemøtet til AKP i parlamentet i 2013²⁰ – der han forsvarte bruken av betegnelsen Kurdistan og angrep opposisjonen i landet for blant annet politikken som var ført overfor kurdere – til hans tale etter valgseieren i november 2015. Disse to talene varslet to helt ulike mentaliteter og tilnærminger til «det kurdiske spørsmålet». Resultatet var en tilbakevending til sikkerhetsparadigmet i 2015 der konflikten ble redusert til å være av militær og sikkerhetspolitisk karakter, slik det hadde vært siden staten Tyrkia ble etablert i 1923.

I perioden 2013–2015, da dette sikkerhetsparadigmet ikke var virksomt, tolererte Tyrkia til en viss grad utviklingen i nordlige deler av Syria. Her vokste det frem en kurdisk bevegelse inspirert av PKKs fengslede leder Abdullah Öcalan og med tette bånd til PKK. I konteksten av borgerkrigen i Syria etablerte altså «Det demokratiske unionspartiet» (PYD) seg med tilhørende militær ving (YPG).²¹ Salih Muslim, PYDs daværende leder, ble til og med invitert til Ankara for samtaler og ble mottatt i

17 Cemil Bayik i intervju med *BBC Turkish Service* i november 2015, se International Crisis Group 2015: 3.

18 International Crisis Group 2015: 3

19 HDP er et pro-kurdisk parti på venstresiden i tyrkisk politikk, som har røtter tilbake til kurdiske partier på 1990-tallet som en etter en ble stengt ned, men som har overlevd under forskjellige navn, sist under HDP. For mer detaljer om dette, se bl.a. Kaveh 2020.

20 Anadolu Ajansı 2013

21 PYD/YPG har vært effektive og viktige aktører i bekjempelsen av Den islamske stat (IS) i Syria.

Utenriksdepartementet.²² I samme tidsrom ble det skapt en åpning for kurderne i Tyrkia, der mange politiske løsninger på konflikten ble tatt opp. Det er mulig at myndighetenes kalkyler var at HDPs politiske makt i Tyrkia ville tilsidesette PKKs annet lederskap i både Tyrkia og Syria.²³

Utviklingen som førte til at samtalene brøt sammen i 2015 kan på mange måter føres tilbake til Kobani-hendelsene i oktober 2014 og omhandler altså utviklingen i Syria. Grensebyen Kobani i Syria, som var under PYDs kontroll, ble angrepet av Den islamske staten (IS) i september 2014 og ble siden beleiret fra mange kanter. Erdoğan's forsinkede og upassende respons til angrepene på Kobani førte i sin tur til urolighetene i Tyrkia 6.–8. oktober 2014.²⁴ Hvorvidt utviklingen over på den andre siden av grensen hang sammen med fredsprosessen i Tyrkia, var aktørene uenige om.

Selahattin Demirtaş, daværende leder for HDP og nåværende politisk fange, uttalte at dersom Syria for Erdoğan var et internt anliggende, så var hendelsene i Kobani interne affærer for kurderne.²⁵ Vi ser i Demirtaş' uttalelse hvordan det selv fra pro-kurdisk hold tidvis ble argumentert med at utviklingen i Syria var et internt anliggende i Tyrkia. Vi bør muligens tolke Demirtaş' utspill for det det sannsynligvis var; en retorikk for å kontre Ankaras forsøk på å eksternalisere det såkalte kurdiske spørsmålet uten hensyntaken til den humanitære situasjonen eller det emosjonelle båndet fra den ene siden av grensen til den andre. Mer strategisk ville antakeligvis HDP og Demirtaş også omfavne og fokusere på situasjonen til kurdere i Syria, noe som var viktig for mange av de kurdiske velgerne i landet. Uansett tolkning av HDPs strategi og intensjon er det nærliggende å konkludere med at resultatet av utspillet og protestene nettopp var at HDP falt for Erdogans spill. Erdogan ville illustrere for nasjonalistiske velgere at HDP og hele «det kurdiske spørsmålet» i Tyrkia utgjorde både en indre og ytre trussel mot statens eksistens og legitimitet. At velgerne ikke gjennomskuet hans til dels pragmatiske stil i dette spørsmålet de foregående årene viser både Erdogans politiske evner, men også hvor hegemonisk og altopplukende nasjonalismen er i Tyrkia.²⁶

Spørsmålet vi må stille oss er om makthaverne og de nasjonalistiske kreftene i Tyrkia har et poeng i at landets «kurdiske spørsmål» er

22 International Crisis Group 2017: 17

23 International Crisis Group 2017: 17

24 Hendelsene 6.–8. oktober blir ofte referert til som Kobani-hendelsene (på tyrkisk *Kobani olayları*).

25 International Crisis Group 2015: 4; Hürriyet 2014

26 For dette punktet, se forliggende kapittel under «Nasjonalismens utømmelige næring».

et utenrikspolitisk spørsmål. Tar vi eksempelet med Syria og PYD har Ankaras posisjon siden 2015 vært klar: PYD og PKK er en og samme organisasjon og representerer en eksistensiell trussel for Tyrkia. Det er mange svar her. Men at PYD er inspirert av og har tette bånd til PKK (politisk og militært), er det få som betviler. Eksempelvis betrakter PYD tidligere nevnte Abdullah Öcalan som den store åndelige lederen. Öcalan og PKK holdt for øvrig også til og hadde baser i Syria inntil 1998. Men betyr dette at Syria og kurdernes kamp for rettigheter der var like viktig for PKK som kurdernes situasjon i Tyrkia? Hadde med andre ord PKK en transnasjonal ide om frigjøring av alle kurdere på likt nivå? Svaret på det er negativt. PKK brukte Syria som en logistisk base for sin virksomhet, og rettet ikke sine «skyts» mot Damaskus eller til fordel for Syrias kurdere, som så absolutt var undertrykte. Ikke nok med det; Öcalan selv var klar i sin tale på 1990-tallet: Det fantes *ikke* et «kurdisk spørsmål» i Syria, de var altså etter Öcalans uttalelse ikke forfulgte der slik som de var i andre deler av Kurdistan.²⁷ Dermed innordnet og tilpasset PKK seg til Damaskus sine røde linjer og kan brukes som et belegg for PKKs instrumentelle syn på kurderne i Syria den gangen.

Det er selvklaart åpenbare årsaker til at «det kurdiske spørsmålet» i Tyrkia og Syria har overlappende aspekter. Tar vi i betraktning de politiske forhold i kontaktsonen Kurdistan det siste århundret, er det også like åpenbart at alle forsøk på eksternalisering av spørsmålet har tjent staten og har vært bevisste forsøk på tilsløring og delegitimering av kurdernes innenrikspolitiske krav. Det er tross alt disse innenrikspolitiske krav og forventninger som er den egentlige kimen til konflikten mellom statene og de kurdiske bevegelsene i hver enkelt stat. Det er de samme innenrikspolitiske assimilering- og undertrykkelseslinjene som har vært opphavet til «det kurdiske spørsmålet» generelt og PKKs opphav mer spesifikt.

Mange kurdere i Tyrkia var sympatiske overfor og ville hjelpe sine kurdiske naboer – og i en del tilfeller også slekt – på den andre siden av grensen i Syria. Kobani-protestene i oktober førte til at 50 mennesker ble drept i sammenstøtene. Viktigere i vår sammenheng er at protestene varslet Erdoğan's politiske reorientering overfor kurderne.²⁸ I slutten av oktober tillot Ankara endelig passasje til kurdiske styrker fra «Kurdistan regional government» (KRG), som er en føderal enhet i Irak, til å krysse grensen

²⁷ Tejel 2009: 78

²⁸ Det følgende bygger på International Crisis Group 2015: 4.

og passere tyrkisk territorium, for deretter å krysse grensen til Syria og endelig til Kobani. Her ser vi et tydelig eksempel på hvordan grensene er gjennomtrengelige selv i nokså konfliktfylte perioder som post-2015. Det var nettopp den antatte og reelle samhörigheten mellom kurderne i Tyrkia og kurderne i Syria, og Irak for den del, som var konteksten for den merkverdige grensekryssingen i slutten av oktober 2014. Det har også blitt påpekt at det nettopp var denne solidariteten over grensene som fikk Ankara til å se rødt og revurdere spørsmålet på nytt gjennom et sikkerhetsparadigme. Ankaras linje siden Kobani-protestene skulle bli at PKK og PYD (og IS) var det samme vesenet og at de måtte nedkjempes uansett hvor de var.

Etter Kobani-protestene vendte som nevnt både staten og PKK tilbake til voldelige midler og løsninger. Mens staten igjen satte inn militæret sørøst i Tyrkia, etablerte YDG-H og den urbane militsen seg ytterligere i områdene. De erklærte til og med autonomi i Cizre og Sur-distriktet i Diyarbakir.²⁹ Sikkerhetsloven som ble vedtatt i det tyrkiske parlamentet i mars 2015 ga den lokale påtalemyndigheten utstrakt makt og mandat. Før dette lovvedtaket fant det imidlertid sted en interessant utvikling i det som i ettertiden er kjent som Dolmabahçe-overenskomsten. Det var en tipunksplan for fredsprosessen, som til da nærmest utelukkende hadde foregått bak lukkede dører.³⁰ Kort tid etter overenskomsten i Dolmabahçe anklaget begge parter hverandre for ikke å ta prosessen seriøst.³¹ På en måte skulle begge få rett, da det i ettertid viste seg at AKP og Erdoğan var mer opptatt av å vinne flertallsposisjon etter valget i juni 2015, og at PKKs lederskap så på dette som en mulighet for å tilsidesette sine konkurrenter – det være seg yngre og mer moderate kadre i PYD-YPG eller HDP. Men da betyr det også at PKK og statens mål og midler var – om ikke identiske, så i alle fall sammenfallende.

Prosessen videre gikk gjennom et valg i juli 2015 der AKP, takket være HDPs valgseier, for første gang tapte flertallet i parlamentet. Deretter fulgte som tidligere nevnt en periode med blodig oppgjør og rasering av urbane strøk sørøst i landet. Allerede 15. juli 2015 uttalte Erdoğan at han ikke anerkjente eller aksepterte noe som het Dolmabahçe-overenskomsten, det hadde ikke skjedd.³² Gjennom sin reorientering allierte Erdoğan seg med nasjonalistene og AKP vant igjen flertallet etter nyvalget i november 2015.

29 International Crisis Group 2015: 4

30 Teksten for overenskomsten finnes i Hurriyet 2015.

31 International Crisis Group 2015: 5

32 Sabah Daily 2015

En hovedårsak til AKPs seier var tilbakegang hos HDP og det faktum at den nasjonalistiske feberen med urolighetene i landet gikk i AKPs favør, noe som nettopp var Erdoğan's strategi. Høyrevridningen i tyrkisk politikk, og tilhørende økt nasjonalisme i ord og handling, skulle bare fortsette de kommende årene. Med kuppforsøket i 2016 ble denne politikken ytterligere radikaliseret, der resultatet var et helt klart mer nasjonalistisk og konservativt parlament, sist etter valget i 2023.

I sin tale etter november-valget 2015 uttalte Erdoğan at

Operations in and outside the country against the terrorist organisation [PKK] are continuing, and we will not halt these [...] Until all members of the terrorist organisation are liquidated, either by surrendering or leaving the country, we will continue this struggle. Until all [PKK] structures in cities are brought down, our security forces will continue operations.³³

I samme tale omtalte og redefinerte Erdoğan statens politikk overfor kurderne som en «enhets- og brorskapsprosess».³⁴ Alle borgere som var lojale mot staten skulle få broderlig behandling, var budskapet fra Erdoğan. Det interessante her er at «nasjonal enhet» i denne konteksten er ensbetydende med en homogen forståelse av nasjonen og henviser altså utelukkende til det tyrkiske. Med andre ord er det en ambivalens i uttrykkene «nasjonal enhet» og «brorskap» all den tid nasjonen peker på det tyrkiske og dermed utelukker likeverdig brorskap med kurderne.

Erdoğan's reorientering berørte i aller høyeste grad utenrikspolitikken, som aktivt ble et middel til å konsolidere en størst mulig nasjonalistisk leir på hjemmebane. Et fellestrekk ved politikken til de involverte stater i Kurdistan er og har vært intervensjoner i nabostaten for å korrigere forhold de mener går i feil retning, for eksempel autonomi til kurderne. Ankaras intervensjonstilnærming har med jevne mellomrom siden 1980-tallet resultert i begrensede intervensjoner hos nabostatene. På bakgrunn av krigen mellom Iran og Irak truet Tyrkia med innrykk i Nord-Irak ved en eventuell statskollaps.³⁵ I 1983 krysset Tyrkia for første gang grensen til Irak militært, og i 1986 var Ankara enda mer eksplisitt: Dersom Irak kollapset, ville Tyrkia kreve tilbake Mosul-provinsen, som landet avstod da grenseavtalen mellom de to landene ble undertegnet i 1926. I forbindelse med

³³ Sitert i International Crisis Group 2015: 10.

³⁴ Sabah Daily 2015

³⁵ Det følgende bygger på McDowall 2004: 370.

Kuwait-krigen noe senere gjorde Tyrkia det klart at de ikke kom til å tillate en autonom kurdisk enhet. Dette er en klar parallell til Tyrkias politikk i Syria post-2015 som medførte flere intervensjoner i Syria.

Brorskap og fiendskap i en kontaktsone

Ett perspektiv på dynamikken mellom staten og kurdiske aktører er at grensenes eksistens i seg selv hindrer «frigjøringskampen» i Kurdistan. Dette perspektivet har sin relevans til en viss grad. Imidlertid er det mulig å anlegge et annet perspektiv, nemlig at grensene innebærer en *livslinje*, og heri ligger også kontaktsonebegrepets relevans for Kurdistan. Selv om kurdiske nasjonalisters påstander stort sett vil være langs førstnevnte perspektiv, kan vi innvende følgende argumenter.³⁶ Hovedtendensen var, med få unntak, at disse områdene var delt i to i omkring fire hundre år. De gjennomtrengelige grensene ga kurdiske samfunn flere muligheter. Grensene ga rom for økonomiske muligheter, for eksempel smuglingsaktivitet, som også i dag er en viktig syssel i grenseområdene (på alle sider av grensene). Disse gjennomtrengelige grensene var også et sted å søke flukt for de som trengte beskyttelse, noe de mange eksemplene med kurdiske ledere som flyktet til nabostatene på 1900-tallet og tidligere illustrerer. I tillegg har kurdere utnyttet grensetvister mellom statene for å fremme sin egen sak. Disse argumentene er gyldige på tross av at de må nyanseres med tanke på moderne forhold. De moderne grensene har nemlig gitt færre muligheter enn i imperienes tidsalder fordi de overvåkes og voktes bedre, men de er fortsatt gjennomtrengelige til en viss grad. Det er derfor mulig å argumentere med at grensene, pre-moderne eller moderne, har innebåret muligheter for kurderne selv om de samtidig begrenser handlingsalternativene til de kurdiske aktørene i spesifikke perioder. Dette er ikke noe unikt for kurdernes tilfelle, men gjaldt og gjelder i mange andre kontekster: «Grensesonen var en ressurs, som ga minoriteter og andre marginaliserte folk muligheter. Til å flykte, fra straff, sosial kontroll, økonomiske forpliktelser eller når myndighetene ble for nærgående, og til å velge jurisdiksjon og slik få noe mer kontroll over egen skjebne».³⁷

³⁶ Det følgende bygger på McDowall 2004: 7–8.

³⁷ Teige 2022: 264. Se også Beverley 2013.

Den transstatlige eller grenseoverskridende dynamikken

Den viktigste mekanismen i «det kurdiske spørsmål» er den transstatlige eller grenseoverskridende dynamikken. Med det siktes det til hvordan spørsmålet i en stat har forgreininger til nabostaten, og hvordan disse forholdene henger sammen. Den iranske sjahens støtte til irakiske kurdere mot Bagdad før Alger-avtalen, og parallelt Iraks støtte til iranske kurdere, er et typisk eksempel. For Tyrkias vedkommende var Syria, som allerede nevnt, lenge (på 1980- og 1990-tallet) et frihavn for PKK og dens leder Abdullah Öcalan før PKK åpnet seg et manøvreringsrom i irakisk Kurdistan.

Interessant for vår diskusjon av kontaktsoner er det faktum at de gjennomtrengelige grensene innebar muligheter også andre grupper enn kurdere. Det gjaldt for eksempel Irans venstreside under sjahens regjeringssperiode.³⁸ Det samme gjaldt grupper og personer som var lojale til sjahen etter at ayatollahene overtok makten i Iran i 1979. Sett fra Teheran hadde alle fiender av den islamske republikken samlet seg bak og i irakisk Kurdistan. Mulighetene for beskyttelse på den andre siden av grensen kunne tidvis også ha motsatt effekt – at den begrenset. Titusenvis av flyktninger i Iran på 1980-tallet ble nærmest brukt som gisler mot lederskapet i KDP og begrenset deres handlingsrom vis-à-vis iranske myndigheter som var deres allierte i krigen mot Irak.

Geografi og demografi som mobiliseringsfaktorer

Hvordan er geografien og demografien i kontaktsonen Kurdistan hemmende eller fremmende for de kurdiske bevegelsenes politiske prosjekter? En tradisjonell og nasjonalistisk tilnærming som vi berørte ovenfor, vil anse geografien som hindrende heller enn fremmende. Den ofte gjentatte klisjeen med at kurderne ikke har andre venner enn fjellene kan virke som en utakknemlig holdning overfor geografi og topografien. Men fjellene betød gang på gang både et sted man søkte tilflukt bort fra statsapparatet, men også et sted kurderne kunne omgruppere og etablere en base.

Ifølge statsviteren Ted R. Gurr er det en del faktorer som muliggjør politisk handling for en gruppe: befolkningsstørrelse, geografisk konsentrasjon, autonomihistorie og koblinger på tvers av grensene.³⁹ Statsviteren

³⁸ Det følgende er basert på Bruinessen 1992: 37.

³⁹ Dette avsnittet bygger på Gurses 2018: 119–120.

Mehmet Gurses mener at alle disse faktorene bidro sterkt til kurdernes kapasitet til å utfordre den tyrkiske staten: «The same factors presented the most formidable test of ethnic homogenization and assimilation policies of the nascent Turkish state».⁴⁰ Vi får legge til her at disse faktorene også gjelder for de andre kurdiske bevegelsene, ikke bare den i Tyrkia. Selv om kurderne ikke var de eneste ikke-tyrkiske gruppene som levde i den nye staten, gjorde ovennevnte faktorer at det var bare de som besatt en særlig høy opprørskapasitet.

For det første var ikke kurderne en innvandret gruppe, de var et urfolk med lange autonomi-tradisjoner. For det andre var andre minoriteter mindre i størrelse og mer spredte over hele landet, noe som gjorde det lettere for staten å assimilere dem. Kurderne utgjorde derimot minst ti prosent av hele befolkningen og utgjorde en majoritet sørøst i Tyrkia. Og selv i dag, på tross av en stor utvandring fra de kurdiske områdene – både til utlandet og Tyrkia – bor fortsatt 69 prosent av kurderne sørøst i landet.⁴¹ For det tredje er spredningen av kurdere på tvers av grensene et faktum. Statsviteren Wadie Jwaideh har i forbindelse med kurdere i Syria påpekt at de nye statsgrensene ikke innebar noen endring for dem, da grensedragningen i mange tilfeller gjorde at medlemmer av samme stamme havnet på hver sin side av grensen. Slikt sett konkluderer han med at den nasjonalistiske aktiviteten til kurdere i Syria har vært en «echo and extension of Kurdish nationalist activity in Turkey».⁴² Slikt sett gir det mening å snakke om utviklingen i Syria som et internt anliggende, slik vi har sett temaet ble polemisert mellom Erdoğan og Demirtaş i 2014.

En ytterligere faktor som kan løftes frem som fasilitator til konflikt, er ujevnt eller ulendt terreng. En vanlig beskrivelse av Kurdistans geografi er at området består av «ufremkommelige» (jf. Bruinessen) og «forbudte» (jf. Jwaideh) fjell som historisk har vært en trygg havn for kurdere. Det fysiske miljøet der opprørere holder til, er en faktor som fremheves i forskningen om opprør og mot-opprør.⁴³ Opprørsgrupper som i utgangspunktet stiller svakere enn staten – teknologisk, organisatorisk og antallsmessig – gjør delvis opp for denne skjevheten ved at det *formidable terrenget* begrenser statens militære manøvreringsrom.⁴⁴

40 Gurses 2018: 120

41 Dette avsnittet bygger på Gurses 2018: 119–120.

42 Jwaideh 2006, sitert i Gurses 2018: 119.

43 For en oversikt, se Gurses 2018: 117.

44 Gurses 2018: 117

Nasjonalismens utømmelige næring

Det var forskjell på hva slags styringsregime Tyrkia og den nye staten Irak praktiserte. Britene i Irak styrte de kurdiske områdene innledningsvis indirekte gjennom lokale stammeledere som ble mektigere enn de hadde vært tidligere.⁴⁵ Kurdiske stammeledere ble til å begynne med også innsatt som distriktsguvernører med eget lokalt gendarmeri, noe som i aller høyeste grad ble brukt som stammelederens private armé.⁴⁶ Den nye tyrkiske staten praktiserte derimot en helt annen politikk i de kurdiske områdene. Like etter uavhengighetskrigen, hvor kurderne og tyrkerne kjempet sammen, innledet det kemalistiske regimet en assimilasjonspolitikk overfor kurdere og andre minoriteter. Etter en rekke kurdiske opprør (1925 og 1928–1931) eskalerte denne politikken ytterligere og ble mer voldsom.⁴⁷

De multinasjonale trekkene ved det ottomanske riket forsvant med inn- toget av nasjonalisme på 1800- og 1900-tallet. Etableringen av den kemalistiske staten i 1923 varslet en ny epoke.⁴⁸ Oppløsningen av imperiet, etter en årrekke med kriger som balkankrigene (1912–1913), første verdenskrig (1914–1918) og den tyrkisk-greske krigen (1919–1922), førte til store demografiske endringer:

The loss of Balkan territories produced a wave of Muslim refugees headed to the Anatolian peninsula that would form the geography of the new Turkey as well as the demise of a large Christian population in the same region. Forced migrations coupled with the mass killings of Armenians (and Assyrians, another non-Muslim community) during World War I resulted in the near extinction of these communities in Anatolia.⁴⁹

En av følgene av den tyrkisk-greske krigen var «befolkningsutveksling» mellom de greske og tyrkiske myndighetene, noe som betød at Anatolia ble tømt for kristne.⁵⁰ Det er viktig å bemerke at dette markerte første gangen internasjonal rett ble brukt for å sanksjonere en form for etnisk rensing.⁵¹ Lausanne-traktaten stadfestet således at rundt 1,2 millioner grekere fra Anatolia skulle deporteres til Hellas, og omkring 700 000 tyrkere

45 Dette avsnittet bygger på Bruinessen 1992: 190–191.

46 Bruinessen 1992: 190

47 Bruinessen 1992: 191

48 Følgende er basert på Gurses 2018: 118.

49 Gurses 2018: 118

50 Gurses 2018: 118. Se også Kaveh 2016: 351.

51 Sémelin 2007: 114–115

tvangsflyttes fra greske områder.⁵² Muligens på den positive siden sørget selve krigen for en midlertidig alliansedannelse mellom kurdere og tyrkere. Rekrutteringsstrategien til Mustafa Kemal og ungtyrkerne var å spille på den fellesmusliske strengen mellom kurdere og tyrkere, og fikk kurderne med på sin side, samtidig som kurderne ga ryggdekning til den nyetablerte tyrkiske republikken som (inntil 1924) fortsatt var et kalifat.⁵³ Shaykh Saïds opprør i 1925 er den klare manifestasjonen på bruddet mellom den nye staten og kurderne.

Men kom ikke dette bruddet tidligere? Det kan nemlig argumenteres for at bruddet i forholdet mellom kurdere og den tyrkiske staten inntraff tidligere, men at kurderne likevel lot seg lure i noen år til.⁵⁴ Farevarslene var der ved målene om å endre demografien i områdene under og etter det armenske folkemordet. Enkelte kurdiske stammer og det såkalte Hamidiye-regimentet deltok i folkemordet i 1915. Men så ble kurdere selv ofre for den dødelige nasjonalismens tiltak allerede året etter: Allerede i 1916 ble det rettslige grunnlaget lagt for senere tvangsflytting og deportasjoner av kurdere. I 1917 ble mellom 700 000 og en million kurdere flyttet fra Anatolia.⁵⁵ Deportasjonspolitikken kom til å utgjøre et av instrumentene til den tyrkiske statens politikk overfor kurdere både på 1930-tallet og så sent som 1990-tallet. Det kan til og med argumenteres for at den villede og hensynsløse fremferden til tyrkisk militære og sikkerhetsstyrker post-2015 også innebar samme intensjon om å endre områdets demografi. Sur-distriktet i Diyarbakir og steder som Cizre, Şırnak og Silopi var nærmest ubeboelige under konflikten og det førte til at rundt 500 000 mennesker måtte flykte fra områdene.⁵⁶

Ifølge historikeren Ugur Ü. Üngör hang konseptene territorialitet og etnisitet nøye sammen ungtyrkernes verdensbilde.⁵⁷ Dette kapittelet argumenterer med at et av de historiske kontinuitetene i den tyrkiske statens befatning med «kurdiske spørsmål» har vært og fortsatt er denne tanken. De få og kortvarige unntakene har vi når staten ikke anvender et sikkerhetspolitisk perspektiv på den langt på vei selvpålagte konflikten. Eksempler på slike perioder er tilnærmingen som fant sted tidlig på 1990-tallet, og

52 Sémelin 2007: 114–115

53 Bozarslan 2008: 339

54 Her er det viktig å merke seg at kurderne ikke den gangen heller var én blokk, og at dynamikken mellom staten og de ulike stammene gjorde det så å si umulig for kurderne å fremstå som én blokk.

55 Se Levene 1998: 397; Üngör 2011: 117.

56 Tallet er basert på Gurses 2018: 128.

57 Üngör 2011: 122

fredsprosessen som fant sted mellom 2013 og 2015. Statens udelelighet og det tyrkiske folket som herrene over denne staten var etableringsprinsippet og rasjonalet bak den assimilatoriske og genocidale politikken på 1920- og 1930-tallet. Samme logikk kan spores i Erdoğan's uttalte politikk som vi tidligere beskrev med stikkordene én stat, én nasjon, ett hjemland og ett flagg.

Den tyrkiske nasjonalidentiteten hvilte hovedsakelig på en undertrykkelse av den kurdiske nasjonalismen.⁵⁸ Dette fører til at «det kurdiske problemet» generelt, og Tyrkia og PKKs maktkamp mer spesifikt, koker ned til hva det vil si å være en statsborger i Tyrkia.⁵⁹ Rot-årsaken til konflikten kan altså tilbakeføres til hvordan tyrkisk og kurdisk identitet ble til *inkompatible identiteter* under republikkens unnfangelse, der ettspråklig nasjonsbygging og ekskluderende statlig politikk overfor kurdere ble retningsgivende for de fremtidige skillelinjene.

Selv om tyrkifiseringsprosessen hadde sosiale, økonomiske og kulturelle aspekter, var angrepene og benektelsen av kurdisk språk det mest illustrerende for statens assimilative politikk.⁶⁰ Kurdiske navn ble forbudt ved lov fordi slikt var i motsetning til «the national culture, morality and traditions and insult the public».⁶¹ I 1986 hadde staten omdøpt 2 842 av de 3 524 landsbyene i områder som kurderne utgjorde en majoritet.⁶² Ifølge Gurses er språk viktig av to grunner: For det første var språk en nøkkelmarkør som skilte ut kurdere fra tyrkere.⁶³ For det andre, siden det offisielle språket var tyrkisk, ble mange kurdere utestengte fra jobber, skolegang og politikk. Imidlertid, og som en forlengelse av det første punktet ovenfor, er det også grunner til å oppfatte språket som en ressurs, og ikke bare en hindring. For der hvor språket – og andre kulturelle uttrykk, som stedsnavn – var under angrep, innebar språket i seg selv en mobiliseringspotensiale for kurdere, i alle fall over tid.

Det spesielle med nasjonalisme i kontaktsonen Kurdistan er den mektige rollen og funksjonen ideologien har på selvstendig grunnlag, nærmest i seg selv. Det kan argumenteres med at en av faktorene som førte til en sen modning av kurdisk etnonasjonalisme, var det faktum at den homogene, sjåvinistiske og allmektige tyrkiske nasjonalismen ikke hadde vist

58 Dette avsnittet bygger på Gurses 2018: 120.

59 Gurses 2018: 120

60 Gurses 2018: 121

61 McDowall 2004: 427

62 Dette omfattet steder som Adiyaman, Gaziantep, Urfa, Mardin, Siirt, og Diyarbakir, se McDowall 2004: 427.

63 Gurses 2018: 121

sin ekskluderende kraft innledningsvis. En av strategiene til minoriteter (opposisjonen) til den styrende eliten (staten) er at minoriteten kopierer og etterlikner (*mimesis*) staten.⁶⁴

Nasjonalismen som middel for å nå målet om den homogene nasjonalstaten ble lenge og blir altså kopiert av kurderne. Selv om de aller fleste politiske aktører har gitt opp målet om en egen storkurdisk stat, er dette likevel *mimesis* i særklasse. Vi ser retorikk om selvstendighet fra kurdiske aktører med jevne mellomrom, for eksempel slik vi så det med folkeavstemningen som Massoud Barzani, daværende leder for KDP og president i KRG, lyste ut i 2017.⁶⁵ I dette tilfellet var KRG i dyp krise i noen år allerede. KDPs relativt sett svekkede makt, i konkurranse med nykommere som partiet Gorran, førte til at Barzani så sin mulighet til å styrke sin makt og posisjon.

Fordi den kurdiske nasjonalismen har vokst seg til en hegemonisk størrelse – en posisjon som de konkurrerende tyrkiske, persiske og arabiske nasjonalismene lenge har hatt blant sine respektive etniske grupper – brukes den flittig av kurdiske aktører uten at nasjonalismens største lovnad, å kjempe nasjonens sak, nødvendigvis er i fokus. Folkeavstemningen i KRG er et illustrerende eksempel også her. Et annet eksempel på dette er hvordan de bitre fiendene PKK og Huda-Par⁶⁶ utkjempet gatekamper under Kobani-hendelsene i oktober 2014.⁶⁷ Begge disse har et nasjonalistisk aspekt i sin ideologi, dog er deres ideologi i utgangspunktet og strengt talt ikke har så mye plass for nasjonalisme. Der hvor PKK er tidligere og også i stor grad nåværende marxistisk-leninistisk, henter Huda-Par sitt tankegods fra radikal islam. At begge likevel er nødt til å forholde seg til kurdisk nasjonalisme er tydelig, for ikke å nevne at de utnytter dette for å nå egne politiske mål.

Kontaktsonens «dødssoner»

Til tross for, og nettopp på grunn av, konflikthistorien mellom statene og kurderne gir det mening å snakke om Kurdistan som en kontaktzone. Unntakene for dette er også gyldige fra tid til annen. På den ene siden bidrar statene selv aktivt, med sin sikkerhetspolitiske tilnærming til konflikten,

64 Picard 2012: 241

65 Prosessen til utlysning av folkeavstemningen ble tatt av M. Barzani og KDP. Bakgrunnen var den politiske splittelsen som rammet KRG siden 2015, se Kaveh 2017.

66 Huda-Par er et islamistisk kurdisk parti som ble etablert, bevæpnet og støttet av staten for å krige mot PKK i sørøstlige deler av landet. Partiet har vært i valgkoalisjon med AKP siden 2023.

67 International Crisis Group 2015: 4

til en stadig re-politisering av «det kurdiske spørsmålet». På den andre siden bidrar statenes sikkerhetsparadigme til å radikaliserer «det kurdiske spørsmålet» som igjen påvirker statenes respons.

Fellestrekket for statenes tilnærming til kontaktsonen har vært at de helst har forsøkt og siktet på å avsondre de kurdiske områdene fra hverandre. Midlene for en slik politikk har variert fra tvangsflytting av befolkning til massakre og massedrap. Det er likevel mulig å argumentere for at statenes politikk om å motarbeide kontaktsonen, med ett unntak, har feilet ved at kontaktsonen Kurdistan stadig er en realitet. Unntaket fra denne regelen består av de episodene der statene tømte områder for menneskelig aktivitet langs grensene eller ved tilfeller av folkemord der hele populasjonen ble forsøkt tilintetgjort. Enten skulle det sosiale rommet i kontaktsonen være en blåkopi av «herrefolkets» verdensbilde, ellers skulle det helst ikke eksistere noe sosialt rom i det hele tatt. «Although the term ‘contact zone’ does not describe all encounters, encounter is the main object of study within a Pratt-inspired ‘contact approach’; i.e. without *encounter there is no contact zone*». ⁶⁸ Dermed virker det som om enkelte tiltak og politikk fra statenes side, som omtalt i dette kapittelet, krasjer med kontaktsonebegrepets insistering på eksistensen av det sosiale rommet.

Forfatterbiografi

Chalak Kaveh er førsteamanuensis i historie på Høgskulen i Volda. Kaveh har doktorgrad fra Universitetet i Oslo og har blant annet forsket på folkemord, europeisk politikk overfor rom og romani, samt Kurdistan og kurdisk historie.

Referanser

- Anadolu Ajansı. (2013, 19. november). *Kayıtlara baksalar ‘Kürdistan’ı Meclis’in ilk zabıtlarında görecekler* [Hvis de sjekker arkivene vil de se ‘Kurdistan’ i parlamentets første protokoller]. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kayitlara-baksalar-kurdistani-meclisin-ilk-zabıtlarında-gorecekler/203334>
- Beverley, E. L. (2023). Frontier as resource: Law, crime, and sovereignty on the margins of empire. *Comparative Studies in Society and History*, 55(2), 241–272. <https://doi.org/10.1017/S0010417513000029>
- Bozarslan, H. (2008). Kurds and the Turkish state. I R. Kasaba (Red.), *The Cambridge history of Turkey: Vol. 4. Turkey in the modern world* (s. 333–356). Cambridge University Press.

---

68 Isaacs & Otruba 2019: 700, min kursiv

- Bruinessen, M. V. (1992). *Agha, shaikh and state: The social and political structures of Kurdistan*. Zed Books.
- FN. (1986). Joint Iranian-Iraqi communique, Teheran 17.03.1975. I *Treaty series. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations* (Bd. 1017). United Nations.
- Gurses, M. (2018). *Anatomy of a civil war: Sociopolitical impacts of the Kurdish conflict in Turkey*. University of Michigan Press.
- Hurriyet. (2014, 10. oktober). *Jailed PKK leader calls for speeding up peace process, warns of 'massacres': HDP co-chair*. <https://www.hurriyetdailynews.com/jailed-pkk-leader-calls-for-speeding-up-peace-process-warns-of-massacres-hdp-co-chair-72740>
- Hurriyet. (2015, 2. mars). *10 madde diyor ki* [De 10 punktene sier at]. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/10-madde-diyor-ki-28334292>
- International Crisis Group. (2015, 17. desember). *A Sisyphean task? Resuming Turkey-PKK peace talks*. Crisis Group Europe.
- International Crisis Group. (2017, 4. mai). *The PKK's fateful choice in Northern Syria*. International Crisis Group.
- Isaacs, J. R. & Otruba, A. (2019). Guest introduction: More-than-human contact zones. *NE: Nature and Space*, 2(4), 697–711. <https://doi.org/10.1177/2514848619855369>
- Kaveh, C. (2014). Folkemord i Kurdistan – et eksempel på politisid? I N. Brandal, B. Hagtvet & D. E. Thorsen (Red.), *Folkemordenes svarte bok* (2. utg., s. 191–205). Universitetsforlaget.
- Kaveh, C. (2016). Territorialstatens suverenitetshevdelse gjennom massakre. Tilfellene Tyrkia (1937–1938) og Irak (1987–1988). I N. Brandal & D. E. Thorsen (Red.), *Den dannede opprører. Bernt Hagtvet 70 år* (340–367). Dreyers forlag.
- Kaveh, C. (2017, 21. september). Splitt og hersk om Kurdistan. *Klassekampen*, s. 14–15.
- Kaveh, C. (2020, 7. september). Folkets demokratiske parti (HDP). I *Store norske leksikon*. [https://snl.no/Folkets_demokratiske_parti_\(HDP\)](https://snl.no/Folkets_demokratiske_parti_(HDP))
- Levene, M. (1998). Creating a modern 'zone of genocide': The impact of nation- and state-formation on Eastern Anatolia, 1878–1923. *Holocaust and Genocide Studies*, 12(3), 393–433. <https://doi.org/10.1093/hgs/12.3.393>
- Marcus, A. (2007). *Blood and belief: The PKK and the Kurdish fight for independence*. New York University Press.
- McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds*. I. B. Tauris.
- Middle East Watch. (1993). *Genocide in Iraq: The Anfal campaign against the Kurds*. Human Rights Watch.
- Picard, E. (2012). Conclusion: Nation-building and minority rights in the Middle East. I A. N. Longva & A. S. Roald (Red.), *Religious minorities in the Middle East. Domination, self-empowerment, accommodation* (s. 230–255). Brill.
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the contact zone. *Profession*, 33–40.
- Sabah Daily. (2015, 17. juli). *Erdoğan renounces Dolmabahçe declaration, says HDP should try its best for PKK's disarmament*. <https://www.dailysabah.com/kurdish-issue/2015/07/17/Erdoğan-renounces-Dolmabahçe-declaration-says-hdp-should-try-its-best-for-pkks-disarmament>
- Sabah Daily. (2015, 4. november). *National Unity and Brotherhood Process to replace Turkey's reconciliation process*. <https://www.dailysabah.com/politics/2015/11/04/national-unity-and-brotherhood-process-to-replace-turkeys-reconciliation-process>
- Sémelin, J. (2005). *Purify and destroy. The political uses of massacre and genocide*. Hurst & Company.
- Teige, O. (2022). Over grensen (og tilbake igjen): Utlevering av forbrytere mellom Norge og Sverige frem til 1738. I T. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene: Norge i fred 1720–1807* (s. 217–283). Dreyers forlag.
- Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds. History, politics and society*. Routledge.
- Üngör, U. Ü. (2011). *The making of Modern Turkey: Nation and state in Eastern Anatolia, 1913–1950*. Oxford University Press.

DEL 3

Midtvesten

CHAPTER 7

Transitions, Transformations and Contact Zones: Sibling Migration to Minnesota, 1881–1891

Inger Marie Okkenhaug Volda University College

Abstract: With a biographical focus on three siblings, Halvor, Torbjørg (Thea), and Nils Rønning, and their migration from Bø in Telemark, Norway, to the United States in the 1880s, this chapter explores how the siblings' possibilities, attitudes, and practices changed through living in the Norwegian-American, Lutheran Hauge Synod's contact zones. The Rønnings' life stories illustrate the gendered experiences of transition, its potential, and the agonies of the migratory experience. For the Rønning brothers, the Norwegian-American Lutheran Hauge Synod contact zones represented opportunities for education, further academic study, and careers. Torbjørg Rønning, on the other hand, found employment as a domestic servant. Even so, working for Halvor Rønning in his Hauge Synod parish in Solør, Minnesota, the Norwegian-American congregational life with its gendered structure of a feminine, egalitarian, and publicly active sphere, proved to be a fertile contact zone for a young, pious immigrant woman.

While the aim of this chapter is to explore how life in a contact zone might change young, religious immigrants' attitudes and practices, the role of a Norwegian minister – August Weenaas – is also investigated. With his transatlantic, theological career, Weenaas represents a personalized contact zone that changed Norwegian life paths.

Keywords: sibling migration, Hauge Synod, Norwegian-American, Lutheran mission, contact zones

Introduction

On board the White Star Line's *Oceanic*, on her way from San Francisco to Shanghai on a November night in 1891, twenty-six-year-old Torbjørg (Thea) Rønning (1865–1898) was writing to her younger brother Nils Rønning (1870–1962). Traveling first class on her way to China as one of the earliest missionaries from *the Norwegian Evangelical Lutheran China Mission Society of America*, Torbjørg reminded Nils of their childhood in Telemark:

The stars look so close, I feel as if I could reach out and touch them. Remember Nils, Mama used to tell us that on a clear night in Telemark she could hear the stars sing. Listen, now I think I know what she means.¹

By making an emotional link between her decision to leave for China and the memory of their mother and childhood in Norway, Torbjørg was beginning to create a new world for herself. While she and Nils had shared the experience of migrating to the US four years earlier, Torbjørg was now moving without him. On her way from the US to China, she wanted her brother to know that this continued migration was right and necessary for her. Torbjørg expressed joy at having started the transformation from Norwegian migrant to Norwegian-American missionary.

Torbjørg and Nils' elder brother Halvor Rønning (1862–1950), who was also on board the *Oceanic*, had been the first of the three siblings to migrate to the US. He, and later Torbjørg and Nils, settled in Minnesota in the 1880s as part of a Norwegian-American Lutheran, low-church Hauge network²: Halvor in 1883 and his two siblings in 1887.

Among the earliest immigrants from Norway to the US were followers of the pietistic lay preacher and leader Hans Nielsen Hauge. As several historians have pointed out, the first organized church among Norwegian immigrants in the US was based on inspiration from Hauge. This church, the Hauge Synod, had a strong connection to Norwegian lay Christianity.³ By the late nineteenth century, the Haugean followers had become a minority among the Norwegian-Americans. However, Hauge and his teachings continued to play a central role in Norwegian-American religious life, and

1 Topping 2013: 24

2 Gulliksen 1998: 182–183

3 Gulliksen 1998: 182–183; Nichol 1993: 152

historian Odd Lovoll characterizes Hans Nielsen Hauge as the “religious icon of Norwegian-American Lutheranism.”⁴

Church historian Vidar L. Haanes points to the Hauge movement, also known as “the society of friends,” as a means of social change, mobility, and migration in early nineteenth century Norway. “The social relations were lifted out of the traditional, steadfast class society, and were reorganized and linked to the society of friends. The Haugeans’ training in social mobility is an important prerequisite for emigration.”⁵ As will be seen later, the idea of social mobility within a pious, Lutheran context was central to the Rønning siblings’ migration experiences.

Based on published autobiographies, memoirs and biographical material, this chapter will focus on different phases of migratory transition and settlement through biographical examples of the three Rønning siblings.⁶ As shown by historian Kari G. Hempel, the connections between the Norwegian congregations in the US and Norway constitute a main element in the perception of a transnational Norwegian society in the US.⁷ Even so, as historian John Gjerde reminds us, this immigration culture was a unique culture – a hybrid of Norwegian and American culture. Migrants developed “complementary identities,” to use Gjerde’s term. Allegiances to the American nation and to cultural traditions carried across the sea could coexist.⁸

This unique, hybrid culture can be seen as consisting of *contact zones*, the Norwegian-Lutheran congregations of the Hauge Synod being one of them. The concept of “contact zones” has been defined both as spaces where people of different backgrounds met and interacted and as “imagined contact zones” between, for example, European Christians and missionaries

---

4 Lovoll 1999: 252; see also Larsen 1949: 39–48

5 Haanes 2021: 211

6 Gracia Grindal’s biography, *Thea Rønning. Young Woman on a Mission*, from 2012, is a key source to the life of Torbjørg Rønning. Grindal’s study is based on published mission and congregational sources like *Kinamissionæren*, the journal of the *Norwegian Evangelical Lutheran China Mission Society of America*; and *Budbævereren*, the Hauge Synod’s paper. See Grindal 2012: 55. These journals are published mission and church journals that must be read as a “front stage”, public version of the mission’s or congregation’s reports. See Aase 2022: 41; and Skeie 2004: 89–100. Olav Golf’s study from 1994, *Red Wing Seminarium. Et haugiansk skoletiltak i Amerika. Forhistorie og pionertid frem til 1885*, is a central source to the history of the Red Wing Seminary. An additional central source to this chapter is August Weenaas’ memoir, *Livserindringer fra Norge og Amerika*, published in 1935. Nils Rønning’s *The Boy from Telemark*, published in 1933, is yet a memoir that is a source to the history of the Rønnings. Both Rønning and Weenaas published their memoirs more than 40 years after the events had taken place; a long timespan which must be taken into consideration when utilizing this material as historical sources.

7 See Hempel 2011

8 Gjerde 1997: 8, 240

living abroad who maintained the notion of one common community and thus exchanged ideas.⁹ In addition, there were “personalized contact zones”: individuals who transcended boundaries and integrated different backgrounds and attitudes. These were “cultural brokers” who created contact and connections between cultures and people, and acted as agents of cultural translation.¹⁰ The transatlantic Haugean migrants operated in “contact zones” as spaces where newly arrived Norwegian migrants settled and met first and second generation Norwegian-Americans, in addition to other American citizens, immigrants from outside the Scandinavian countries and, at times, Native Americans.

Historian Thoralf Klein argues that “the contact zone cannot be studied in isolation; it must be analyzed in its connections with global communication flows.”¹¹ There existed extended communication networks between the Lutheran/Haugean migrants and Norway, consisting of personal letters, published newspapers, books, and mission pamphlets. In addition, people were moving back and forth between Norway (and the Scandinavian countries) and North America, partaking in cultural translations and global communication streams.¹² The aim of this chapter is to explore how life in a contact zone might change young immigrants’ attitudes and practices. In what ways were the Rønnings transformed through living and interacting in Norwegian-American contact zones? How did religious agents influence the siblings’ transitions and transformations as migrants in the US?

A total of 700,000 Norwegians emigrated (mainly to North America) in the years between 1865 and 1915.¹³ During this mass migration from Norway, the highest number of people emigrated between 1879 and 1893; among them Halvor, Torbjørg, and Nils Rønning.¹⁴ Another relatively large number of Norwegian men and women that became part of the nineteenth century’s migration movement were Western missionaries, leaving their homes in Europe or the US for missions in African and Asian countries.¹⁵ There were energetic, strong, and spiritual links between the

---

9 Becker 2015: 10, 11

10 Becker 2015: 10; see also Habermas 2019.

11 Klein 2015: 237

12 See Løvlie 2022: 75–93 and Ulvund 2022: 51–74

13 A dramatic number for a country with a population of 2.2 million in 1900. Semmingsen 1975: 95. See also Østrem 2014.

14 Semmingsen 1975: 118. From 1880, around ¼ of all migrants returned to Norway after an average of 7–8 years in North America.

15 Karen Hansen has shown how both Norwegian migrants to North America and Norwegian missionaries in Madagascar, South Africa, and China were part of Western colonialism. Hansen 2013: 2

Norwegian-American communities and the missionaries.¹⁶ Halvor and Torbjørg represent both these migration movements, as they were both part of the Norwegian-American community and thereafter became missionaries.

Following their immigration to the US, both Halvor and Torbjørg became missionaries for the Norwegian Evangelical Lutheran China Mission Society of America. They were both assigned to the British China Inland Mission and stationed in Fancheng, in the Hubei province in the south of China.¹⁷ In 1907, after seventeen years in China, Halvor became a widower and again he chose migration. This time he moved with his seven children to Canada. Here he founded a Norwegian frontier congregation in Alberta and he and his children became Canadian citizens.¹⁸ In Fancheng, Torbjørg married a Swedish missionary, Carl Landahl. She died suddenly from meningitis at the age of 33 in Taipingdianzhen, not far from Fancheng, in 1898.¹⁹

Nils, on the other hand, settled permanently in Minnesota. Here he became a well-known writer and publisher of Lutheran, Norwegian-American literature.²⁰ The life stories of Halvor, Torbjørg, and Nils were in different ways exceptional. Even so, by exploring what makes their stories of migration extraordinary, the aspiration is to find aspects that were influential for many migrants of the late nineteenth century.

The first part of this chapter will look at which factors made migration possible for the three siblings. This part will introduce the key broker of cultural contact in this story, the Norwegian minister August Weenaas (1835–1924). Important here is Weenaas' capacity for cultural interaction within various contexts, including Norwegian-American congregations and social hierarchies in Norway. The second part investigates the Hauge Synod's school and college, the Red Wing Seminary, established in 1879, as a contact zone, while the third part of the chapter looks at the period Halvor and Torbjørg lived and worked in Solør, Minnesota, with the Solør congregation as a contact zone with gendered implications.

---

16 See Okkenhaug 2015: 9–30.

17 The China Inland Mission was a Protestant mission organization established by Hudson Taylor in 1865.

18 Topping 2013: xx

19 Topping 2013: 84–85

20 Gulliksen 1992: 165–203

Why did the Rønnings choose to leave Norway?

Historian Donna Gabaccia argues that we need to understand where the immigrant came from in order to understand their life in a new country.²¹ Social class, regional background and religious belonging are thus important categories for analysis. What might be detected in the Rønning siblings background that might help explain their choice to emigrate?

Historians debate the reasons for the Norwegian mass migration. The prominent migration historian Ingrid Semmingsen writes that no one has managed to disclose the secret force behind the mass emigration from Norway to North America. Maybe the secret is found in the strange country they left for, she asks.²² Even so, available farmland and considerably higher wages for both men and women were two important factors that motivated Norwegians to leave for the US.²³ Conditions in the US also made it easier to establish a small business or trade. Female migrants – the large majority being domestic servants both in Norway and in the US – also had better working conditions and salaries in the new country.²⁴

Farming and business did not tempt the Rønning siblings. In 1933 – more than 40 years after he left Norway – Nils published his memoirs. Here he emphasized social mobility and a more equal standing between people as his motivations for emigration. Nils wrote that “while in Norway one could not as a rule rise from a lower to a higher station in life, in America the sky was the limit.”²⁵ Looking back, the 63-year-old Nils created a personal narrative where he as a young boy knew that he did not want to become a farmer, but instead dreamt of studying. While memory must have shaped his view of growing up in Norway more than forty years before, we know that education was highly valued in the Rønning family. The parents, Nils (1821–1901) and Kjersti Buskerønning (1829–1895), had sent their gifted older son Halvor to a county school (*amtsskole*) established by the state to provide higher education for farm children. In 1879 Halvor enrolled

21 Gabaccia 1995: 25

22 Semmingsen 1975: 119; Niemi 1998: 26

23 In 1862, when the Homestead Act was passed – promising 650 *mål* (160 acres) of free land, with only the addition of a small fee for measuring the land – the largest newspaper in Norway, *Morgenbladet*, refused to believe that this was true. 650 *mål* represented a very large farm in Norway and the possibility of owning so much land drew many young men from the Norwegian countryside to the US. Semmingsen, 1975: 123

24 On Scandinavian female immigrants and domestic workers, see Lovoll 2011: 59; Bergland & Lahlum 2011: 5; Lintelman 1989, 2009.

25 Rønning 1933: 4

at Skien's Teacher's School, as teaching was one of few career-openings for a farmer's son.²⁶

During this time Halvor underwent a personal religious experience, becoming a "true believer" as was expected among the lay church movement.²⁷ Halvor felt he had been called by God to become a missionary. To realize this dream, it was desirable to attend the Norwegian Mission School in Stavanger: the only institution that educated missionaries at the time.²⁸ But since Halvor was not able to find the means to study in Stavanger, he had to abandon his mission call.²⁹

Historian Jarle Simensen argues that in nineteenth-century Norway, men who became missionaries belonged to groups in society that already were mobile. Often it did not make much of a difference if you migrated to the US or became a missionary in China or Africa.³⁰ Halvor Rønning, who first tried to attain a career as a missionary but ended up emigrating, was typical of the spirit among young people in transit. This is underlined by the fact that he became one of the first three missionaries from the Norwegian Evangelical Lutheran China Mission Society of America.³¹ This mobility and ties between migration and mission also characterized female migrants.³² Torbjørg, now known as "Thea" after four years in the US, followed her calling to become a missionary and left for China with her brother in 1891. A decisive inspiration for the Rønning siblings' religious vocations is found in their family background, and their father Nils Buskerønning played an especially prominent role as a facilitator of crucial contacts with the transatlantic Hauge church communities.

Minister August Weenaas: Facilitator and "contact zone"

By the early 1880s Nils Buskerønning had been "born again" and become a "true Christian" according to the Hauge tradition.³³ As mentioned earlier, many Hauge-followers emigrated to the US to escape the social and

26 Grindal 2012: 22. Grindal quotes from the article "H. N. Rønnings Biografi", *Kinamissionæren*, 2, 1892, 85.

27 Grindal 2012: 22. On the lay church movement, see Gilje 1996: 18–19.

28 Jørgensen 1992: 84, 86–87

29 Grindal 2012: 22–23

30 See Simensen 1985.

31 Topping 2013: xx

32 One of Norway's most famous missionaries to China, Marie Monsen (1878–1962), for example, had two sisters and one brother who emigrated to the US. Skeie 2015: 33

33 Grindal 2012: 22

religious limitations of Norwegian society.³⁴ But Buskerønning had no plans to become a migrant himself. The family farm was large enough to feed his children and they lived in relative comfort. Buskerønning also had additional income from building and inspecting roads.³⁵ The building of a new road led him to Tinn, a village more than 100 kilometers north of Bø in Telemark, where he got to know the local vicar, August Weenaas.³⁶ This encounter would have life-changing implications for three of the farmer's children.

August Weenaas, an ordained minister in the Norwegian State Church, had a career that crossed national borders and made him an influential figure in Norwegian-American church and academic life. He worked as a minister in Norway, and from 1868 to 1876 and from 1882 to 1885, among Norwegian emigrants in the US. In 1868 he started teaching at the Swedish-Norwegian Augustana-synod's ministry seminary in Illinois. A year later, in 1869, he became the first president of the Augsburg Seminary, where he also taught theology. The Augsburg Seminary, from 1872 located in Minneapolis, Minnesota, was the first independent Norwegian seminary for ministers in the US.³⁷ Back in Norway in 1879, Weenaas worked as a minister in Bø, Vesterålen, and later in Tinn, Telemark.³⁸ In his second and last period in the US, from 1882 to 1885, Weenaas became the rector of the Hauge Synod of the Lutheran Church's Red Wing Seminary in Minnesota, where he also taught theology.³⁹ His prominent position in two of the most important institutions of higher learning among Norwegian Americans made him an influential player, not only in the Norwegian-American settlements but also as a recruitment agent for young, Norwegian men suitable for a minister's position in Norwegian immigrant churches in the US.

The Norwegian State Church had no authority outside the borders of the nation state, but the church's ministers were invited to serve in Norwegian-American churches.⁴⁰ At the time there were three main Lutheran strands among the Norwegian-American settlers. The Hauge Synod was one of these three, the other two being the Norwegian Synod

34 Haanes 2021: 211–229

35 Grindal 2012: 24

36 Golf 1994: 195; Rønning 1933: 4; Grindal 2012: 23

37 Weenaas, who was president of Augsburg Seminary until 1876, recruited Georg Sverdrup and Sven Oftedal from Norway to teach at the seminary. Both Oftedal and Sverdrup were influential agents in Norwegian-American networks. https://en.wikipedia.org/wiki/Augsburg_University. Visited 9.29.2023.

38 Weenaas 1935

39 See Weenaas 1935.

40 Nichol 1993: 151–165

and the United Church.⁴¹ Weenaas felt it was his mission to work for a union of the Norwegian-American church synods. Despite his love for the lay movement, Weenaas has been characterized as both authoritarian and high church, and he met opposition among the Norwegian-American communities.⁴² After a falling out with the leadership at the minister seminary, he returned to Norway, where he continued as a minister in the State Church. Weenaas and his new family – his first wife and two children had died in the US – eventually settled in Tinn for a period.⁴³

Even though August Weenaas was a controversial figure among Norwegian-American Lutherans, he still had followers among the Hauge Synod.⁴⁴ The Red Wing board had approached him several times offering him the position of teacher and new head of the theology seminar, but he had rejected the offers. He had been deeply disappointed by the strife among Norwegian-Lutheran congregations. In the end it was his hope and passion for creating a united Norwegian-Lutheran church in the US that finally made him accept the position as head of Red Wing Seminary in 1881.⁴⁵ Red Wing was a contact zone for Norwegians in the US that in different ways played a life-changing role for all three of the Rønning siblings. What characterized this contact zone?

The Red Wing Seminary had been established in 1879, in the town of Red Wing on the Mississippi River in southern Minnesota.⁴⁶ The main motivation behind the seminary was to educate ministers for the Hauge Synod's congregations. The synod had kept the ideal of lay preachers that characterized the lay-church movement in Norway in the first part of the nineteenth century. By the 1880s, however, the American Haugeans saw the need for formally trained ministers. While the main language of instruction at the Red Wing Seminary was English, Norwegian was also taught. The congregations wanted ministers who not only spoke Norwegian, but also knew the religious culture of the old country. Thus, a Red Wing student should ideally have grown up in Norway, have a religious calling and feel

---

41 Gulliksen 1998: 181–193, see also Løvlie 2020: 147–165 and Meier 2020: 89–115.

42 Golf 1994: 223

43 Roseland 1890: 847

44 Golf 1994: 169

45 Weenaas wrote in his memoirs that it was especially the work to unite the three different strands of Lutheranism among Norwegian-Americans that inspired him to leave for America a second time. Weenaas 1935; Golf 1994: 166, 171

46 Golf 1994: 233

so strongly about his emigrated countrymen's souls and salvation that he was willing to leave Norway himself.

Nils Buskerønning's meeting with Weenaas took place not long before the minister moved back to the US in 1882. Buskerønning wanted to discuss the possibility of further education for his son Halvor with the minister.⁴⁷ Weenaas told the farmer that not only was there a great lack of ministers among Norwegian immigrants in America, but in that country even poor young men could receive theological training.⁴⁸ Buskerønning was deeply moved by these new prospects for his gifted son. This direct contact with Weenaas constituted a personal contact zone which led to a profound change in the farmer's mindset. For Halvor Rønning, looking back on this meeting, it was of the utmost importance to emphasize the almost religious nature of the encounter. Halvor writes that his father was so overcome by emotions during the conversation with the minister that "a new light dawned" on him, what earlier had been impossible "now appeared to be a possibility."⁴⁹ Seldom in the history of Bø had a farmer's son studied theology and become a minister. But Halvor was now invited by Weenaas to become a student at the Red Wing Seminary.⁵⁰ According to Halvor Rønning, his father's passion for learning and religion was instrumental in his own decision to pursue a religious career in the US. Even so, the facilitator of the transatlantic migration was August Weenaas. He was able to detect potential candidates for ministers in Norwegian-American congregations among intellectually gifted young men in rural Norway, who were prevented from studying because of social and financial restrictions in a deeply class-divided Norway.

The meeting between the "cultural broker" Weenaas and the farmer Buskerønning eventually led to the migration of two more of the Rønning siblings. In 1887, four years after Halvor left, Torbjørg and Nils joined their brother in Minnesota. During his years as a student at Red Wing, Halvor had invested many hours writing numerous letters to his family. Historians have pointed out that "immigrant letters that appeared to be personal in

---

47 Scherer n.d.

48 Golf 1994: 196

49 Golf 1994: 196

50 Grindal 2012: 23. Halvor was to return only once to Bø, in 1900, while fleeing the Boxer Uprising in China. Thus, Nils Buskerønning lived to see the fruits of his love for education; not only had his son studied theology and become a minister in Minnesota, he had also been the first missionary together with his sister Torbjørg to be sent out by the Norwegian (Hauge Synod) and they had both become educational mission pioneers in China. See Topping 2013.

nature were informally shared within communities”⁵¹ This was also true for Norwegian migrant letters in the nineteenth century. Even strangers from the neighboring villages would come and hear news from “over there,”⁵² thus making the Norwegian “America letters” part of the global communication flow of the time.⁵³

When the Rønnings received letters from Halvor in Minnesota, neighbors and others came visiting. Nils would read from the letters, often the same letter to different audiences. In his memoirs, Nils wrote, “After a while I knew the letters by heart. He (Halvor) painted the opportunities in glowing colors, and many a person went away from my readings with new hope in his heart and a new light in his eyes.”⁵⁴ Having internalized the uplifting news from his older brother, Nils, at the age of seventeen, was looking for a way to continue his education. In the summer of 1887, he emigrated to the US. Torbjørg, five years older than Nils, chose to join her brother.

Torbjørg, in a similar manner to Halvor, also experienced a calling to become a missionary. According to her autobiography, Torbjørg had “found peace” with God in the spring of 1887. This religious “awakening,” when she felt she was truly converted, was accompanied by a calling to become a missionary. But for some unknown reason Torbjørg did not realize her vocation.⁵⁵ Instead, a short time after her calling, she decided to emigrate. While her reasons for leaving Norway are not known, it is tempting to see a connection between her suppression of a mission call and the decision to emigrate.

Contact zone: The Hauge Synod’s Red Wing Seminary

After his move to Minnesota, Halvor Rønning learned English quickly and enjoyed life as a student. Fellow students and teachers at Red Wing played a crucial role in his adaption to the new life. Not least important in this process was the relationship to Weenaas, whom Halvor described as a father figure. Another teacher was described as “a friend and brother.”⁵⁶ Thus, the four years at Red Wing Seminary not only seem to have been a Norwegian home away from home for Halvor. He described these

---

51 Elliot et al. 2006: 43

52 Øverland 2011: 215–232

53 Klein 2015: 237

54 Rønning 1933: 5

55 See Grindal 2012.

56 Golf 1994: 196

formative years as “paradise on earth.”⁵⁷ Emigrating to the US had led him to a religious community where he was able to live a perfect Christian life with likeminded “brothers”. Even so, there was a practical aspect to his new life. Halvor could rely on valuable experience from “the old country”, as his teacher’s training and farming skills proved to be of great value among Norwegian-Americans. He taught Norwegian to first-term students and in parochial schools during vacations. In addition, he worked on Norwegian-American farms during harvest season, thus earning much needed money for sustaining life as a student.⁵⁸

Halvor’s positive presentation of student life must have inspired Nils, who enrolled in a school a short time after arriving in the US. Nils later followed in his brother’s footsteps and became a student at the Red Wing Seminary. But he did not want a career as a Lutheran minister. Instead, Nils earned a degree at the University of Minnesota and became a writer and editor for a Norwegian-American audience.⁵⁹ He lived in Minneapolis until his death in 1962.

In his memoirs, Nils portrayed himself as an “average emigrant”. But Nils Rønning was not typical of the many young, single men who left Norway in the late nineteenth century; the large majority of these would have been looking for employment and not education.⁶⁰ Even so, in his memoirs Nils portrayed himself as unique in the way he narrated his national and regional background, described nostalgically in national romantic terms: “The immigrant came from a land of romance, legends, song, melody, and art. His blood was pure, his limbs lithe, he had the will to work. A passion for freedom and a training in the exercise of it was part of his heritage.”⁶¹ But writing as a man in his early 60s, he also expressed deep, positive emotions for his new country. While Nils told his readers that the desire to live in freedom is what linked his old and new life, he went on to describe how his feelings for the US had been awakened already as a boy in Telemark, when he had read a biography of Abraham Lincoln: “Then and there the heart of the little white-haired, barefooted Norwegian boy went out to the great heart of Abraham Lincoln, and I was baptized with the spirit of America.”⁶² As a grown man, Nils thus created a personal link between his

---

57 On self-representation in mission literature, see Mikaelsson 2011: 87–100.

58 Golf 1994: 196

59 Gulliksen 1992: 65–203

60 Rønning 1933

61 Rønning 1933:8

62 Rønning 1933: 2

boyhood in Norway and his new homeland where he was to live for 75 years.⁶³ Even so, the time at the Red Wing Seminary and its introduction to American academic life in a Norwegian-American context must have been decisive in Nils Rønning's life, opening the way to a university degree and a successful life as a writer and publisher.

For Torbjørg, the Red Wing Seminary was a life changer indirectly through her elder brother's education there that led to her migration. This contact zone, however, also had a decisive direct influence on Torbjørg's life after she had left the US, through her marriage to a friend of Halvor's, Carl Landahl, who knew Halvor from their student days at Red Wing and who joined the Rønnings as a missionary in Huang, China.

Transition: Torbjørg becomes Thea

For Torbjørg, the Red Wing Seminary, which did not become co-educational until 1914, facilitated – through her brother's network of friends – a suitable marriage partner. Thus, Torbjørg, at the age of 31, fulfilled the expectation of becoming a married woman. For Halvor and Nils Rønning, on the other hand, the Red Wing Seminary meant an opportunity for higher learning. This is an example of how a migrant's opportunities were gendered. As historian Catherine Dewhirst argues, “migration ruptures many things, but gender expectations were not easily abandoned. There was a higher chance for young men to succeed in America (as it had been in the old country) than for young women who migrated.”⁶⁴

Gender roles were not necessarily the same in the US as in Norway. In her study of Norwegian-American women, historian Lori Ann Lahlum shows how some gender roles for women remained as they had been in Norway, while others changed. As Lahlum puts it, “generally, broader employment opportunities existed in the United States, and they became available sooner than in Norway.”⁶⁵ Norwegian-American women could, for example, teach in the Norwegian parochial schools operated by Lutheran congregations, which was not possible in Norway.⁶⁶ With two brothers pursuing higher education, Torbjørg Rønning might have seen a position as a teacher in a Norwegian-American school as a suitable occupation.

63 Gulliksen 1992: 165–203. During all these years Nils Rønning made his first and only visit to Norway in 1899.

64 Dewhirst 2010: 359–361

65 Lahlum 2011: 80

66 Lahlum 2011: 80

According to her own autobiography, written for mission supporters and published in *Kinamissionæren* in 1892, she had enjoyed her years of schooling in Norway that ended with her confirmation at the age of fifteen. Even so, she did not continue her education.⁶⁷ Instead, in a similar manner to most of the single, female migrants from Scandinavia, Torbjørg worked as a maid in American households.⁶⁸

Immediately after arriving in Minnesota, Torbjørg and Nils found employment as domestic servants at the house of the leader of the Norwegian-American church of the Hauge Synod, Østen Hansson and his wife Anne. The Hauge church community was a contact zone where Norwegians with years of experience of life in the US assisted new immigrants in the transitional phase of settling in new circumstances. Here the Rønning siblings were exposed to a new social order different from the deeply hierarchical social conditions in Norway. The minister Østen Hansson and his wife did practical chores on their farm, which was not common among Norwegian State Church ministers.⁶⁹ Nils and Torbjørg not only familiarized themselves with American culture, but they also began learning English. Soon after, Nils started his American education, while Torbjørg continued to work as a domestic servant. She now moved on to work in an American, English-speaking household in Faribault in southern Minnesota, 80 kilometers south of Minneapolis.

The first months after their arrival were difficult for Torbjørg, and she wrote several letters to her parents complaining about the hard life. Even so, when her mother asked her to come home in the winter of 1888, Torbjørg did not see returning to Norway as an option. She told her mother that:

Nothing will come of that for I am not at all homesick as I am writing and we are doing very well here, so I have no wish to return to poor Norway. I am very glad that I have come here, we are proud that we have become used to the climate and everything gets better with time ... in America almost every day is like Christmas in Bø. Here is abundance in everything if one will work. I have USD 2.50, much more than I would earn in Bø, but I cannot earn more until I can speak English properly, although I understand a great deal now.⁷⁰

---

67 Grindal 2012: 26

68 On European immigrant women and domestic service, see Gabaccia 1995: 47. On Scandinavian immigrant women and domestic service, see Lintelman 1989: 9–23.

69 Grindal 2012: 31

70 Grindal 2012: 33

Torbjörg typically contrasts life in “poor Norway” with the many opportunities for improved material life offered in the US. She uses emotions to describe her new life and expresses pride in her ability to master the extreme climate of Minnesota. She is satisfied with her living conditions, but impatient with her ability to learn English. Even so, there is more to this letter. “Immigrant letters,” Gerber argues, “are not principally about documenting the world, but instead about reconfiguring a personal relationship rendered vulnerable by long-distance, long-term separation.”⁷¹ From this perspective, twenty-two-year-old Torbjörg, by writing about better wages and successful adjustment to a new life as an excuse for not being willing to accommodate her mother, was attempting to liberate herself from the mother. Even so, there are also feelings of dislocation in Torbjörg’s letters.

As a domestic servant working for the well-to-do Spencer family in Faribault, Torbjörg encountered a hitherto unknown wealthy and material lifestyle.⁷² In her eyes, the life of the Spencer family was characterized by unholy activities and hollow values. These women, she reported, wore silk dresses every day and “everything about them was vain.”⁷³ Vanity, alcohol, and material excesses indicated a sinful life that should be shunned, and Torbjörg expressed her dislike by using Biblical references.⁷⁴

While being repelled by American materialism and consumption, the fact that Torbjörg changed her name to the English sounding “Thea” implies that this period of transition was moving her more and more towards American culture. Leaving her known, old life behind, she was transforming the foreign into a new identity that remained pious and Lutheran, but now in a new, Norwegian-American context.

Contact zone: The Solør Church and Ladies’ Aid Society in Faribault

It was in the Hauge Synod’s Solør Church in Faribault, where Halvor was now a minister, that Torbjörg as Thea found her new spiritual home and workplace. This contact zone represented a different view of women’s position within congregational life than the Norwegian State Church’s gender regime. Since Halvor was not married, Thea took on some of the roles of a

---

71 Gerber 2006: 43

72 Grindal 2012: 33

73 Grindal 2012: 33

74 Grindal 2012: 33

minister's wife. In a similar manner to congregations in Norway, women in the Solør Church had established a Ladies' Aid Society. Even so, there was a marked difference between the Norwegian-American women's organizations and the Norwegian organizations. In the words of Lahlum:

The Ladies' Aid in the United States became much more egalitarian and engendered broader participation than in Norway. In addition, through the Ladies' Aid, Norwegian American women quickly assumed an important financial role within the church (unlike Norway), which affected the power relationship between women and men within the congregation, and they took on public roles when they served dinners and hosted bazaars.⁷⁵

Lahlum argues that the Norwegian Lutheran Church and the Ladies' Aid functioned as gendered realms – one masculine and one feminine. Ideals on masculine and feminine spaces influenced women's participation in community events and activities. These same ideals, however, also created opportunities for women to extend their influence in the public sphere – especially through the Ladies' Aid – and shape other social activities in Norwegian-American communities.⁷⁶ Since Halvor Rønning was not married, the parsonage was without the head of the feminine realm. The minister's sister could, however, act as a substitute for the minister's wife at public meetings. Thea took on this role and hosted Ladies' Aid meetings together with her brother. By hosting dinners and bazaars, Thea took on a public role. The Ladies' Aid made it possible for women to do good works and contribute financially to the church and to foreign missions. Even so, as shown by Lahlum, “women's participation almost exclusively took place within the context of domesticity: sewing, knitting, and serving church dinners.”⁷⁷ Norwegian deaconess Ingeborg Sponland, who came to Minnesota in 1891 to head the Norwegian-American deaconess institution in Minneapolis, experienced the conservative patriarchal structures of Norwegian-American congregational life. In Sponland's autobiography, she relates her own experiences of patriarchal structures in a Norwegian-American congregation and writes that there were “men in the church who strongly opposed women's activity in the church in any form except to serve suppers and keep the church clean. Spiritual work was to be done

⁷⁵ Lahlum 2011: 80

⁷⁶ Lahlum 2011: 95

⁷⁷ Lahlum 2011: 97–98

only by the pastor.”⁷⁸ Such limited opportunities for women to carry out spiritual work and serve in more official capacities might have been the reason that Torbjørg – regardless of her prominent role in the congregation – was not satisfied with life in the US. A visit to the Hauge Synod churches in June 1890 made Torbjørg’s dream of a missionary career reappear.

A new period of transition: The first missionaries from the Hauge Synod to China

Due to impulses from the Hauge Synod contact zone and its ties to global Protestant networks, Halvor and Thea were not to settle permanently in the US but to continue their life in transition. What initiated this move was their presence at the 45th annual meeting of the Hauge Norwegian Evangelical Lutheran Synod. Here two men from Norway held an appeal for mission work in China. Both were on their way to China as missionaries and the older of the two, Ole S. Næstegård (1861–1937) had already spent some time in China as an independent missionary. Now they were on tour hoping to engage supporters among Norwegian-American congregations.⁷⁹

Næstegård had published several letters in *Lutheraneren*, the Norwegian-American church journal, and some ministers in the Hauge Synod were positive to supporting a mission in China. While the older members of the synod hesitated, several young people decided to go ahead and establish *the Norwegian Evangelical Lutheran China Mission Society of America*.⁸⁰ At the organization’s first meeting in August the same year, in Goodhue County, Minnesota, Halvor and Thea were present. They both felt that this was a god-sent possibility to finally realize their missionary callings. The Solør congregation was full of enthusiasm about the prospect of taking part in the global Protestant effort to introduce Christianity to China. Thus, their “beloved minister would be the first missionary from the Hauge Synod to China.”⁸¹

When Halvor finally decided to realize his call as a missionary, Thea had a chance to follow her vocation. Just as important as the backing of her brother was the strong support from members of the Hauge Synod Ladies’ Aid, who saw Thea as their Christian envoy in China. These women were not only supportive with prayers; they also came to play a crucial role

78 Sponland 1938: 44

79 Grindal 2012: 49–51; Okkenhaug 2015: 12–13

80 Grindal 2012: 52

81 Grindal 2012: 62

in financing the Rønnings' mission work in China. This leaves us with the question: Did the Norwegian-American congregational life, with its egalitarian women's organizations, provide the support that Thea needed to make the choice to follow her call and leave for China? Support that she apparently had not found in the much more hierarchical church life in Norway.

Thea's role as a missionary propelled her out of the private sphere and made her a public figure among the Norwegian-Americans. Now it was not only Halvor, but also Thea who was asked to speak publicly at the large, annual Hauge Synod meeting in the summer of 1891.⁸² Normally, women were not allowed to speak to a mixed audience in church.⁸³ In the early days of the Hauge movement in Norway, Hans Nilsen Hauge encouraged women to be active also as leaders and preachers, but this liberal practice had soon been abandoned and by the late nineteenth century it was not common for women to preach in the Lutheran churches.⁸⁴ Even so, at the most important gathering of the Hauge Synod in the US, Thea Rønning experienced how becoming a missionary changed gender expectations and allowed her to serve in an official capacity. However, in fall the same year, Halvor and Thea went on a tour to gather financial and spiritual support among Hauge Synod congregations in Minnesota, Iowa, Nebraska, and South Dakota.⁸⁵ From these meetings it was reported that Thea was too moved to speak and that Halvor would speak for her. "These scenes," according to biographer Gracia Grindal, "would be repeated wherever they went...with songs, speeches and offerings for the mission in China, with Thea unable to speak for tears."⁸⁶ Thus, the mission supporters were reassured that Thea Rønning showed appropriate female religious feelings and behavior in public.

Conclusion

A biographical focus on the Rønning siblings' history of transatlantic migration sheds light on the gendered experiences of transition, its potential, and the agonies of the migratory experience. For the Rønning

---

82 Grindal 2012: 59. The Hauge Synod agreed on sharing the support for the Rønnings with the China Mission Society.

83 Grindal 2012: 59

84 For a critical examination of Hauge and the role of women as preachers, see Seland 2021.

85 Grindal 2012: 61

86 Grindal 2012: 62

brothers, the Norwegian-American Hauge Lutheran contact zones represented opportunities for education, further academic study, and careers. For Halvor and Nils, Norwegian-American educational institutions like the Red Wing Seminary – a vibrant contact zone where young men were trained in theology – were crucial in transforming the new and foreign into “home” and in creating a sense of belonging. Encounters and relations nourished at Red Wing made the transition into American life a positive experience. Torbjørg/Thea Rønning, on the other hand, like many female Scandinavian migrants, found employment as a domestic servant. Even so, working for her brother, the Norwegian-American congregational life with its gendered structure of a feminine, egalitarian, and publicly active sphere, proved to be a fertile contact zone for a young, deeply religious immigrant woman.

The Rønnings and their possibilities, attitudes, and practices changed through living in the Norwegian-American Hauge contact zones. Would Torbjørg/Thea Rønning have become a missionary if she had not emigrated and shared a spiritual and working life with the women in the Hauge Synod Ladies’ Aid? From the 1880s women from Scandinavian countries became missionaries, and a rural background would not necessarily have prevented Torbjørg/Thea from being accepted by a Norwegian missionary organization. Even so, her four years of working in the US, learning a new language, and living in a different culture must have prepared Torbjørg/Thea better for life in China than if she had never left Norway.

Halvor Rønning did not have the means to attend the Norwegian Mission Society’s School in Stavanger. For him migrating opened the way to a realization of his old dream of becoming a missionary. Nils Rønning obtained a university degree and worked as a writer and publisher for most of his adult life. His books and other writings were published in both English and Norwegian. Nils thus reached a large Norwegian-American audience and he eventually became an influential mover in the Scandinavian Lutheran American contact zone himself.

The migratory experience in different and gendered ways expanded the social, religious, and working lives of all three of the Rønning siblings. This social mobility was facilitated within the context of Norwegian-American religious life, and initiated and enabled by a Norwegian minister, August Weenaas. With his transatlantic theological career, driven by his vision of a united Norwegian Lutheranism in the US, Weenaas represented a personalized contact zone that changed Norwegian life paths.

Author biography

Inger Marie Okkenhaug is a professor at the Department of History, Volda University College, where she teaches modern, international history. She received a Ph.D. in history from the University of Bergen (1999), where she also worked as a researcher from 2000 to 2010. In addition to a number of published chapters and articles, she is the author of “*En norsk filantrop*”. *Bodil Biørn og armenerne, 1905–1934* (Portal, 2016), co-editor (with Karina Hestad Skeie) of *Transnasjonale perspektiv på sekularitet og religion: Norske aktører, ideer, forhandlinger og praksis, 1846–1986* (Universitetsforlaget, 2022), and co-editor (with Karène Sanchez Summerer) of *Christian Missions and Humanitarianism in the Middle East, 1850–1970: Ideologies, Rhetoric, and Practices* (Brill, 2020).

Printed Sources

- Rønning, N. N. (1933). *The boy from Telemark*. The Friend.
 Sponland, I. (1938). *My reasonable service*. Augsburg Publishing House.
 Weenaas, A. (1935). *Livserindringer fra Norge og Amerika*. Lunde & Co Forlag. <https://www.borgerskolen.no/lokalhistorielocal-history/levnedbeskrivelser/august-weenaas/>

Bibliography

- Becker, J. (2015). Introduction. In J. Becker (Ed.), *European missions in contact zones. Transformation through interaction in a (post-)colonial world* (pp. 7–26). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Berglund, B. A. & L. A. Lahlum (Eds.), *Norwegian American women: Migration, communities, and identities*. Minnesota Historical Society Press
- Dewhurst, C. (2010). Book review: Cancian, Sonia, 2010. Families, lovers, and their letters: Italian postwar migration to Canada. *Journal of Family History*, 36(3), 359–361. <https://doi.org/10.1177/0363199011404136>
- Elliot B., Gerber, D., & Sinke, S. (2006). Introduction. In B. Elliot, D. Gerber & S. Sinke (Eds.), *Letters across borders: The epistolary practices of international migrants* (pp. 1–25). Palgrave Macmillan.
- Gabaccia, D. (1995). *From the other side*. Indiana University Press.
- Gerber, D. A. (2006). Epistolary masquerades: Acts of deceiving and withholding in immigrant letters. In B. Elliot, D. Gerber, & S. Sinke, (Eds), *Letters across borders: The epistolary practices of international migrants* (pp. 141–157). Palgrave Macmillan.
- Gilje, N. (1996). Hans Nielsen Hauge – en radikal ildprofet fra Tune. In S. A. Christoffersen (Ed.), *Hans Nielsen Hauge og det moderne Norge* (pp. 15–28). Norges Forskningsråd.
- Gjerde, J. (1997). *The minds of the west: The ethnocultural evolution in the rural middle west, 1830–1917*. The University of North Carolina Press.
- Golf, O. (1994). *Red Wing Seminarium. Et haugiansk skoletiltak i Amerika. Forhistorie og pionertid frem til 1885* [Doctoral dissertation]. University of Oslo.
- Grindal, G. (2012). *Thea Rønning. Young woman on a mission*. Lutheran University Press.
- Gulliksen, Ø. T. (1998). Utvandrerren, Hauges synode og den puritanske omvendelsesfortelling. In O. S. Lovoll (Ed.), *Migrasjon og tilpasning: Ingrid Semmingsen, et minneseminar* (pp. 181–193). University of Oslo.

- Gulliksen, Ø. T. (1992). Travel narratives, popular religious literature, autobiography: N. N. Rønning's contribution to Norwegian-American culture. *Norwegian-American Studies*, 33, 165–203.
- Hansen, K. (2013). *Encounter on the Great Plains. Scandinavian settlers and the dispossession of Dakota Indians, 1890–1830*. Oxford University Press.
- Hempel, K. G. (2011). *Is not a sin in one place a sin in another? Continuity and change in Norwegian American immigrant environment* [Doctoral dissertation]. University of Tromsø.
- Haanes, V. L. (2021). Haugianere i Amerika. *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*, 75(1–2), 211–229. <https://doi.org/10.48626/ntm.v75i1-2.5429>
- Jørgensen, T. (1992). *I tro og tjeneste. Det norske misjonsselskap, 1842–1992*. Misjonshøgskolen.
- Klein, T. (2015). How to be a contact zone. The missionary Karl Gützlaff between nationalism, transnationalism and transculturalism, 1827–1851. In J. Becker (Ed.), *European missions in contact zones. Transformation through interaction in a (post) colonial world* (pp. 219–237). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lahlum, L. A. (2011). Women, work and community. In B. A. Bergland & L. A. Lahlum, *Norwegian American women: Migration, communities, and identities* (pp. 79–117). Minnesota Historical Society Press.
- Larsen, H. A. (1949). Banebrytere for misjonstanken blant de norsk-amerikanske lutheranere. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, 3(1), 39–48. <https://doi.org/10.48626/ntm.v3i1.2235>
- Lintelman, J. (1989). "America is the woman's promised land": Swedish immigrant women and American domestic service. *Journal of American Ethnic History*, 8(2), 9–23. <http://www.jstor.org/stable/27500679>
- Lintelman, J. (2009). *"I go to America": Swedish American women and the life of Mina Anderson*. MHS Press.
- Lovoll, O. (2011). Norwegian immigration and women. In B. A. Bergland & L. A. Lahlum (Eds.), *Norwegian American women: Migration, communities, and identities* (pp. 51–77). Minnesota Historical Society Press.
- Lovoll, O. (1999). *The promise of America*. University of Minnesota Press.
- Løvlie, B. (2020). Debating church and state in a transatlantic context. In T. M. H. Joranger & H. T. Cleven (Eds.), *Norwegian-American essays 2020: Migration minorities and freedom of religion* (pp. 147–165). Novus Forlag.
- Løvlie, B. (2022). 'Et transnasjonalt evangelium? Dwight L. Moodys innflytelse i Skandinavia'. In I. M. Okkenhaug & K. H. Skeie (Eds.), *Transnasjonale perspektiv på sekularitet og religion: Norske aktører, ideer, forhandlinger og praksis, 1846–1986* (pp. 75–93). Universitetsforlaget.
- Meier, R. (2020). Norwegian-American Lutheran identity in America until 1917: The Norwegian Synod, its affiliation with the Missouri Synod, and doctrinal controversies. In T. M. H. Joranger & H. T. Cleven (Eds.), *Norwegian-American essays 2020: Migration minorities and freedom of religion* (pp. 89–115). Novus Forlag.
- Mikaelsson, L. (2011). "Self" and "other" as biblical representations in mission literature. In H. Nielsen, I. M. Okkenhaug & K. Hestad-Skeie (Eds.), *Protestant mission and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries* (pp. 87–99). Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004202986.i-337.39>
- Nichol, T. W. (1993). Singing the Lord's song in a foreign land: Organizing the public ministry among Norwegian-American Lutherans. In P. O. Gullaksen (Ed.), *Reform og embete. Festskrift til Andreas Aarflot* (pp. 151–165). Universitetsforlaget.
- Niemi, E. (1998). Norsk emigrasjonsforskning siden Ingrid Semmingsen. Veien videre? In O. S. Lovoll (Ed.), *Migrasjon og tilpasning: Ingrid Semmingsen, et minneseminar* (pp. 7–28). University of Oslo.
- Okkenhaug, I. M. (2015). Transnasjonale haugenettverk, emigrasjon og norskamerikansk misjon i Fancheng, Kina, 1890–1910. *DIN, Religionsvitenskapelig tidsskrift*, (2), 9–30.
- Roseland, J. C. (1890). *American Lutheran biographies; Or, historical notices of over three hundred and fifty leading men of the American Lutheran Church*. Press of A. Houtkamp & Son.

- Scherer, J. A. (n.d.). Halvor Ronning. Biographical Dictionary of Chinese Christianity, 2005–2023. Retrieved September 29 2023 from <https://bdconline.net/en/stories/ronning-halvor>
- Seland, B. (2021). Haugebevegelsens “Prædikereinder” Kritisk blikk på forskning og formidling. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap* 75(1–2), 111–132.
- Semmingsen, I. (1975). *Drøm og dåd. Utvandringen til Amerika*. Aschehoug.
- Skeie, K. H. (2015). Kjønn og åndelig lederskap: En analyse av Kinamisjonær Marie Monsens (1878–1962) transformasjon fra lærerinne til vekkelsestaler. *Din. Tidsskrift for religion og kultur*, (2), 31–59.
- Skeie, K. H. (2004). Misjonsmateriale som historisk kilde. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap* 62(4), 89–100.
- Topping, A. R. (2013). *China mission. A personal history from the last imperial dynasty to the People's Republic*. Louisiana State University Press.
- Ulvund, F. (2022). Religion, sekularitet og definisjonsmakt. Amerikansk mormonisme i møte med norsk protestantisme, ca. 1840–1914. In I. M. Okkenhaug & K. H. Skeie (Eds.), *Transnasjonale perspektiv på sekularitet og religion: Norske aktører, ideer, forhandlinger og praksis, 1846–1986* (pp. 51–74). Universitetsforlaget.
- Wikipedia. (2023, 29 September). *Augsburg University*. https://en.wikipedia.org/wiki/Augsburg_University
- Østrem, N. O. (2014). *Norsk utvandringshistorie*. Samlaget.
- Øverland, O. (2011). Listening to immigrant voices: Reflections on completing seven volumes of letters from Norwegian immigrants, 1838–1914. In Ø. T. Gulliksen & H. Cleven (Eds.), *Norwegian-American essays 2011. Transnationalism and the Norwegian-American experience* (pp. 215–232). Novus forlag.
- Aase, S. D. (2022). *Negotiating church in Hunan's red province. A Lutheran Church in Hunan 1902–1951* [Doctoral dissertation, VID Specialized University]. VID Open. <https://hdl.handle.net/11250/3038336>

KAPITTEL 8

Tomt land – ny nasjon

Åsmund Svendsen Høgskulen i Volda

Abstract: The article discusses the Norwegian historian Halvdan Koht's (1873–1965) view of the Indigenous peoples in the United States, based on letters he wrote while visiting the United States in 1908–09 as well as his academic texts on American history published up to 1920. Koht made little mention of Native Americans, and when he occasionally did so, the Native Americans were either portrayed as an obstacle that the settlers had to fight against in their efforts to build a new society, or as absent. The latter meant that Koht portrayed the American landscape at the beginning of the colonization as *terra nullius*. Back in Norway, Koht painted a similar picture of Målselv and Bardu in Troms, a region populated by Norwegian farmers from the 1780s, without taking into account that the area had been used by a Sami population. Koht's theses on America as *terra nullius* were part of a larger European and Norwegian discourse about America around 1900. The article draws on the concept of 'contact zone', developed by literary scholar Mary Louise Pratt, a concept that can be used to understand how people from different backgrounds relate to the same area, in cooperation, competition and conflict. According to the sociologist Karen V. Hansen, the areas Halvdan Koht visited in the Midwest, home to Norwegian settlers as well as displaced Dakotas, can be characterized as a contact zone.

Keywords: terra nullius, colonization, Native Americans, contact zone, Halvdan Koht

Innledning

Fra oktober 1908 til juni 1909 reiste historikeren Halvdan Koht (1873–1965) på kryss og tvers i USA. Reisen formet Koht som akademiker, og i årene som fulgte ble han en sentral formidler mellom Norge, Amerika og Europa. Som forfatter av flere verk om amerikansk historie, og som universitetslærer, bidro han til å forme et norsk ordskifte om Amerika.

I denne sammenheng skal kun visse sider ved Kohts forståelse av Amerika undersøkes, nemlig hans syn på de amerikanske urinnvånerne. Det er naturlig å hevde at Koht kun var en av flere aktører som tok stilling til hva «Amerika» var og hvordan landet og fenomenet skulle tolkes og forstås i en norsk kontekst. I denne studien er det ingen ambisjon om å tematisere hele det norske ordskiftet om Amerika, slik dette ordskiftet kan tolkes som en norsk diskurs om Amerika i tiårene før 1914, kun drøfte Kohts syn på urinnvånerne. Skal man på generelt plan skissere Kohts posisjon i den norske diskursen om Amerika, kan man si at den var preget av sympati og identifikasjon med det amerikanske samfunnet, kombinert med kritikk av det kapitalistiske USA og av amerikansk politisk imperiebygging. Kritikken hans av tildelingen av Nobels fredspris til president Teddy Roosevelt i 1906 faller inn i et slikt bilde.¹ For øvrig faller det utenfor rammene av denne artikkelen å beskrive den norske diskursen om Amerika videre.

Artikkelen bygger på brevene Koht sendte hjem til sin kone, Karen Grude Koht, og et utvalg av bøker han skrev om Amerika i årene etter reisen. Biografisk er det en spesiell grunn til å se nærmere på Kohts tekster for å tolke dem i en samtidig kontekst. Som gammel mann skrev Koht om livet sitt i flere omganger. To ganger fortalte han om reisen til Amerika. Den første framstillingen kom i *Historikar i lære* (1951), den neste i *Minne frå unge år*, gitt ut posthumt i 1968. Gjennom memoarene gjorde han sin fortid til en logisk strøm av årsak og virkning, hvor han dels reviderte sine fortidige standpunkter i tråd med endringer i det intellektuelle klimaet. Perspektiver han brukte med en selvfølge i 1920 forsvinner ut av tekstene hans i etterkrigstiden.² Målet med denne artikkelen er ikke å avdekke Kohts

1 Svendsen 2013: 102

2 I 1920b skriver Koht at Amerika gir historikere en mulighet til å lære noe om «[...] sjølv grunnlovene for nasjons-skipinga». I 1959 nedtoner han poenget med lover, men holder fast ved at historikerne skal forsøke å si noe prinsipielt om sosiale mekanismer som former et samfunn. Koht 1959: 30.

intellektuelle forskyvninger over tid, men å plassere visse sider ved Kohts tekster om Amerika inn i en samtid, i årene 1910 til 1920.

I denne sammenheng er det spesielt ett moment som skal undersøkes: Da Halvdan Koht besøkte USA for første gang, reiste han gjennom landskap og stater som relativt nylig hadde blitt innlemmet i unionen. Dette var ferskt land, sett fra nybyggernes synsvinkel. Likevel, forstått som kulturlandskap mennesker hadde preget og innskrevet med mening over lang tid, så var landskapene gamle. Forutsetningen for at nybyggerne kunne bygge et nytt samfunn i Amerika var at det amerikanske urfolket var desimert og fordrevet. Spørsmålet som skal stilles i denne artikkelen, og som danner tekstens problemstilling, er hvordan Koht reflekterte over det faktum at hans Amerika var skapt i et landskap som hadde vært bebodd av mennesker i flere århundrer. Hva var Kohts syn på urfolket, og hvilken funksjon hadde urfolket i hans tolkning av amerikansk historie? Videre er det et spørsmål om Kohts vurdering av det amerikanske urfolket kan knyttes an til et større idékompleks hos Koht, nemlig hans uttalte evolusjonistiske syn på historisk utvikling.

Kontaktsonen Midtvesten

Amerika kan omtales som en kontaktzone. Begrepet ble i sin tid skapt av litteraturviteren Mary Louise Pratt i en studie av forhold i det spanske Amerika og Spania, og kan bety et unikt geografisk sted, en sone, hvor mennesker som ikke tidligere har vært i kontakt med hverandre, av historiske eller geografiske grunner, møtes og etablerer varige relasjoner, ofte preget av tvang, radikal ulikhet og uløselige konflikter.³ Pratts studie går inn i en postkolonial akademisk tradisjon, selv om begrepet også er blitt brukt for å drøfte mer allment hva som skjer ved en grense hvor to eller flere jurisdiksjoner møtes. Det er verdt å holde fast på det kritiske perspektiver, og det er med et slikt formål for øye at begrepet er brukt av den amerikanske sosiologen Karen V. Hansen i en studie av møtet mellom skandinaviske nybyggere og urfolket dakota i Nord-Dakota rundt 1900, nærmere bestemt i reservatet Spirit Lake Dakota Indian Reservation ved Devils Lake. Hansen betoner det asymmetriske ved det som kan kalles et kultur møte i området,

3 Hansen 2013: 6. For en bruk av begrepet som legger større vekt på samspill, samhandling og kultur møter i en kontaktzone, se Teige 2022: 220.

hvor nybyggene hadde klare systemiske fordeler i det amerikanske samfunnet sammenlignet med urfolket.

Reservatet Hansen studerte ligger nær Grand Forks i Nord-Dakota. Da Halvdan Koht ankom Midtvesten i april 1909, var dette den første byen han stoppet i. For ham var det som å komme hjem, med norske fjes og norsk tale overalt. Landskapet var, satt på spissen, blitt omskapt til det han tretti år senere skulle kalle norske utbygder. I likhet med andre norske gjester, ble Koht tatt med på omvisning – og dette førte ham til det som var den amerikanske føderale stats sentrum i reservatet ved Devils Lake, internat-skolen for urfolk i Fort Totten.

Fort Totten var et nedlagt militært fort, reist mellom 1867 og 1873 med det formål å beskytte The Totten Trail, en migrasjonsrute fra Minnesota til gullfeltene i Montana. Etter at fortet var lagt ned, ble bygningene fra 1891 omgjort til en internatskole for dakota-folket. Fra 1860-årene ble reservatet også hjem for dakota-stammer som i 1860-årene hadde blitt forvist fra Minnesota etter det som kalles The U.S.-Dakota War of 1862. Dette var et væpnet opprør fra dakota-folket, hvor også norske migranter ble rammet, og som endte med at 38 dakota ble offentlig hengt, mens flere grupper ble forvist vestover. På en slik bakgrunn omtaler Hansen reservatet ikke bare som en kontaktzone, men også som en krigssone, befolket av blant annet traumatiserte medlemmer av dakota-folket.⁴ Da Koht ankom det norske Midtvesten og besøkte Fort Totten, ankom han ikke bare en kontaktzone, men en sone som rommet kollektive historier om overgrep og vold. Imidlertid var ikke dette en tematikk Koht var oppmerksom på, om det i det hele tatt var en tematikk hans kontaktpersoner i regionen var opptatt eller viste noe videre om. Det siste er et åpent spørsmål.

Migrasjon og fortrenging

Halvdan Koht var ikke selv migrant, men han hadde en klar bevissthet om at den atlantiske migrasjonen på 1800-tallet hadde endret norsk, europeisk og amerikansk samfunnsliv fundamentalt. Koht hadde et splittet syn på utvandringen. Før reisen i 1908–1909 hevdet han, i likhet med mange andre, at utvandringen tømte Norge for ungdom landet trengte. Samtidig identifiserte han seg med nybyggerne og var sterkt fascinert av Amerika. Dette la han ikke skjul på: Amerika er framfor alt det unge Europa, skrev han i

---

4 Hansen 2013: 13

1920: «[...] alt det vi haaber og venter af vor egen Fremtid, det skal Amerika gi os»; Amerika er «[...] det store laboratorium for alle vore sociale og politiske Idéer, det eier en ungdommelig, offervillig Begeistring som fænger til alle Kanter».⁵

Utvandringen fra Europa har store dimensjoner. Mellom 1850 til 1914 regner man med at nær seksti millioner europeere forlot Europa. Av disse hadde 32 millioner USA som mål.⁶ Fra Norge migrerte rundt regnet 860 000 mennesker mellom 1836 og 1930, de fleste til USA, hvor de stort sett slo seg ned i Midtvesten.⁷ Forbindelsen mellom miljøer i Norge og norsk-amerikanske miljøer i Midtvesten var tett. Norske kunstnere og intellektuelle besøkte det norske Amerika og reiste rundt på foredragsturneer, som Koht. På reisen gjennom Midtvesten våren 1909 møtte han kaptein og forfatter Henrik Angel, også han på turne.⁸ Sensommeren 1913 besøkte Hulda Garborg og Anders Hovden Midtvesten, invitert av Søndmørelaget i anledning avdukingen av statuen av Ivar Aasen ved Concordia College i Moorhead, Minnesota. Også redaktøren av Morgenbladet, Carl Joachim Hambro, var på foredragsturne i Midtvesten.⁹ På basis av den norske diasporaen i Amerika ble det skapt mer eller mindre tette bånd mellom norske og amerikanske samfunn, i første rekke på et lokalt plan mellom den norske diasporaen og norske lokalsamfunn. I hvilken grad slike transnasjonale bånd, det vil si kontakter og nettverk mellom lokalt situerte samfunn og nettverk innenfor to ulike nasjonale kontekster, i neste omgang dannet basis for bånd mellom amerikanske og norske nettverk, er usikkert, men sannsynlig. Koht bygde bevisst slike transnasjonale nettverk på sin reise, på det akademiske og på det fredsaktivistiske felt, men ikke like mye med norsk-amerikanske nettverk i USA. I USA utvidet han sitt allerede store internasjonale nettverk, knyttet kontakter med amerikanske historikere og med amerikanske fredsaktivister. Dette var nettverk han skulle trekke veksler på senere i livet.

Hva som blir borte i bildet av den norske migrasjonen og etableringen av et norsk-amerikansk samfunn, er det faktum at den norske diasporaen ble skapt i områder som gjennom århundrer hadde vært bebodd av en urfolk, høyst differensierte kulturelt sett.¹⁰ Hvor stor urbefolkningen i

5 Koht 1920a: 1

6 Tallet er hentet fra Kramer et al. 2020: 593.

7 Myhre 2015: 241

8 Svendsen 2013: 113

9 Skre 2011: 470, 472

10 Berta 2023. Se også Norton et al. 1996: 6–8.

Nord-Amerika, det vil si urbefolkningen i USA, Canada og Grønland, var før koloniseringen tok til er omstridt, men anslås til et sted mellom fire og seks millioner innbyggere, kanskje opp mot sju millioner. Fram mot 1900 ble urfolksbefolkningen desimert til rundt 375 000, også dette tallet er omstridt.¹¹

Den allmenne skjebnen til urfolkene i Nord-Amerika var at de ble desimert og fortrent. Dette skjedde som følge av pandemier, krig og en villet politikk. Amerikanske myndigheter skjøv stadig grensene vestover på bekostning av urfolket, som da The Removal Act (1830) blant annet førte til at cherokeene i Georgia ble tvangsflyttet til områder vest for Mississippi.¹² Ekspansjon vestover var et permanent tema i amerikansk politikk mot 1900. Nybyggerne, som de skandinaviske migrantene, var ikke kolonister i form av aktører med et kolonialt mål. Men, hevder den amerikanske sosiologen Karen V. Hansen, «they acted as instruments of colonialism».¹³ Historikeren Tore Linné Eriksen kobler også sammen den amerikanske statlige ekspansjonen vestover med den massive europeiske innvandringen i perioden, men understreker at de handlende aktører i første rekke var de amerikanske myndighetene, noe for så vidt også Hansen legger vekt på.¹⁴

Et resultat av den amerikanske politikken og migrasjonsprosessen, var at det amerikanske urfolket ble desimert og presset tilbake. Dette var ikke enestående for urfolket i Nord-Amerika, men et vesentlig trekk ved en bredspektret global modernisering gjennom det lange 1800-tallet, en periode historikeren Christopher A. Bayly karakteriserer som «the birth of the modern world».¹⁵

Fortidens blikk

I sin studie av forholdet mellom skandinaviske nybyggere og urfolket dakota i Nord-Dakota, nærmere bestemt i Spirit Lake Dakota Indian Reservation, bruker den amerikanske sosiologen Karen V. Hansen begrepet kontaktsone. Reservatet ble åpnet for nybyggere i 1890-årene ved The Dawes Act (1887), hvor kollektivt eierskap til reservatland ble løst opp og

11 Norton et al. 1996: 8; Thornton 2005: 23–24

12 Norton et al. 1996: 234–235, 237, 326 ff. Se også Eriksen 2022: 22.

13 Hansen 2013: 3

14 Eriksen 2022: 112

15 Bayly 2004: 432 ff.

fordelt på de enkelte familiene som tilhørt dakota-folket. Land som ble til overs, ble av myndighetene solgt til nybyggere.¹⁶

Når Hansen bruker begrepet kontaktsone om reservatet, er det for å understreke at menneskene som møttes i Spirit Lake Dakota Indian Reservation rundt 1900, kom til denne «sonen» med høyst ulike erfaringer og med svært ulike forutsetninger for å forme sine liv. Ikke minst gjaldt dette forutsetninger av institusjonell art. Dakota-folket var marginaliserte, noe også mange av de skandinaviske nybyggerne i området var, og det i betydning relativt fattige og med små muligheter til å reise den kapitalen som var nødvendig for å tilpasse gården et kapitalistisk og markedsøkonomisk system. Men, som Hansen understreker, de skandinaviske nybyggerne hadde flere fordeler enn dakota-folket i kraft av å være immigranter fra skandinaviske land, blant annet ved at skandinaverne hadde en raskere vei til amerikansk statsborgerskap. Med andre ord ga det en fordel å være skandinavisk nybygger framfor dakota: Man kunne gjøre hevd på det nyere forskning kaller *Whiteness*, selv om Hansen understreker at skandinaverne ikke nødvendigvis ble vurdert som et positivt innslag i den nye nasjonen av en engelsk-språklig majoritet.¹⁷

Begrepet kontaktsone er skapt i en nyere postkolonial akademisk tradisjon. Hansens bruk av begrepet demonstrerer at det kan brukes som verktøy til å forstå hvordan et område kan være omstridt. Med omstridt område mener jeg et område flere grupper har et eierforhold til eller identifiserer seg med, og hvor bruken av og kontrollen over området er en kilde til konflikt, gjerne slik at hver enkelt gruppes avgrensning og definisjon av landskapet utelukker en annen gruppes bruk av området. Gitt at urfolket i Midtvesten ble presset bort fra et landskap, hadde dette landskapet karakter av å være omstridt land, hvor mennesker med ulik bakgrunn hadde konkurrerende historier, interesser og prioriteringer knyttet til landskapet. Når Midtvesten i mindre grad rent faktisk ble omstridt, henger det sammen med at nybyggerne raskt overmannet urfolket tallmessig, og at urfolket ble fortrent i det som for dem med Baylys ord måtte framstå som «the White deluge», den hvite syndefloden.¹⁸

Slike perspektiver var ikke dominerende blant norske akademikere, som rundt 1900 forsøkte å forstå møtet mellom europeere og urfolk. Rundt 1900

16 Norton et al. 1996: 330

17 Hansen 2013: 11–13

18 Bayly 2004: 439

var et vanlig perspektiv på slike møter preget av et grunnleggende evolusjonistisk perspektiv. Med et evolusjonistisk perspektiv mener jeg et perspektiv på samfunn hvor utviklingen blir forstått som å ha en bestemt retning gjennom de samme stadier. I et slikt perspektiv representerte nomaden et enkelt og forhistorisk stadium. Når europeerne møtte nomadiske folk, kunne opplevelsen være at man møtte relikter fra fortiden.

Hva som lå til grunn for et evolusjonistisk perspektiv kunne være flere ting. På en side kunne perspektivet begrunnes biologisk. Nomaden ble karakterisert som tilhørende en rase som manglet de biologiske forutsetningene for utvikling. Historikeren, geografen og etnologen Yngvar Nielsen var en norsk akademiker som stod for et slikt syn: Han hevdet at samer manglet de rasemessige forutsetninger for utvikling og dermed var et folk uten framtid.¹⁹

Halvdan Koht bygde på et evolusjonistisk perspektiv. Slik han så det var det prinsipielt mulig for en historiker å begrepsfeste mekanismene som lå til grunn for utvikling. Som en historiker som arbeidet sosiologisk, som det het om Koht i 1910, skulle han ikke først og fremst forstå fortiden som en rekke med unike fenomener, slik tyske historikere i 1830-årene hadde ment at historikere skulle gjøre. Man skulle heller identifisere mer eller mindre universelle utviklingslover, formulert som prinsipielle utsagn om kreftene som drev utviklingen.²⁰ Koht reservert seg eksplisitt mot å tolke evolusjon biologisk, uten at han rettet en fundamental kritikk mot et slikt perspektiv. I 1920 skrev han at man foreløpig visst for lite om hvordan biologi formet nasjonale særtrekk til at man kunne avvise en slik tanke. Det kunne være slik at «[...] eit antropologisk grunnlag – at eins kropps-bygnad kann gje vilkår for sams evner og hugdrag».²¹

Også Koht tenkte seg at utviklingen foregikk i stadier. I et slikt bilde representerte urfolk, først og fremst nomadiske folk, et tilbakelagt utviklingsstadium. Et utslag av et slikt perspektiv er at landområdene hvor nomader bor, kunne bli omtalt som et tomt land, som et *terra nullius*. En konsekvens av et slikt perspektiv på utviklingen er at urfolket, eller indianerne som Koht kalte dem, blir skrevet ut av hans amerikanske historie og plassert i villmarken, mens urfolkets land blir omtalt som et tomt landskap.

¹⁹ Kyllingstad 2004: 64

²⁰ Svendsen 2013: 123

²¹ Koht 1920b: 2

Inn i kontaktsonen

I hvilken grad var Koht selv oppmerksom på eller interessert i det amerikanske urfolket? Det korte svaret er, i svært liten grad. I primærmaterielt fra reisen, de 110 reisebrevene og brevkort han sendte hjem til Karen Grude Koht, opptrer urinnvånerne ved fire anledninger: i to brev sendt etter et opphold ved turisthotellet El Tovar i Arizona, samt i et brevkort og i et brev sendt fra Grand Forks i Nord-Dakota etter et besøk ved internatskolen for urinnvånere ved Fort Totten, også i Nord-Dakota.

I den første beretningen opptrer urinnvånere i forbifarten: Koht ser dem fra togvinduet på vei gjennom New Mexico og Arizona. Han er i tvil om en gruppe arbeidsfolk er «[...] Japs eller Chinamen [...]», men så forteller konduktøren at det var mexicanere: «[...] det var den indianske typen som gjorde dei so mongolske [...]», skriver Koht.²² I Albuquerque ser han «[...] indianske kjærringar i brokute sjal [som] baud fram indianske vaser [...]».²³ Idet Koht ser menneskene på stasjonene aktiverer han et blikk på menneskene som er regulert av kategoriene Koht bærer med seg på sin reise rundt i Amerika. En av kategoriene er «indianer»; han er klar over at Amerika var hjem for urfolk før han kommer til Amerika, og han vet dette er mennesker som hører til i det landskapet han nå reiser gjennom.

Det neste møtet skjer under oppholdet ved luksushotellet El Tovar, et turisthotell på kanten av Grand Canyon, hvor Koht var tilskuer ved en danseoppvisning utført av en gruppe fra hopi-folket. Tilstelningen var satt i scene for turistene. Når Koht var her, var det fordi han ville se Grand Canyon, ikke fordi han skulle utforske hopi-folket, et fastboende jordbrukerfolk som hadde holdt til i området i flere århundrer.²⁴ Koht var verken imponert over folket eller dansen. Hopi, skriver han, er «[...] eit folk som just ikkje stend svært høgt, [...]». Dansen deres var ikke noe tess: «[...] det var ingen venleik med han». Først kom fem karer inn, skriver han, gikk i ring og «[...] riste på ei rangle og hylte», deretter danset noen kvinnfolk, og en mann slo på tromme «[...] og *song* (brølte)», før en liten gutt avsluttet oppvisningen med en dans som besto i at han «[...] stampa me den eine foten og brølte til».²⁵ Det er fristende å hevde at Koht manglet kompetanse eller vilje til å vurdere det han her så. Gjorde han det? Vel, som

22 NBO (Nasjonalbiblioteket i Oslo). BS (Brevsamling) 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 14.3.1909.

23 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 14.3.1909.

24 Siverts 2022

25 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 15.3.1909.

Ibsen-forsker og ivrig teatergjenger hadde Koht generelt høy kunstfaglig kompetanse. Et kriterium han satte høyt var autentisitet, og det kan ha vært mangel på nettopp det som slo ham da han bivånte hopi-dansen, en oppvisning satt i scene for turistene, som også kunne måle denne dansen med det lekke og moderne El Tovar. Stilt opp mot hva det nye Amerika kunne skilte med, kunne dansen til de innfødte fortone seg uforståelig, kanskje også stakkarlig, muligens som en relikv fra en tapt fortid.

Hans lengste beretning hvor urfolket opptrer er i et brev sendt fra Grand Forks, etter besøket ved internatskolen i Spirit Lake Dakota Indian Reservation, Fort Totten. Her gikk Koht inn i rollen som observatør, og med avstand til elevene. På veien til skolen kjørte han forbi boligene til dakota-folket: De var «[...] som ringe sæterstølar å sjå til», skriver han. Om skolen skrev han at det var plass til 250 gutter og jenter, og at de hadde fellesundervisning – det siste et signal om at skolen hadde en progressiv pedagogisk profil, slik Koht så det. Skoleanlegget besto av hvitmalte hus, plassert i en firkant. De ansatte talte 86 personer, lærere og tjenestefolk, et raust forholdstall. Dette måtte være dyrt, mente han, og la til at ingen ting var dyrt når onkel Sam betaler, som for å understreke rikdommen i Amerika. Mange av elevene så hvite ut, skrev han. Forklaringen var dette: «[...] blanda blod», uten at han på noen som helst måte utdypet hva han la i dette.²⁶

Koht var ikke imponert over skolen. Hvorfor ikke? Meningen med skolen, slik han helt korrekt oppfattet det, var å assimilere barna og gjøre dem til amerikanere. Dette lyktes de ikke med, ble Koht fortalt. Styreren fortalte ham at så snart barna kom hjem, «[...] fall dei jamt tilbake i det gamle ureinslege livet». Man regnet det som et tilbakefall når jentene tok på seg sine tradisjonelle klær hjemme, eller med Kohts ord, «[...] tok upp squawbunaden att [...]». Problemet var, slik Koht så det, at skolen ikke bygde bro mellom hjemmet og skolegangen. Det var kun snakk om å assimilere dakota-folket, «[...] *amerikanisera* desse arme indianarene». Han diskuterte spørsmålet med en norsk-ættet professor ved University of North Dakota i Grand Forks, John Tingelstad, som var enig med Koht i at det gjorde stor skade på de som skulle gjennom «[...] den utålelege *amerikaniseringa* dei driv på med her burte; [...]».²⁷

26 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 5.4.1909.

27 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 7.4.1909.

Det er tre ting å merke seg i Kohts korte kommentarer om urfolket. For det først var omtalen lite flatterende. Hopi-folket stod ikke veldig høyt, dansen var ikke god og sangen avskrev han som brøl. Han skrev lite direkte om dakotaene i Lake Spirit Dakota Indian Reservation, men merket seg at husene deres minnet om dårlige sæterstøler, lignende hva Koht hadde sett i Norge.

For det andre la han vekt på det urenlige: Dakota-barna ved Fort Totten falt raskt tilbake til det han kalte et gammelt urenlig liv hjemme. Koht koblet dette til en mislykket integrasjonspolitik, hvor urinnvånerne ikke ble del av det nye Amerika. Dette med urenlighet var i Kohts brev klart negativt, på linje med å leve et uorganisert og uordentlig liv. Det samme bildet brukt han også i andre sammenhenger, ikke bare i en kontekst hvor han kom i kontakt med en minoritet. Spisesteder i New Orleans ble gjenstand for samme karakteristikk, rensligheten var lik null, uten at etnisitet var en faktor.²⁸ I en amerikansk kontekst kunne en slik observasjon knyttes til forestillinger om det primitive og om historisk utvikling: urenlighet kunne være et av flere tegn på at Amerika var et ungt og uferdig samfunn, om enn som et land med et stort utviklingspotensial.

Et siste trekk er Kohts negative vurdering av assimilasjonspolitikken. Besøket ved Fort Totten ble for ham enda et eksempel på hva assimilasjonspolitik kunne føre til. Dette var et problem som ikke bare angikk urfolket, men et problem som gjaldt for alle immigranter til USA. Dette opptok ham, og han drøftet det både med amerikanske myndighetspersoner og med norsk-amerikanske familier.²⁹ Kohts bekymring viser til en sentral verdi hos ham, en demokratisk nerve, kan man hevde, en tanke om at en gruppes kulturelle modernisering alltid måtte skje på gruppens egne premisser. Amerikanisering og integrering av innvandrere og minoriteter i en majoritetskultur var ikke feil i og for seg, men det ble feil hvis det skjedde som et press ovenfra.

Likevel, det sentrale trekk ved Kohts møter med urfolket, er imidlertid karakteren av å ikke være et møte, preget av gjensidig utveksling av synspunkter. Han kom ikke representanter for hopi- eller dakota-folket i tale. Dette var ikke representativt for Koht reisemåte. Han hadde som mål å lære mest mulig om det amerikanske samfunnet, og derfor reiste han systematisk over store deler av kontinentet, oppholdt seg i sørstatene

28 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 24.2.1909.

29 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 16.1.1909.

og nordstatene, besøkte plantasjer og fabrikker, byer og tettsteder, leste aviser og opprettet kontakt med folk i ulike posisjoner. Han vek ikke unna for dukke ned i konfliktfylte spørsmål. Før han kom til USA var han klar over den betente konflikten mellom hvite og fargede. For å få førstehånds innsikt i konflikten, sett fra afroamerikanernes side, oppsøkte Koht miljøet rundt den sentrale afroamerikanske lederen Booker T. Washington. Han hadde hørt mye negativt om afroamerikanerne, skrev Koht, men hadde aldri hatt muligheten til å snakke med noen av dem selv: «No fekk eg høve til å studera dei, eller rettare dei beste av dei., [...]».³⁰

Skilte Kohts praksis seg ut i samtiden? Ikke nødvendigvis. En norsk intellektuell som Hulda Garborg oppsøkte bevisst urfolksreservatet Spirit Lake Dakota Indian Reservation og Fort Totten i 1913 for å se hvordan urfolket levde, som en kontrast til livet i det urbane og rurale Amerika.³¹ Likevel, på begynnelsen av 1900-tallet var urfolket i USA en marginalisert gruppe, også i betydning at de var få. Urfolket var blitt en usynlig minoritet, som nybyggerne i en stat som Nord-Dakota ikke nødvendigvis så eller hadde kjennskap til, som Karen V. Hansen skriver. Heller ikke i brev materialet fra norsk-amerikanere til Norge er møtet med urfolk et stort tema.

På den annen side var urfolket til stede i Kohts bøker om Amerika. Spørsmålet er hvilken rolle Amerikas opprinnelige innbyggere hadde i disse tekstene.

Tomt land

I årene etter sitt første besøk i Amerika hadde Koht to perioder hvor han arbeidet med amerikansk samfunnsliv og historie. I 1910 tok han for seg konflikten mellom arbeid og kapital i Amerika, først i en forelesningsrekke våren 1910 i Kristiania Arbeiderakademi, deretter i boka *Pengemakt og arbeid i Amerika* (1910). Ti år senere kom Koht med to nye verk om Amerika, nå med vekt på danningen av den amerikanske nasjonen og utviklingen av det amerikanske samfunnet fram mot 1900. Det er snakk om to verk: *Amerikansk kultur i det nittende Aarhundrede* (1920), som var del av et større verk om 1800-tallets historie, redigert av den danske historikeren Aage Friis, og som i 1920 kom i andre utgave. Det andre verket er *Den amerikanske nasjon i opphav og reising* (1920), som bygde på forelesninger

30 NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 19.2.1909.

31 Skre 2011: 473

Koht holdt samme vår ved universitetet i Kristiania.³² Anledningen var 300-årsjubileet for *Mayflowers* landkjenning i 1620, og etableringen av en ny britisk koloni i Nord-Amerika, Plymouth. Dette ble regnet som startskuddet for framveksten av en ny nasjon, også av Koht selv.³³

Et sentralt trekk ved Kohts fortelling om Amerika i disse to framstillingene er karakteristikken av det amerikanske landskapet som et tomt land. Hva trakk europeerne til Amerika? spør Koht i *Den amerikanske nasjon og opphav og reising*. Jo, tomheten. I dette landskapet kunne det bygges nytt land fordi landskapet var en ødemark. Fjellbygdene og «[...] øydemarka nordafor Florida, i Nord-Amerika [...]» var herreløst og fritt, skriver Koht om situasjonen rundt 1600, åpent for den som ville ta det. Pilgrimsfedrene slo seg ned i villmarken, skriver han, det var «[...] so vilt og fattig [...]» der nord.³⁴ Vel moderer han poenget med fattigdom, og legger snart vekt på at landskapet rommet naturrikdommer som også lokket kolonialister til landet.³⁵ Det sentrale poenget er likevel at Koht framstiller Amerika som et tomt og åpent land ved startpunktet for den europeiske koloniseringen av Nord-Amerika.

Amerika vedblir å være tomt, åpent og fritt i Kohts framstilling, også når han skriver om 1800-tallet. Fra 1840-årene, skriver Koht i *Amerikansk aandsliv i det nittede aarhundrede*, stilte den amerikansk arbeiderbevegelse et dobbelt krav: krav om 10-timers arbeidsdag og krav om en offentlig jordbrukspolitikk. Med det siste mente man at offentlig eid jord skulle deles ut som småbruk, fritt til innbyggerne. Dette var prinsippet om *homestead*, lansert under slagordet «Vote yourself a farm». Politikken fikk gjennomslag i stat etter stat, skriver Koht, og peker på forutsetningen for en slik politikk: Den var mulig «[...] fordi Unionen eiede saa vældige ubyggede Landvidder, hvor Underklassene kunde ty hen for at slippe ud af Kapitalismens Vælde».³⁶ Homestead-loven fra 1862 hvilte på den forutsetning at unionen kontrollerte store tomme landområder.³⁷ Utover 1800-tallet ble prærien mot de store sjøene hjemland for en ny og progressiv bondeklasse, skriver Koht, og forutsetningen var at landskapet var «[...] det frie Land».³⁸

32 Svendsen 2013: 182

33 Koht 1920b. Forordet. Se også samme sted: 10.

34 Koht 1920b: 7, 9, 6

35 Koht 1920b: 47

36 Koht 1920a: 29

37 Koht 1920a: 85

38 Koht 1920a: 81

Kohts Amerika er ved inngangen til koloniseringen fundamentalt sett et tomt land, fritt til å brukes, legges under plogen og danne basis for et nytt samfunn. Dermed aktiverer Koht en vel etablert forestilling i en kolonial kontekst, tesen om Amerika som *terra nullius*. Hva var denne tesen? Ifølge historikeren Camilla Boisen var teorien om *terra nullius*, hvor ordet 'nullius' stammer fra romersk rett og betyr tomt land, et fundament for europeiske teorier fra 1500-tallet som rettferdiggjorde tilegnelsen av landområdene til ulike urfolk.³⁹ Kjernen i tanken om *terra nullius*, slik den ble formet av John Locke på 1600-tallet, var at eiendomsrett til et landområde var knyttet til en ekstensivt jordbruk i kombinasjon med husdyrhold. Hvis et landområde i mindre grad ble utnyttet på denne måten, og derfor var underutviklet, hadde andre folk rett til å tilegne seg området. Teorien om *terra nullius* kunne legitimere krig. Gitt at et folk, det være seg aztekerne, inka eller noen av de mange folkene i Nord-Amerika, kunne regnes som fremmede nasjoner, ble disse folk ansett å være underlagt naturrettens prinsipper. De hadde dermed en plikt til å kultivere jorda. Hvis et urfolk nektet europeere tilgang til et underutviklet landområde, uavhengig om landet var bebodd eller ikke, hadde europeiske makter legitim rett til å gå til krig mot disse nasjonene. Tesen om *terra nullius*, slik Locke formet den, var formet etter et prinsipp om at arbeid og spesifikke former for kultivering av et landområde skapte eiendomsrett, og dette var arbeids- og livsformer som ekskluderte livsformer som var typisk for mange urfolk, som former for nomadisme.

Tesen om *terra nullius* trengte ikke å bety at opprinnelig folk var borte og at landområdet som ble kolonisert var ubebodd. Tesen, slik den ble formet av John Locke, innebar at et område var *terra nullius* hvis menneskene som bodde der ikke brukte jorda intensivt.

I Kohts framstilling av Amerikas historie er da også urfolket til stede, men nettopp som et folk som ikke så lett lot seg sivilisere, fordi de var nomader; de var ikke så «[...] fast busette [...]».⁴⁰ Urfolket er del av naturen, og rollen urfolket får i Kohts framstilling av Amerikas historie er da som et hinder og en motstander som kolonistene må overvinne for at å skape noe nytt, den amerikanske nasjon.

39 Boisen 2012: 336–337, 341–342

40 Koht 1920b: 41

Amerikanerne som et grensefolk

Kohts bøker om Amerika fra 1920 knyttet seg til en tematikk han stadig vendte tilbake til: framveksten av nasjoner og etableringen av det han hevdet var særegne nasjonale kulturtyper, forstått som dominerende kulturelle trekk og handlingsmønstre i en befolkning som ble kalt en nasjon. Det karakteristiske ved etableringen av den amerikanske nasjon, slik Koht framstiller det, er kampen mot naturen og mot villmarken. Tesen er at amerikanerne er et grensefolk.

Med bred pensel tegner han i *Amerikansk kultur i det nittende Aarhundrede* (1920) opp hvordan grunntrekkene i den amerikanske nasjonale typen ble skapt. Den amerikanske typen, slik Koht framstiller den, er preget av handelsånd og har en «[...] mer kosmopolitisk Karakter end den nationale europæiske [...]». ⁴¹ Han er preget av å tilhøre et grensefolk, som stadig er på vakt for sitt samfunn og sin kultur. Han er selvhjulpen og har utviklet en kraftig individualisme, noe som styrker handelsånden hos amerikaneren. Amerikaneren er pragmatisk og løsningsorientert, har gjerne teoretisk innsikt, men er alltid fokusert på handling. For Koht er Benjamin Franklin det fremste eksempelet på en typisk amerikaner rundt 1800, preget av «[...] ungdommelig Friskhed og Freidighed [...]», «[...] Livsmod [...]» og «[...] Handedygtighed [...]», egenskaper som for Koht fortalte ham at i det historiske materialet han stod overfor og skulle tolke, stod han overfor et nytt historisk fenomen, en ny mennesketype som bar bud om «[...] nye sterke Kræfter». ⁴²

Når det gjelder det amerikanske urfolket finner vi dem i en bisetning på side 2, i en passasje hvor Koht ellers omtaler nybyggerne som et grensefolk. Nybyggerne, skriver Koht, ryddet nytt land og skapte et nytt samfunn. Men de var ikke bare nybyggere, de var også et grensefolk som bygde et nytt samfunn på grensen mellom sivilisasjon og villmark. Nybyggerne, skriver Koht, hadde bare kultursammenheng på en side. Med kultursammenheng må man tolke Koht å mene kontakt med et organisert samfunn med en for nybyggerne velkjent høykultur. For nybyggerne var dette da de ulike europeiske statene som hadde etablert koloniene i Amerika. På den andre siden, mot vest, lå villmarken med sine ulike urfolk, urfolk som i Kohts tekst ble gjort uniforme. Villmarken var preget av én ting, fare, også fare

41 Koht 1920a: 2

42 Koht 1920a: 6

representert ved ulike amerikanske urfolk: nybyggerne levde stadig på vakt mot villmarkens farer, inkludert faren som urfolket representerte.⁴³

Hva leseren anno 1920 tenkte med fare er vanskelig å si, men det kan være flere ting: fare i betydning fravær av en sivilisasjon hvor nybyggerne kunne vente å finne forståelse fra medmennesker, samfunn som nybyggerne kunne bygge relasjoner til og vokse sammen med. Hva Koht mener er ikke klart, det ligger mellom linjene. En fare er imidlertid identifisert: de ville. Det er i villmarken vi finner urinnvånerne, kategorisert som en fare på linje med andre farer i villmarken: Nybyggerne, skriver Koht, ryddet ikke bare nytt land i et ukjent landskap, de «[...] maatte samtidig leve paa Vagt for sit Samfund og sin Kultur imod Vildmarkens Farer og imod vilde Folk».⁴⁴ Urinnvåneren får ikke rollen som et menneske som de europeiske nybyggerne kunne drive et fruktbart samspill med, men får rollen som en fare. Narratologisk analysert får «de ville» av Koht rollen som antagonist. Lest som en utviklingshistorie, hvor Koht skal forklare oppkomsten av en nasjon, er kampen mot villmarken og kampen mot de ville folk fruktbare. I det lange løp bidro kampen mot villmarken og de ville til å skape amerikaneren.

Også i Kohts akademiske tekst fra 1920, *Den amerikanske nasjon i opphav og reising*, blir urfolket tildelt en slik rolle. Heller ikke her har Koht et blikk på urfolket som et folk i seg selv; Amerika sees i et europeisk og i et kolonialistisk perspektiv. Også her legger Koht vekt på at nybyggernes forhold til urfolket først og fremst handler om kamp.

Urinnavånerne opptrer tidlig i denne teksten: De første britiske kolonistene i Virginia ble desimert på grunn av overfall av urfolk, skriver Koht, og da nybyggerne strømmet innover landet og beveget seg vestover, måtte de stadig kjempe mot urfolket.⁴⁵ For nybyggerne var det en kamp på liv og død, og de befant seg i en kontinuerlig krigstilstand. De måtte stadig regne med å høre «[...] det uhugleke krigsskrike lyde [...]» utenfor huset, og «[...] eit blodigt yverfall fylgde på».⁴⁶ Det var ingen lek disse krigene, det var ikke som i bøkene til J. F. Cooper, skriver Koht med henvisning til den svært populære historiske romanen *The Last of the Mohicans*, det «[...] var ikkje so romantisk å slåss med desse grimme villmennene».⁴⁷

43 Koht 1920a: 2

44 Koht 1920a: 2

45 Koht 1920b: 22

46 Koht 1920b: 40–41

47 Koht 1920b: 41

Heldigvis, er det som om Koht implisitt hevder, så ble disse villmennene raskt trengt tilbake. På 1600-tallet var det om lag 200 000 urinnvånere øst for Mississippi, skriver Koht, men hovedpoenget hans er at det ikke var så mange «[...] utyver disse svære viddene [...]», og dernest at det ble færre: særlig sykdommer tok livet av mange, skriver Koht.⁴⁸

Koht problematiserer ikke det faktum som han er klar over: at urfolkene som bodde i områdene mellom Atlanterhavskysten og Mississippi ble fortrent og desimert. Foretar Koht en etisk vurdering av prosessen? Vurderer han om kolonistenes overtagelse av landområdene var legitim? Det er vanskelig å få klarhet i Kohts vurdering. På et vis er han deskriptiv; han beskriver det som skjedde. På den andre siden formulerer han seg normativt; det som skjedde måtte skje. Nybyggerne, skriver Koht, gjorde det nybyggerne hadde gjort før: De hevdet eiendomsrett til et stykke jord fordi de hadde dyrket opp jorda. Med det fulgte de prinsippet til den britiske filosofen John Locke, skriver han, at eiendomsrett blir skapt ved at man dyrker jorda. Dyrket man ikke jorda, hadde man heller ikke eiendomsrett til jorda: «Difor var det indianane måtte vike for dei kvite, fordi dei ikkje hadde gjort jorda nyttig for seg, og difor gjorde rudningsmennene seg til herrar yver den jorda som dei *lovlege* eigarmennene let ligge.»⁴⁹ Hva mener Koht med ordet «lovlege»? Mener han at urinnvånerne egentlig var de lovlike eierne, og at kolonistens eiendomsrett egentlig hvilte på urett?

Koht legger ikke skjul på at Amerika ble skapt i vold. Snarere tvert imot! Han legger stor vekt på at nybyggernes stadige kamp mot urinnvånerne skapte en særegen kultur, den amerikanske kulturen. Ja, mer enn det! Han legger vekt på at kolonistens kamp mot villmarken og mot urfolket var vesentlig for å skape en særegen mennesketype, amerikaneren. Og kolonistene lærte noe av urfolket, å bli hardføre: «[...] de måtte bli gløgge og snarrådige, dei måtte eigne til seg dei indianske ideale av ein mann som er hardfør til å tåle lidingar likesælt [...]», skriver Koht og hevder, halvt i spøk, at den karakteristiske «[...] yankee-kjaka [...]» vitner om en arv av indiansk viljestyrke.⁵⁰ Urfolkets rolle i Kohts framstilling er først og fremst rollen som en produktiv antagonist: gjennom kampen mot villmarken og mot urfolket ble det amerikanske lynnet og den amerikanske typen skapt.

48 Koht 1920b: 40

49 Koht 1920b: 44. Det kursiverte i anførselstegn i originalen.

50 Koht 1920b: 42

Turner-epigon

Innenfor sin tids historiefag sognet Koht til en retning hvor det var et ideal at historikerne på basis av historiske studier skulle formulere mer eller mindre universelle teorier. Koht var ikke alene om å forfekte et slikt syn i sin samtid, noe også hans framstilling av amerikansk historie viser. Ikke overraskende bygde han i stor grad på tidens mest kjente amerikanske historiker, Frederick Jackson Turner.

Turner var i sin samtid kjent for tesen om grensens betydning i amerikansk historie og samfunnsliv. Hva Turner mente å se var at den amerikanske nasjonen i avgjørende grad hadde blitt preget av å bli skapt på grensen mellom sivilisasjon og villmark. Tesen ble satt fram på verdensutstillingen i Chicago i 1893, testet ut empirisk i flere studier og gitt ut i samlet form i 1920.⁵¹ Koht, som hadde møtt Turner på University of Wisconsin i Madison i slutten av april 1909, bygde eksplisitt på hans tese i sin framstilling av opphavet til den amerikanske nasjonen.⁵² Fordi koloniene var et grenseland, skriver Koht, levde de under spesielle vilkår som avlet spesielle egenskaper. Grenselivet, fortsetter han, «[...] sette eit stempel på amerikansk samfund som det har merke av den dag i dag», og viser i verkets eneste fotnote til nettopp Turner.⁵³ Turner, het det i Kohts danske tekst, hadde skapt en teori om dannelsen av det «moderne amerikanske Samfunds Grundkarakter», hvor nettopp det å være en nybyggerfolk på en grense som ble flyttet vestover, bestemte utviklingen til det amerikanske folk, sosialt, politisk og kulturelt.⁵⁴

Et sentralt trekk ved Turners og Kohts framstilling er vekten på at historisk utvikling går gjennom stadier: Koht blir rent lyrisk når han tegner bildet av hvordan utviklingen viste seg i Allegheny-fjellene: «Desse dalane uppi Alleghany-fjella såg på stutt tid heile verdshistoria draga igjennom seg [...]», heter det, før han fortsetter med å skrive at først kom enslige pelsjegere, dernest gjetere med store bølinger, før til slutt bøndene kom, dyrket jorda «[...] og sette upp gardar».⁵⁵

Bildet hviler på et evolusjonistisk perspektiv, hvor man antok at hvert samfunn gikk gjennom de samme stadier i sin utvikling. Nettopp her lå Kohts fascinasjon for Amerika. I Amerika kunne han som forsker direkte

51 Turner 1920/1996

52 Svendsen 2013: 115; NBO. BS 529. Halvdan Koht til Karen Grude Koht, 28.4.1909; Koht 1920b: 40

53 Koht 1920b: 40

54 Koht 1920a: 98–99

55 Koht 1920b: 45

observere mekanismene som skapte historien om samfunnet. I Europa lå nasjonsdanningen tilbake i middelalderen, i Amerika kunne han se hvordan prosessen faktisk foregikk. Her stod han overfor en nasjon «[...] som veks fram i fullt historisk dagsljøs».⁵⁶

I et slikt perspektiv hadde studier av urfolk en spesiell rolle, noe Koht understreket nettopp i verker om amerikansk åndsliv. Her siterte Koht den kjente antropologen Lewis Henry Morgan, som med sine studier av irokeserne hadde skapt en universell teori om samfunnsutviklingen, en «[...] allmenmenneskelig Udviklingsteori [...]» som beskrev gangen fra «[...] Horde, Klan og Familie frem til Staten [...]». Morgans arbeid, skrev Koht, var avgjørende for teoriene til to andre tenkere som bygde sin etos på en påstått innsikt i lovene som regulerte den historiske utvikling, Karl Marx og Friedrich Engels.⁵⁷

Glemsel og minner

Forestillingen om *terra nullius* og nomaden var en vedvarende retorisk figur i Kohts tenkning. Bildet kunne aktiveres i andre sammenhenger enn i en amerikansk kontekst.

Sommeren 1939 ga ham en ny anledning til å mobilisere forestillingen han hadde brukt i beskrivelsen av Amerika. Denne gang handlet det om et distrikt i den norske landsdelen hvor han var født, Troms, og som han selv etter 54 år bosatt sørpå identifiserte seg sterkt med. Anledningen var jubileet for det som ble kalt landnåmet i Målselv i Sør-Troms, som hadde skjedd fra 1780-årene, da folk fra Østerdalen og Gudbrandsdalen slo seg ned i området. Koht satte jubileet i perspektiv. Dalen må ha vært slik Norge engang var, åpent for innflytting, bureising og samfunnsbygging. I Målselv og Bardu kunne man se hvordan et samfunn ble skapt og bygd. Her hadde utviklingen foregått i «[...] i fullt historisk dagsljøs [...]», skrev Koht og parafraserte sin egen tekst om Amerika skrevet nitten år tidligere. Først kom «rudkallane», som ryddet vei. Snart ble det skapt et lite samfunn her, med flere tusen sjeler. Landnåmet i Målselv sammenlignet han med landnåmet på Island og etableringen av de norske bygdene i Amerika. Også der kjente vi historien og kunne vite eksakt hvordan et samfunn hadde blitt skapt bit for bit. Målselvdalen var nytt land lagt til landet, og det hadde

⁵⁶ Koht 1920b: 4

⁵⁷ Koht 1920a: 98

vært folketomt: I disse skogene hadde det aldri vært lyd av øksehogg og det hadde ikke vært andre mennesker her «[...] enn finnen når dei småsprang med reinen her igjennom frå fjell til fjell [...]», som det het i referatet i avisa Tromsø.⁵⁸

I Amerika ble urfolket fordrevet, nedkjempet og desimert gjennom sykdom. Det skjedde ikke i Norge, men også her, som i Kohts betraktning om Målselv, ble urfolkets rolle og plass i landskapet redusert. Det relative fraværet av det amerikanske urfolket i Kohts tekster, samt omtalen av Målselv som et ubebodd og ubebygde land, viser at Koht bygde sin teori om nasjonsdanning på en teori om *terra nullius*. Både de amerikanske urfolk og samene hadde, i Kohts bilde, ikke vært bofaste, men levde nomadisk. De var ikke bønder, og dermed var det relativt uproblematisk at urfolkene ble gitt en marginal plass av Koht i hans historiske framstillinger av Amerikas oppkomst og i hans festtale om Målselv.

Å glemme, er det sagt, er vesentlig for å skape nasjoner. Det er den amerikanske sosiologen Karen W. Hansen som skriver dette i sin studie av møtet mellom skandinaviske nybyggere og mennesker fra dakota-folket.⁵⁹ Når Hansen slik parafraserer den franske historikeren Ernst Renans tese fra 1882, formulert i teksten *Qu'est-ce qu'une nation?* (1882),⁶⁰ er det ikke bare for å peke på hvordan hennes egen familiehistorie er skapt gjennom glemsel, men for å minne om at dette også gjelder for samfunn. Amerikansk historie på 1800-tallet, skriver Hansen, var preget av to store prosesser: den vedvarende innvandringen fra Europa og den vedvarende fordrivelsen av urinnvånerne, og hvor den siste prosessen mer eller mindre er glemt.

Spørsmålet om glemsel er aktuelt i møte med Kohts tekster om Amerika. Hva betyr det at en sentral norsk intellektuell i mellomkrigstiden la så liten vekt på at forutsetningen for den europeiske og norske utvandringen til Amerika var at de amerikanske urinnvånerne ble fordrevet fra Midtvesten, områder hvor Kohts norske nybyggere etablerte det han kalte norske utbygder?

Avslutning og oppsummering

I reisebrev fra og bøker om Amerika, skrevet i tiden 1908 til 1920, omtalte Koht i liten grad de ulike folkeslag som er kategorisert som det amerikanske

58 Tromsø, nr. 167, 24.7.1939

59 Hansen 2013: XVII

60 Renan 1882/1994

urfolket. De små tekstbrokkene som forekommer, tyder på at Koht i sin omtale av disse gruppene la seg tett opp til en grunnleggende evolusjonistisk forståelse av hva utvikling og modernisering var, preget av uniformitet og universalitet og hvor det var liten plass til urfolk. Urfolk ble ansett som tilhørende et forbigått kulturtrinn, og man kunne dermed se bort fra urfolkets perspektiver i det som Kohts selv behandlet som en nasjonsdanningsprosess i Amerika. Amerika ble videre behandlet av Koht som et tomt land, og da i betydning tomt land fordi en opprinnelig befolkning ikke kultiverte landet slik de europeiske kolonister gjorde. Senere uttalelser fra Kohts side om Målselv og Bardu i Troms viser at han også i Norge trakk veksler på en slik grunnleggende forestilling om utvikling og om urfolks plass i utviklingsprosesser.

Hvordan Kohts uttalelser kan forstås og forklares kan være gjenstand for nye og mer vidtfaende undersøkelser. Så langt har denne studien kun tatt for seg en flik av Kohts svært omfangsrike tekstkorpus. Ytterligere undersøkelser, særlig av Kohts vurdering og framstilling av samiske befolkningsgrupper, vil kunne by på nye svar og perspektiver. Likeså er det nødvendig med bredere undersøkelser av både det som her er omtalt som en norsk Amerika-diskurs før 1914 og Kohts plassering i denne. Begge typen undersøkelser vil kunne gi bedre og dypere forståelse av virksomme mentaliteter og forestillinger i norsk offentlighet på begynnelsen av 1900-tallet.

Forfatterbiografi

Åsmund Svendsen er førsteamanuensis i historie ved Høgskulen i Volda. Svendsens forskningsinteresser retter seg mot historiografi, biografi og intellektuell historie. Blant de siste arbeidene kan nevnes «Et formativt redskap. *Historisk tidsskrift* og det norske historiefaget, 1877–1956» (2021) i *Historisk tidsskrift*, 100(4), 300–314 (<https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2021-04-02>) og «Historikere og arkivarer – en kjærighetshistorie» (2023) i *Norsk arkivforum*, (29), 67–88.

Referanser

- Bayly, C. A. (2004). *The birth of the modern world. Global connections and comparisons*. Blackwell Publishing.
- Berta, O. G. (2023, 23. januar). Nordamerikanske urfolk. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/nordamerikanske_urfolk

- Boisen, C. (2012). «The changing moral justification of empire: From the right to colonise to the obligation to civilise». *History of European Ideas*, 39(3), 335–353. <https://doi.org/10.1080/01916599.2012.716603>
- Eriksen, T. L. (2022). *En kort introduksjon til den nye imperialismen, 1870–1920*. Cappelen Damm Akademisk.
- Hansen, K. V. (2013). *Encounters of the Great Plains. Scandinavian settlers and the dispossession of Dakota Indians, 1890–1930*. Oxford University Press.
- Koht, H. (1920a). *Amerikansk kultur i det nittende aarhundrede*. Gyldendalske Boghandel. Nordisk forlag.
- Koht, H. (1920b). *Den amerikanske nasjon i opphav og reising*. Aschehoug forlag.
- Koht, H. (1959). *Drivmakter i historie*. Aschehoug forlag.
- Kramer, L., Palmer, R. R. & Colton, J. (2020). *A history of Europe in the modern world*. McGraw-Hill Education.
- Kyllingstad, J. R. (2004). *Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Scandinavian Academic Press.
- Myhre, J. E. (2015). *Norsk historie 1814–1905. Å bygge ein stat og skape ein nasjon*. Det Norske Samlaget.
- Norton, M. B., Katzman, D. M., Escott, P. D., Chudacoff, H. P., Paterson, T. G., Tuttle, W. M. jr. & Brophy, W. J. (1996). *A people and a nation. A history of United States*. Houghton Mifflin.
- Renan, E. (1994). «What is a Nation». I A. D. Smith & J. Hutchinson (Red.), *Nationalism*. Oxford University Press. (Opprinnelig utgitt 1882)
- Siverts, H. (2022, 12. august). Hopi. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/hopi>
- Skre, A. (2011). *Hulda Garborg. En nasjonal strateg*. Aschehoug.
- Svendsen, Å. (2013). *Veien mot framtiden. En biografi om Halvdan Koht*. Cappelen Damm.
- Teige, O. (2022). «Over grensen (og tilbake igjen). Utlevering av forbrytere mellom Norge og Sverige frem til 1738». I T. D. Slettebø, O. Teige & Ø. L. Viken, *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (s. 217–283). Dreyer forlag.
- Thornton, R. (2005). Native American demographic and tribal survival into the twenty-first century. *American Studies*, 46(3–4).
- Turner, F. J. (1996). *The frontier in American history*. Dover Publications. (Opprinnelig utgitt 1920)

CHAPTER 9

Land-taking and Community Building in Wisconsin, 1846–1860

Terje Mikael Hasle Joranger Anno Museum and Inland University of Applied Sciences

Abstract: This is a case study about the involvement of Norwegian immigrants in the society-building process in Springdale Township in Wisconsin from the period of early immigration in 1848 until 1861. Hailing from various regions in a more or less homogeneous society, Norwegian immigrants in America were part of a multicultural society where they took part in the building of new communities alongside members of other ethnic groups. The study tests their presence in relation to Mary Louise Pratt's concept of contact zones and Peter Sahlin's concept of boundaries. Norwegians cooperated with members of other ethnic groups on various occasions in society but also established ethnic enclaves and cultivated ethnic traditions.¹

Keywords: migration, ethnicity, multiculturalism, indigenous, settlement

---

1 Barth 1998

The great westward movement and the settling of the vast North American continent was praised by historian Frederick Jackson Turner. Three years following the closing of the American frontier as declared by the superintendent of the census in 1890, he wrote his ground-breaking *Frontier Thesis*. Here, he praised the extensive territory known as the frontier as the grounds on which European immigrants were assimilated and molded into a mixed race of Americans. Especially visible in the vast expanses of the Midwest, its most important effect was the promotion of American democracy in the US.² Frederick Jackson Turner influenced generations of historians labeled by the common term Neo-Turnerians who, until the 1960s, regarded the frontier as a place where different nationalities were molded into one form. The Neo-Turnerians stated that the most important effect of the frontier was the promotion of American democracy, social equality, freedom of opportunity, and individual enterprise.³

As a contrast to Turner's focus upon the environment and the assimilationist influence of the frontier upon settlers, historian Jon Gjerde focuses on the relationship between land and people. Gjerde claims that the vast opportunities to own land enabled ethnic communities to segregate and to transplant cultural patterns that went along with the expansion of the nation.⁴ Gjerde discusses the interaction between cultural patterns, or mindsets, that migrants from Europe and the northeastern US brought when they settled in the west, which included the vast stretches of land in the Upper Midwest, in the nineteenth century. Furthermore, he states that the stretches of land promoted ethnic cohesiveness and segregation among ethnic and religious groups. As immigrant traditions were carried westward by migration chains that linked people and cultural traditions across space, they were reformulated in the west where immigrants lived in culturally defined settlements centered on ethnic institutions that refabricated a foundation for social ties as they created a forum where they could retain their faith.⁵

Furthermore, the fabric of ethnic settlements in many cases was based on regional and even more local ties based on the local community or parish level in defined regions in Europe. This pattern of migration was often based on kinship, and settling close to family members or other immigrants

---

2 Turner 1920

3 Gjerde 1999: 40–65

4 Gjerde 1997: 1–22

5 Gjerde 1993: 35, 41

hailing from the same local community represented a safety net in new surroundings.⁶ For example, Norwegian individuals and families settling in one locale could consist of immigrants with various regional origins. Non-Norwegian neighbors, however, would probably regard these various regional groups as Norwegians.

The dichotomy between Turner's *Frontier Thesis* and Gjerde's focus on land and people is relevant to this study. Norwegian immigrants hailed from settled communities that dated back more than a thousand years and had to start anew in new surroundings in the US. This implies an adaptation process in which they were exposed to a new language, new customs, legislation and, in total, to a new worldview. The adaptation process and encounters between ethnic groups in settlement areas also implies the formation of a new dynamic between the individuals involved. This process is relevant to Peter Sahllins' use of *boundaries*, a term that describes contact zones in a frontier region between states, peoples and cultures.⁷ In this case study, mutual cooperation between various migrant groups was significant in the process of community formation on the frontier. This view may be regarded as complementary to Frederick Jackson Turner's emphasis on the mingling and cooperation of cultures on the frontier as a basis for the development of American characteristics tied to democracy, individualism, and social equality.

Gjerde's focus upon the interaction between cultural patterns among settlers who settled the vast stretches of land in the Upper Midwest may be connected to the concept *contact zones* presented by Mary Louise Pratt. She employs the concept to define "social spaces where cultures meet, clash, and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power".⁸ The concept is useful in settler societies where land-taking is an essential part of society building.

This presentation is a case study that focuses on community formation in the township of Springdale in southwestern Wisconsin in the Upper Midwest. The time period ranges from 1848, when Wisconsin was admitted into the Union, until the outbreak of the Civil War in 1861. The time period represents the first stage of Norwegian overseas migration and the first and second waves of white settlement in Wisconsin.⁹ The township

---

6 Ostergren 1988; Kamphoefner 1987

7 Sahllins 1989: 1–9

8 Pratt 1991: 34

9 Ostergren & Vale 1997: 139–144

was settled by different ethnic groups where Norwegian immigrants made up a significant proportion of the population.

Traditionally, historiography on Norwegian immigration to the US has grappled with the cultural development of Norwegian immigrants and their offspring.¹⁰ In recent decades, migrant scholars have focused more on interactions between Norwegians and other cultural groups in the US.¹¹ Pratt's use of *contact zones* and Sahlin's use of *boundaries* provide relevant concepts in the discussion on the degree of interaction between Norwegian immigrants and other cultural groups in settlement areas in the Upper Midwest.

Springdale Township

Between 1825 and 1930, more than 850,000 people emigrated from Norway to America. This number made Norway the largest emigrant country in proportion to its population with the exception of Ireland in the nineteenth century.¹² Norway was predominantly rural during the nineteenth century, and a large number of emigrants settled in rural districts in America. Norwegians were the most rural of any nineteenth century immigrant group. According to the 1900 Federal Census, Norwegians were the most rural of any nineteenth-century; only a little more than a quarter of the approximately 337,000 Norwegian-born persons in the US resided in towns with more than 25,000 inhabitants. It was the lowest percentage for any European immigrant group.¹³ Norwegian immigration to Wisconsin began in the decade between 1840 and 1850. According to the 1850 Federal Census, almost 9,000 Norwegians were living in the state out of a total of 12,678. By 1860, the 21,442 Norwegians made up about half of Wisconsin's total population.¹⁴

Springdale Township, the area of study in this chapter is situated in Dane County in southwestern Wisconsin. A few miles west of the township boundary two hills rise above the surrounding plains. With an altitude of about 1,700 feet (about 600 meters) above sea level, they form characteristic features in this region. The hills are referred to as the Blue Mounds, as the

10 See, for example, Lovoll 1997, 1999.

11 Gjerde 1997; Anderson & Blanck 2012; Hansen 2013

12 Lovoll 1997: 10–11

13 Lovoll 1992: 1–2

14 Schafer 1932: 226

haze makes them look blue from a distance. According to the journalist and author of note, Albert O. Barton,

The Indians believed that to drink from its great spring near the top was to obtain passage to the happy hunting grounds, (...) the “roaring of the mounds”, which is sometimes heard, they attributed to spirits within the mountain.¹⁵

Characterized by a mixture of rolling land and prairie, the surroundings bear a resemblance to a park landscape. The settlement area that stretches for several miles south of the Mounds, largely settled by Norwegian immigrants, has therefore been referred to as the Blue Mounds settlement. Upon the arrival of American-born and European colonizers in the 1840s, the township of Springdale was covered by oak and swampy areas. The central and southern part of the township consisted of prairie land.¹⁶

According to a history published in 1948, the first Norwegian immigrants arrived in Springdale Township in 1846. The party originated in Tinn in Telemark and had emigrated from Norway between 1837 and 1845. Several of the Tinn emigrants were related and had previously lived in the Muskego settlement in eastern Wisconsin. In 1848 and the following years, a number of immigrants from Valdres, Sogn, and Hallingdal settled in Springdale Township. A regional diversity within the national group thus developed from the very beginnings of settlement.¹⁷

The settlers followed a common pattern among land-hungry immigrants in the US; the first immigrants to reach a location attracted other immigrants from the same location in their home society to settle nearby. Some of them had resided in older settlements where land was taken up and who saw the rise in land prices. As this caused difficulties for newcomers to get established, a group would pull up their stakes and migrate farther west. Here they would search for cheap public land where they could establish a new home. By sending letters to their home community in Norway, they would hope to be joined by family members and neighbors tied together by kinship and a common local culture. In this manner, immigrants with similar regional backgrounds in Europe created a chain

---

15 Barton 1929: 2

16 Ligowsky 1861

17 Holand 1908: 186; Svalestuen 1972: 316–330; Pope 1948: 111

of settlements based on kinship and common cultural traits from local communities in Norway.¹⁸

The formation of compact settlements is a characteristic trait among rural Norwegian immigrants. Land-hungry immigrants would choose to settle among their own kin and acquaintances from Norway, and Springdale Township was no exception. Norwegians settled in the northwestern portion of the township. Immigrants from the British Isles, including England, Scotland, and Ireland, settled in the northeastern part of Springdale, immigrants from the German states settled in the southern part, whereas there were sprinklings of American-born citizens south and east of the Norwegians.¹⁹ By 1880, Norwegians made up 45.2 percent of the population in Springdale. Immigrants from the British Isles accounted for 20.5 percent, immigrants from the German states 13.7 percent, whereas American-born citizens made up 11.3 percent of the township's population.²⁰

The “myth of empty land”

Various books on Wisconsin history have emphasized how white men “discovered” rivers, mounds, and forests within the present-day boundaries of the state in the seventeenth and eighteenth centuries. Early literature on the history of Wisconsin and the surrounding area rarely mentions the existence of American Indian cultures and their contributions to the development of the region prior to white colonization and settlement.

Prior to the arrival of European settlers, several Native American tribes lived in present-day Wisconsin. The Ho-Chunks (or Hochungra), earlier referred to as the Winnebago, and the Dakota (Sioux) lived in the north, while the Menominee, the Ojibwe, and the Potawatomi lived in the northeastern, central, and southern portions of the state. The Ho-Chunks and the Dakota formed communities and belonged to the Siouan language group, while the latter tribes were Algonquian speakers.²¹ The participation of the Ho-Chunks in the fur trade and the presence of lead deposits on their land left them vulnerable to white traders and lead miners. Archeologists believe that they originated in the lower Mississippi Valley and entered present-day Wisconsin a long time before they had contact with white people. They

---

18 Gjerde 1985: 140–143

19 Ligowsky: 1861

20 Joranger 2008: 189

21 Lowe 2001: 8

are recorded as having lived in the northern part of the state, but due to a variety of reasons they later moved southward.²² Native American territory in southwestern Wisconsin contained large mineral deposits of lead and zinc, and is referred to as the Lead District. Written reports state that Native Americans were engaged in mining during the eighteenth century. Lead mining became profitable, which attracted people from regions farther east. The Wisconsin mines became attractive due to good facilities for transportation and opportunities for producing food.²³ By the mid-1820s, more than 10,000 miners had illegally entered Native American territory, and the Ho-Chunk together with many other tribes signed several treaties with the Federal Government in the 1820s and 1830s. By 1837, the Ho-Chunk tribe had ceded all of their land east of the Mississippi River to the Federal Government and were removed from their homelands. Some Ho-Chunks refused to move, while others moved farther west and then returned. In 1875, the Ho-Chunk could claim homesteads of up to 80 acres each instead of living on a tribal reservation and, in 1881, Congress passed special legislation which allowed the Ho-Chunk people residing in Wisconsin 40-acre homesteads.²⁴

The so-called Black Hawk War in 1832 affected the Ho-Chunk, and the war called attention to the prospect of agricultural land.²⁵ The war started when a chief named Black Hawk from the Sauk tribe, a neighboring tribe to the Ho-Chunk, refused to relocate his tribe to another location. The US Army and militias pursued his warriors and finally massacred them near the Mississippi River. A number of the Ho-Chunk people had lent their support to Black Hawk, and the Ho-Chunk were forced to cede a large portion of their land in exchange for lands west of the Mississippi River, first in Iowa and Minnesota, and then in South Dakota.²⁶ An influx of miners arrived after the authorities of the US acquired land from the Native American claimants of the land during the early decades of the nineteenth century. Ebenezer Brigham, who established a lead mine at Blue Mounds a few miles east of Springdale Township in 1828, is credited as being the first white settler in Dane County. The Wisconsin Territory was established in 1836, and twelve years later the territory was admitted into the Union.²⁷

---

22 Lurie 2022: 12–13; Lowe 2001: 42–43

23 Schafer 1932: 34–42

24 Lurie 2022: 6–7; Lowe 2001: 43–48

25 Keyes 1906: 18–19, 25–27

26 Lurie 2022: 6–7; Lowe 2001: 43–48

27 Keyes 1906: 29

After 1850, agricultural resources in the region received more attention, thus marking the beginning of agriculture in southwestern Wisconsin. The importance of mining dwindled in comparison to farming.²⁸

The Indian Removal Act was signed into law by President Jackson in 1830 and the subsequent forced relocation of Native Americans to territories west of the Mississippi River was followed up by legislation that encouraged white settlement. The Preemption Act of 1841 and later the Homestead Act of 1862 gave individuals the opportunity to purchase tracts of land after the indigenous population had been removed to reservations and the land left empty. According to historian Betty Bergland, “the so-called ‘empty-land theory’ also kept immigrants ignorant of mechanisms by which indigenous peoples lost their lands.”²⁹

The myth of empty lands as experienced by white settlers is prevalent in early county history books of the state of Wisconsin. These books usually include a general history of the county but also have a short history of the various townships in the county. An early history book on Dane County published in 1877 focuses on the arrival of white settlers and the development of systems of government and education, in addition to the existence of businesses, post offices, and churches. The only mention of American Indians in the presentation of Springdale Township is a reference to three mounds that may have been made by “an ancient people, who are supposed to have inhabited this county prior to its occupancy by the Indian races.”³⁰

A history of Dane County written in 1906 mentions the presence of Ho-Chunks in the region in relation to a detailed account of the Black Hawk War and the removal of members of the tribe. The history barely includes other references to Ho-Chunks.³¹ The lack of reference to Native Americans in early publications of history has a parallel in America letters that Norwegian immigrants sent back home to relatives and friends in their country of origin. Most letters exclude any mention of other ethnic groups, including Native Americans.³²

The limited reference to indigenous peoples and the emphasis on white settlement reflects the ideal nation-building process formulated by Thomas Jefferson in his *Notes on the State of Virginia*, written in 1785. Here, he

---

28 Gregory 1932: 37–38, 48, 54–55; Schafer 1932: 58, 137

29 Bergland 2021: 22

30 McPherson 1877: 306–312

31 Keyes 1906: 25–27, 42–51

32 Joranger 2016: 42–43

characterized the farmers as “the chosen people of God”³³ In 1790 the US Congress enacted the Nationality Act, the first act to define eligibility for citizenship by naturalization. The Act defined procedures on how to become a US citizen and Congress limited this right to “free white persons”³⁴ The emphasis on society building also resonates with the concept of *Manifest Destiny* coined by journalist John L. O’Sullivan in 1845. He asserted that Americans had a divine mission to conquer the entire North American continent to expand freedom. According to historian Eric Foner, the notion of freedom and its tie to the availability of land dates farther back in time, but the open stretches of land in the west became increasingly a significant symbol of freedom among Americans.³⁵

Despite the fact that the US authorities displaced the Ho-Chunks prior to the arrival of white settlers, source material from early settlers shows evidence of encounters between American Indians and the settlers. Families of Native Americans spent some time in the vicinity but later left. T. S. Spaanem, a resident of Springdale Township of Norwegian heritage, wrote an article with the title “My experience with the Indians” which was published in the *Centennial History of the Township of Springdale* in 1948. Here he mentions several encounters which initially were based on fear toward the American Indians but which eventually turned to a sense of curiosity and an interest to learn more about them. This change in attitude took place when he started to interact with a boy his own age:

I used to play with some boys near [the farmhouse where the parochial school was held]. The father of the boys was named Ole Gordon. One Sunday afternoon I walked over there to visit with two of his sons, very much my own age. This time I got there and there was an Indian boy about our size. That winter there was an Indian family lived in a tent in John Malone’s woods [...], so that boy had lived there that winter so he was well acquainted with these two other boys. When I got there we started to play ball. After a while we started to wrestle. Now I can’t remember who was the champion wrestler, or who was the champion ballplayer, only one thing I can remember, who could run the fastest. I never saw anything like that Indian boy. He could almost follow the batted ball. I am sorry that I didn’t go up into that tent. It got too late for me for I had to go through some woods, and later the Indians moved away so I lost the opportunity.³⁶

---

33 Jefferson 1788: 175

34 Immigration and Ethnic History Society 2019

35 Foner 2011: 352, 493–494

36 Pope 1948: 62–64

According to another observer, encounters between residents in Springdale Township and the indigenous population were rare, but the boy mentioned in T. S. Spaanem's story probably belonged to a family of Ho-Chunks who returned to the old family grounds. He and his family came to Springdale on a regular basis to spend winters "for a dozen years or more", and they would always camp near a little ravine near the Malone cheese factory and the Malone school. The observer also mentioned that some residents became rather well-acquainted with the children, and the boys went hunting together. Yet, there is evidence that the Ho-Chunk family to a large extent kept to themselves.³⁷

The citizenship of Native Americans had been debated on various occasions since the drafting of the US Constitution in 1787. Those American Indians who were taxed could become citizens, but this number was very limited. By 1870, only 25,731 of a total of 313,712 Native Americans in the US were eligible to become citizens. This applied to only 8 percent of Native Americans.³⁸ They attained full birthright citizenship in 1924.³⁹

The encounters between Norwegian settlers and the indigenous population of the region may be connected to Mary Louise Pratt's concept of *contact zones*.⁴⁰ Norwegians and members of the Ho-Chunk tribe met on equal terms according to the narratives mentioned, but officially the two groups were parts of a context with very different relations of power. As white European immigrants, Norwegians were wanted and accepted as good Americans by the US authorities. Along with other northern Europeans, they enjoyed the benefits of becoming American citizens. The indigenous population, on the other hand, were marginalized in American society; they were not regarded as American citizens, and they did not enjoy the benefits derived from American citizenship. The voices of Indigenous populations have been silent in Norwegian settler narratives from the Upper Midwest. The difference between the positive attitude put forward by the Norwegian-American Spaanem toward the Ho-Chunk and the formal subordinate position of the indigenous population in the US is striking.

---

37 Pope 1948: 73–76

38 Collins 2006

39 National Constitution Center 2022

40 Pratt 1991

Building a new society

Society building in newly colonized areas was regulated by legislation that had been passed several decades earlier. The Ordinance of 1785 and the Northwest Ordinance of 1787 were two important pieces of legislation that paved the way for settlement of the Upper Midwest. According to the provisions of the Ordinance of 1785, surveyors would divide all government-owned land into townships of six miles square. The creation of townships by federal law was carried out for the purpose of making available identifiable and saleable tracts of land to individuals. The American rectangular land survey as stipulated in the Ordinance of 1785 was influenced most of all by rectangular town plat maps, based on the Roman centurion system and the thirty-six-square-mile township in medieval England.⁴¹ According to the same Ordinance of 1785, a lot in every township was reserved for the maintenance of a public school. In addition, lots numbered 8, 11, 25, and 29 were to be reserved for the US government.⁴² The first schoolhouse within the boundaries of Springdale Township was built near the town of Mount Vernon in the southern portion of the township in 1851.⁴³

The Northwest Ordinance of 1787 prepared the ground for westward expansion, but also framed the legal and political boundaries for future generations. First, it created the body of land called the Northwest Territory, with the provision that it eventually be carved into new territories. Second, it established the stages through which each territory was to become a state and how it was to be governed. Finally, a section of the Ordinance contained a bill of right that, among others, guaranteed the people of the Northwest Territory freedom of worship and privileges.⁴⁴

Jon Gjerde has suggested that the stretches of land in the US promoted ethnic cohesiveness in which members of various ethnic groups belonged to parallel spheres. This perspective is relevant to our area of study. On the one hand, the Norwegians who settled in Springdale Township from the 1840s participated in the society-building process along with other settlers. When the township was founded in 1848, John Ingebrigtsen Berge was elected as one of the twenty-one officers.⁴⁵ Norwegians were also included on poll lists for general elections and militia lists in the township. Later,

---

41 Johnson 1976: 27–28

42 Johnson 1976: 21–36, 40–46, 116; Billington 1960: 147, 207–208

43 Pope 1948: 17, 69

44 Curti 1959: 261

45 In this context, an officer is the holder of a public office. Keyes 1906: 391.

they established businesses in local towns including Mount Horeb and became involved in political affairs.⁴⁶ Local elections became an arena for Norwegians to learn about American politics. The township was made up of a relatively large group of Norwegians, who were potential voters for those who wanted to run for office. As time went by, Norwegians had the experience of challenging non-Norwegians. For more than twenty years, Gilbert Gilbertson, a Norwegian-American, was involved in rivalry with J. R. Henderson, an Anglo-American, for the office of assessor.⁴⁷ The involvement in local politics may be tied to Mary Louise Pratt's concept of contact zones, especially in terms of "asymmetry of power". As immigrants, Norwegians were subordinate compared to Anglo-American groups. As founders of the American Republic and the engineers of the legal foundations of society, the latter group symbolized an elite in the multicultural society of the US. In spite of their subordinate ethnic role, Norwegians eventually formed a substantial number in the township and were given certain credentials based on their Nordic background (see more below). In addition, the cooperation across ethnic boundaries was significant in the process of community building on the frontier.

Some aspects of the frontier period are relevant to Sahlins' concept of boundaries as contact zones in a frontier region, especially between peoples and cultures. In this case study, mutual cooperation between various migrant groups was significant in the process of community building on the frontier. Several studies indicate that European immigrants developed two different spheres in rural societies in America. While they adapted rather quickly to agricultural practices and economic life in the public sphere, they retained ethnic traits in the social sphere.⁴⁸ Norwegian immigrants adapted to their new surroundings in a practical manner. As work hands for earlier immigrants, English-speaking and Norwegian-speaking, they could take part in harvesting, threshing, and other farm activities. While being hired out to these families, newcomers looked for jobs in towns nearby. In other words, the first period of their stay in the US gave them an understanding of customs, traditions, and conditions in the host society. Unmarried women often worked in homes where English was spoken. Unmarried men, on the other hand, were often hired out as hired

---

46 Pope 1948: 25–26, 139–140

47 Pope 1948: 25

48 Ostergren 1983: 79–81

men to American farmers. According to the 1860 Federal Census for the townships in the Blue Mounds settlement, thirteen Norwegians worked for others in the settlement, eight of them for mostly wealthy Norwegian families. Ten years later, 135 worked as hired women and men for others, of whom 88 percent worked for Norwegian families. It was not uncommon for newcomers to work for a year for those families in order to pay back prepaid tickets. They would often work for former neighbors or relatives and could speak their own language while still learning about American customs.⁴⁹

During the first years in Springdale, Norwegians adhered to a subsistence economy; they spun wool for clothes, churned butter, and traded these goods for others within the settlement area. According to the Federal Agricultural Census for Springdale Township in 1860, the average value of homemade products was USD 151 for Norwegians compared to USD 19 for non-Norwegians.⁵⁰ They gradually adapted to a capitalistic economy with the prominence of markets and profit in American society, but their pace in adapting to new practices was slower than non-Norwegian groups. At an early date, they adopted the farming practices of their neighbors by investing in similar tools, machinery, and by focusing on planting cash crops. Wheat became the most significant crop for Norwegians in Springdale, as it required little capital investment and would provide quick yields. In addition, it was a cash crop that farmers could sell at the markets. Increasing wheat prices in the 1850s, mainly due to the Crimean War, gave settlers valuable income. About a decade later, plagues of grasshoppers and drought forced them to adopt diversified farming methods which included several types of animals and more varieties of grain. Thus, income from the sale of cattle replaced the sale of wheat.⁵¹

The small towns that grew within the settlement area became arenas for cultural encounters with members of other ethnic groups. Anglo-Americans or immigrants from English-speaking countries usually took the lead in filling significant positions and in developing the first businesses in a region, while Norwegian immigrants waited for several years before becoming involved. The village of Mount Vernon, located in the southern part of the township, was platted in 1852. Clark Lewis, a carpenter, came in

---

49 Joranger 2000: 179

50 Joranger 2000: 181, 195 f.

51 Joranger 2000: 182

1850, Hall C. Chandler opened the first general store, and Philander Byam built a grist mill. In 1860, John Jones Sr opened the first hotel, and later C. C. Allen started another hotel. At that time, there were twelve families in the village. In addition, the village included two blacksmith's shops, two general stores, and a school house. Onon Bjørnson Dahle from Nissedal in Telemark became the owner of a general store in Mount Vernon. He also served as postmaster in the village.⁵²

In the town of Mount Horeb in the adjoining Blue Mounds Township east of Springdale a similar development took place. The first post office was established in 1861 and the first postmaster was born in England. The first man to open a general store in 1866 was Canadian-born. The first Norwegian businessman purchased the store in 1871, and soon other Norwegians established various shops and businesses in Mount Horeb. They had previously worked as farmers or lived on farms in the area and had adapted to their new surroundings by learning the English language, customs, and law before they went into business.⁵³

Norwegians retained their ethnic characteristics in the social sphere in the settlement. The church housed various youth and church activities, and it served as a local ethnic meeting place. Norwegians were connected to the land and established homogeneous settlement patterns; they would settle together, not only according to ethnicity but also in terms of their regional background in Norway. The Norwegian Lutheran church served to keep the parishioners within the Norwegian Lutheran fold. In the church, Norwegians could attend services and parochial school in the Norwegian language. Furthermore, parishioners organized a number of organizations, including the Ladies' Aid, youth organizations, mission associations, and choirs. The clannishness of the Norwegians was further characterized by an extensive endogamous marriage pattern within the ethnic group. A study on intermarriage patterns in two congregations near Springdale Township states that both spouses were Norwegian in the majority of all weddings up until 1930. We may attribute this high degree of endogamy within the Norwegian-American group to a compact ethnic settlement pattern in the region and the persistence of an immigrant ethnic culture among Norwegian-Americans. The culture for several generations was based on

---

52 Pope 1948: 25–26

53 Mount Horeb Area Historical Society Committee 1986: 4–8

family ties and a similar cultural regional background in Norway. Besides, the teachings of the pastorate in the Norwegian-American Lutheran Church bodies influenced the persistence of intermarriage patterns among Norwegian-Americans.⁵⁴

Ethnic diversity

From the very beginning, white settlement in Springdale was characterized by ethnic diversity. The first Anglo-American settler, John Harlow, arrived in 1845, and other Anglo-Americans followed the same year.⁵⁵ Several migrated from states farther east like Tennessee and New York, but early settlers also came from Scotland, Ireland, and Canada. Several immigrants also came from German-speaking states in Europe.⁵⁶ Yet the various groups were part of an ethno-racial hierarchy with Anglo-Americans as a privileged white group on top. The Anglo-American population was also diverse, but they descended from early immigrants to America from the British Isles. They also enjoyed an elevated status in society, as this group represented the founders of the American Republic. Other immigrants were found further down the ladder. Norwegians, for example, were of Nordic background and were desirable immigrants, but in general the Anglo-American elite still regarded them as foreigners. In a study of community-building in Trempealeau County, Wisconsin in the 1860s, Merle Curti mentions that the press, in spite of friendly notices, “often betrayed a considerable degree of social distance between the old stock American group and the newer arrivals.”⁵⁷

This is illustrated in the following example. One of the early immigrant settler families in Springdale Township was the Dryden family from Tennessee. After they had taken up residence in Springdale and lived there for many years, they sold the farm and moved away.⁵⁸ Later in life, one of the boys in the family, John Dryden, visited his childhood home in Springdale. He related his experience in a letter to his sisters in 1911, where

---

54 Joranger 2008: 309–312

55 Keyes 1906: 307

56 Pope 1948: 55, 89–90, 111, 155

57 Curti 1959: 100

58 Pope 1948: 111

he reflected upon the reason why his family moved away. He wrote as follows:

Our people (...) and other Americans who settled Southern Wisconsin should have staid [sic!] there. They should have been alarmed by the advent of the Norwegians, whose children cannot be distinguished from the native stock, unless it be that with respect to sobriety, integrity, culture, and the domestic virtues, and their regard for religion, the so-called “foreigners” may possibly be superior.⁵⁹

The writer refers to Norwegian immigrants as “foreigners”, but also praises their virtues. Several Norwegian immigrants from Springdale Township enlisted in the Union Army during the Civil War between 1861 and 1865. Norwegian participation in the war created a history of sacrifice, and their participation in the Civil War resulted in increasing respect among Anglo-Americans toward Norwegian immigrants and their offspring. According to Orm Øverland, the willingness to die for their host country could be tied to a Norwegian homemaking mythology. It refers to how Norwegian-Americans and other ethnic immigrant groups claimed a special and natural right to a home in the US and represented a response to “Anglo-American exclusivity and lack of respect for (...) the significant contributions by Norwegians to Western civilization”.⁶⁰ The homemaking mythology symbolizes a rising self-assertion with the maturation of Norwegian settlements, as Norwegians became familiar with their new surroundings. With the maturation of society, immigrants developed identities from immigrants to ethnics in an ongoing process of negotiation with American society. In a process following immigration which involved the retention of Norwegian traditions, or a reformulation of these traditions, and cultural encounters with other ethnic groups, ethnic Norwegians gradually began identifying as Norwegian-Americans.⁶¹

Conclusion

To conclude, the case study has shown the involvement of Norwegian immigrants in the society-building process within a defined multicultural context in Wisconsin in the early period of white settlement. The study

---

⁵⁹ Mount Horeb Area Historical Society archives 1911

⁶⁰ Øverland 2000: 7–8, 146–173

⁶¹ Joranger 2016: 56–57

has shown that Norwegians became involved in community building and were exposed to physical and cultural encounters with other ethnic groups from the very beginning. Their involvement is relevant to Mary Louise Pratt's concept of contact zones. Norwegians constituted an ethnic group with a variation of regional origins in Norway, but they also encountered members of other ethnic groups with different cultural traditions from their own. There are few reports on encounters between Norwegian settlers and members of the indigenous population, but they occurred. As white, Nordic immigrants with a Protestant religious background, Norwegians were desirable immigrants from the perspective of the Anglo-American elite. The group had a favorable position in the US, and they achieved a high standing in the ethno-racial ladder. Although Norwegians also experienced prejudice from the established English-speaking population groups, they enjoyed the freedom to help build the new society together with other ethnic groups. The indigenous population, on the other hand, was marginalized in American society in comparison to white European settlers. Moreover, they were inferior to Norwegians and other northern European immigrant groups according to the socio-ethnic hierarchy constructed by the Anglo-American elite. Society building in Springdale Township may also be tied to Peter Sahlins' concept of boundaries. Norwegians cooperated with members of other ethnic groups in local politics, in the establishment of businesses and villages, and as tillers of the soil. Yet Norwegians were drawn between two worlds. On the one hand, they had to adapt to legislation that was passed in the US several decades earlier. On the other hand, the availability of large tracts of land also enabled the settlers to establish ethnic enclaves and nurture regional cultures. Thus, this case study may shed light on the entangled encounters between individuals from various cultural backgrounds and how they grappled with their new life situation in order to shape a common future.

Author biography

Terje Mikael Hasle Joranger is Professor in History at the Inland University of Applied Sciences, and Director of the Norwegian Emigrant Museum in Ottestad near Hamar, Norway. He attained his PhD in history in the field of migration and ethnicity in 2008 at the University of Oslo. Joranger is co-editor of *Nordic Whiteness and Migration to the USA* (Routledge, 2021), editor of *Norwegian-American Essays* since 2010, and has published a number of

articles in national and international journals on transculturalism, migration, and ethnicity.

References

- Anderson, J. P., & Blanck, D. (2012). *Norwegians and Swedes in the United States: Friends and neighbors*. Minnesota Historical Society Press.
- Barton, A. B. (1929). A trip to Blue Mounds (pp. 1–4). Radio talk July 10, 1929. Albert O. Barton Papers, State Historical Society of Wisconsin.
- Barth, F. (1998). *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Waveland Press, Inc.
- Bergland, B. (2021). Norwegian migration and displaced indigenous peoples. Toward an understanding of Nordic whiteness in the land-taking. In J. Sverdljuk, T. M. H. Joranger, E. Jackson & P. Kivisto (Eds.), *Nordic whiteness and migration to the USA. A historical exploration of identity* (pp. 17–34). Routledge.
- Billington, R. A. (1960). *Westward expansion, a history of the American frontier* (2nd ed.). The Macmillan Company.
- Collins, James P. (2006). Native Americans in the census, 1860–1890. *Prologue Magazine*, 38(2). National Archives. Native Americans in the Census, 1860-1890 | National Archives
- Curti, Merle. (1959). *The making of an American community, A case study of democracy in a Frontier County*. Stanford University Press.
- Dane County Probate Court. (1863). Lee, K. A. Estate.
- Foner, E. (2011). *Give me liberty! An American history*. W.W. Norton & Company.
- Gjerde, J. (1985). *From peasants to farmers. The migration from Balestrand, Norway, to the Upper Middle West*. Cambridge University Press.
- Gjerde, J. (1993). The would-be patriarch and the self-made man. Marcus Lee Hansen on native and immigrant farmers in the American Middle West. In B. F. Larsen, F. Bender, F. & K. Veien (Eds.), *On distant shores. Proceedings of the Marcus Lee Hansen Immigration Conference Aalborg, Denmark June 29–July 1, 1992* (pp. 35–55). Danish Society.
- Gjerde, J. (1997). *The minds of the west, ethnocultural evolution in the rural Middle West, 1830–1917*. Chapel Hill.
- Gjerde, J. (1999). New growth on old vines. The state of the field: The social history of immigration to and ethnicity in the United States. *Journal of American Ethnic History*, 18(4), 40–65.
- Gregory, J. G. (1932). *Southwestern Wisconsin: A history of old Crawford County* (Vol. 1). Chicago.
- Hansen, K. V. (2013). *Encounters on the Great Plains. Scandinavian settlers and the dispossession of Dakota Indians, 1890–1930*. Oxford University Press.
- Holand, H. R. (1908). *De Norske settlementers historie*. Published by the author.
- Homestead Act of 1862, Pub. L 37–64 (1862). Retrieved from <https://catalog.archives.gov/id/299815>
- Immigration and Ethnic History Society. (2019). Immigration History Nationality Act of 1790. <https://immigrationhistory.org/item/1790-nationality-act/>
- Indian Removal Act of 1830, Pub. L. 21–148. (1830). Retrieved from <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=004/llsl004.db&recNum=458>
- Jefferson, T. (1788). Notes on the State of Virginia (electronic ed.). Prichard and Hall. *Documenting the American South*. University of North Carolina at Chapel Hill digital library. Thomas Jefferson, 1743–1826. Notes on the State of Virginia (unc.edu)
- Johnson, H. B. (1976). *Order upon the land, the U.S. Rectangular Land Survey and the Upper Mississippi country*. Oxford University Press.

- Joranger, T. M. H. (2000). Emigration From Reinli, Valdres, to the Upper Midwest: A comparative study. *Norwegian-American Studies*, 35, 153–196. <https://doi.org/10.1353/nor.2000.a799205>
- Joranger, T. M. H. (2008). *The migration of tradition? A study on the transfer of traditions tied to intergenerational land transfers among Norwegians from the Valdres region, Norway to the Upper Midwest and their descendants for three generations, 1850–1980* [PhD dissertation]. University of Oslo.
- Joranger, T. M. H. (2016). Migration, regionalism, and the ethnic other, 1840–1870. *American Studies in Scandinavia*, 48(2), 33–58. <https://doi.org/10.22439/asca.v48i2.5451>
- Kamphoefner, Walter D. (1987). *The Westfalians from Germany to Missouri*. Princeton University Press.
- Keyes, E. W. (Ed.). (1906). *History of Dane County* (Vol. I.). Western Historical Association.
- Ligowsky, A. (1861). Map of Dane County, 1861. Wisconsin Historical Society.
- Lovoll, O. S. (1992). Norwegians on the land. In the series *Historical Essays on Rural Life*. Southwest State University.
- Lovoll, O. S. (1997). *Det lofterike landet. En norskamerikansk historie*. Universitetsforlaget.
- Lovoll, O. S. (1999). *Innfridde løfter. Et norskamerikansk samtidsbilde*. Vett & Viten AS.
- Lowe, P. (2001). *Indian Nations of Wisconsin*. Wisconsin Historical Society Press.
- Lurie, N. O. (2022). *Wisconsin Indians*. Wisconsin Historical Society Press.
- McPherson, J. (1877). *Springdale in Madison, Dane County and Surrounding Towns*. Wm. J. Park & Co.
- Mount Horeb Area Historical Society archives. (1911). Dryden, John. Letter dated Kearney, Nebraska September 19, 1911, to his sisters.
- Mount Horeb Area Historical Society Committee. (1986). *Mount Horeb presettlement to 1986. A history celebrating Mount Horeb's sesquicentennial*. Ski Printer, Blanchardville.
- National Constitution Center. (2022, June 2). On this day, all American Indians made United States citizens. [https://On this day, all American Indians made United States citizens | Constitution Center](https://On%20this%20day%2C%20all%20American%20Indians%20made%20United%20States%20citizens%20%7C%20Constitution%20Center)
- Ostergren, R. C. (1983). European settlement and ethnicity on the agricultural frontiers of South Dakota. *South Dakota History* (spring/summer), 48–82.
- Ostergren, R. C. (1988). *A community transplanted. The Trans-Atlantic experience of a Swedish immigrant settlement in the Upper Middle West, 1835–1915*. University of Wisconsin Press.
- Ostergren, R. C., & Vale, T. R. (Eds.). (1997). *Wisconsin land and life*. University of Wisconsin Press.
- Pope, A. I. J. (1948). *Centennial history, Township of Springdale, Dane County, Wisconsin: Souvenir booklet 1848–1948*. Unknown publisher. <https://search.library.wisc.edu/digital/A3BEM3U55OUC2V8K>
- Pratt, M. L. (1991). Arts of the contact zone. *Profession*, 33–40. <https://www.jstor.org/stable/25595469>
- Preemption Act of 1841, 5 Stat. 453 (1841). Retrieved from https://digitalcommons.csumb.edu/hornbeck_usa_2_d/8
- Sahlins, P. (1989). *Boundaries: The making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press.
- Schafer, J. (1932). *The Wisconsin lead region: Wisconsin Domesday book, general studies v3*. State Historical Society of Wisconsin.
- Svalestuen, A. A. (1972). *Tinns emigrasjonshistorie 1837–1907*. Universitetsforlaget.
- Turner, F. J. (1920). *The frontier in American history*. Henry Holt and Company.
- Øverland, O. (2000). *Immigrant minds, American identities. Making the United States home*. University of Illinois Press.

Tema for denne antologien er grenseområder og kontaktsoner, både som konkrete steder og som analytiske begreper for å forstå fortiden. Hva skjer når ulike kulturer, stater og mennesker møtes, og hva skjer i og med stedene og rommene der disse møtene skjer? Dette er blant spørsmålene som blir belyst i ni historiske undersøkelser som tar for seg flere forskjellige eksempler fra historien, fra det helt konkrete til det mer metaforiske, og fra stor skala til nærstudier.

I tid spenner de ni bidragene fra overgangen fra middelalderen til tidlig nytid på begynnelsen av 1500-tallet helt frem til vår tid. Geografisk er undersøkelsene konsentrert om tre områder. Det ene er Norden. Her undersøkes både geografiske og kulturelle kontaktsoner både innad i og mellom ulike nordiske land. Flere av bidragene tar for seg perioden da Norge var del av en større nordeuropeisk konglomeratstat, Danmark-Norge. Det andre området er Midtøsten. Her omtales både hoffet som kontaktzone i Det osmanske riket og kontakt og konflikt i de kurdiske grenselandene på 2000-tallet. Det siste området er Midtvesten. Disse kapitlene har et særlig søkelys på det norske utvandrersamfunnet i Nord-Amerika, med avstikkere til andre deler av verden som Kina og indre Troms i Norge.

I alle disse periodene og områdene undersøkes møter, kontakter og forhandlinger mellom aktører og grupper som foregikk i konkrete og metaforiske grenseområder, hvor det var ulike former for kontakt mellom aktører.

Denne antologien springer ut fra forskningsmiljøet ved Historisk institutt ved Høgskulen i Volda og er også en markering av dette instituttets 50-årsjubileum. Den retter seg hovedsakelig mot forskere og studenter innen historie, men kan også være av interesse for nærliggende fagfelt som religion, sosiologi eller rettshistorie, eller andre lesere som er allment interessert i historie og kulturmøter.

ISBN 978-82-02-81188-4

www.cda.no